

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Ingrida ŠLEPAVIČIŪTĖ

**SAKMIŠKIEJI LIETUVIŲ NARATYVAI
APIE ANTGAMTINIO PASAULIO PATIRTIS
XXI A. PR.: TRADICIJŲ TĘSTINUMAS IR KAITA**

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, etnologija (07 H)

Kaunas, 2016

UDK 398(474.5)
1-19

Disertacija parengta 2010 – 2015 m. Vytauto Didžiojo universitete, Kultūrų studijų ir etnologijos katedroje

Mokslinis vadovas

Doc. dr. **Laimutė Anglickienė** (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija 07 H)

ISBN 978-609-467-216-3

Turinys

Išvadas	5
1. Tyrimų šaltiniai.....	12
2. Tyrinėjimų apžvalga	20
3. Sakmiškųjų naratyvų grupavimo problemiškas.....	26
I. Netikėti ir laukiami žmogaus ir anapusinio pasaulio būtybių susidūrimai.....	34
1.1. Gyvųjų ir mirusiųjų susitikimai žemiškoje aplinkoje.....	34
1.1.1. Artimo ar pažįstamo mirusiojo regėjimas ar jo buvimo jautimas.....	34
1.1.2. Žmogaus susidūrimas su neatpažintais ar tariamais vaiduokliais.....	40
1.1.3. Išaiškinti nežinomų vaiduoklių vaidenimosi atvejai.....	42
1.1.4. Su mirusiojo apsilankymu siejami ženklai	44
1.2. Gyvųjų ir mirusiųjų bendravimas bei pranašiški ženklai iš anapus sapnuose	48
1.2.1. Sapnuose išsakyti mirusiųjų prašymai	48
1.2.2. Mirtį pranašaujantys sapnai	51
1.2.3. Pomirtinio gyvenimo sampratų atspindžiai sapnuose.....	54
1.3. Mirusiųjų pasirodymo provokavimas spiritizmo seansais.....	58
1.3.1. Dvasių kvietimo būdai.....	58
1.3.2. Spiritizmo seansų metu gautos pranašystės ir šių ritualų pasekmės.....	64
1.4. Vaizdo medžiagoje užfiksuotos nežemiškos kilmės būtybės.....	68
1.4.1. Nuotraukose išryškėję nežemiškos kilmės siluetai	68
1.4.2. Pateikėjų mistifikuojami, filmuotoje medžiagoje užfiksuoti reiškiniai	74
II. Mistinės sakmiškųjų naratyvų vietos.....	78
2.1. Vaiduokliais ir dvasiomis apgyvendinti visuomeninės paskirties pastatai	78
2.1.1. Mistiški reiškiniai kultūros ir meno erdvėse.....	79
2.1.2. Sąlytis su anapusine tikrove gydymo įstaigose	84
2.1.3. Mistiniai reiškiniai parduotuvėse ir kavinėse	91
2.2. Neįprasti reiškiniai privačiose namų erdvėse	98
2.2.1. Namams-vaiduokliams būdingi požymiai ir pavieniai, konkrečių asmenų išprovokuoti, dvasių pasirodymo namuose atvejai	99
2.2.2. Mistiški reiškiniai daugiabučiuose namuose	104
2.3. Sakmiškieji naratyvai apie pilių ir dvarų vaiduoklius	109
III. Antgamtinio pasaulio patyrimai per įvairius pasaulio objektus ir reiškinius	116
3.1. Buvusių gyvenimų prisiminimai.....	116
3.2. Antgamtinių galių turintys žmonės.....	124

3.3. Šviesiosios <i>sacrum</i> slėpinio patirtys.....	131
3.4. Įvairių gamtos reiškinių mistifikacija ir neatpažinti skraidantys objektai (NSO)	137
Išvados.....	145
Šaltiniai	148
Literatūros sąrašas	152
Priedas	160
Publikacijų disertacijos tema sąrašas	161

IVADAS

Sakmiškieji naratyvai apie išskirtinius, keistus ar baugius įvykius, paranormalius reiškinius bei įvairias nekasdienes, mistines patirtis plinta tiek tradiciniams tautosakos žanrams būdingu keliu – žodžiu, pasakojant juos iš lūpų į lūpas, tiek moderniomis komunikacijos priemonėmis, virtualioje terpėje, raštu ar tekstą papildant vaizdinėmis priemonėmis. Tyrimo objektu tokio turinio pasakojamosios tautosakos kūriniai tapo praeito amžiaus septintame dešimtmetyje JAV. XX a. devintajame dešimtmetyje jais susidomėta ir Europoje. Lietuvoje interneto folkloras jau susilaukė mokslininkų dėmesio, tačiau internetu ir žodžiu pasakojami XXI a. užrašyti tradicinių sakmių variantai ir naujų siužetų sakmiškieji pasakojimai iki šiol dar išsamiai netyrinėti.

Tyrimo objektas – XXI amžiaus pradžioje užfiksuoti sakmiškieji lietuvių kalba plintantys naratyvai apie išskirtinius, racionaliai nepaaiškinamus patiems pateikėjams ar jų artimiesiems nutikusius įvykius, kuriuos šie sieja su mistine sfera. Didesnė dalis mistinių patirčių yra priskiriamos tamsiesiems chtoniškojo pasaulio klodams, jos yra nemalonios ir atstumiančios, kita dalis išgyvenimų siejami su šviesiomis sakralaus pasaulio apraiškomis. Antgamtiški įvykiai gali būti susapnuoti ar patirti budriame būvyje.

Darbo tikslas – išanalizuoti sakmiškųjų naratyvų daugiasluoksnius reikšmių kodus, t. y. nustatyti XXI amžiuje užrašytų sakmiškųjų naratyvų santykį su tradicinėmis saktėmis ir tikėjimais, išsiaiškinti, kaip ir kurie mitologinėms saktėms būdingi siužetai ar siužetų elementai bei tikėjimuose atsispindinti pasaulėžiūra yra perimami, o kurie semantiniai ir struktūriniai elementai susieja naratyvus su dabarties pasaulio realijomis.

Darbo uždaviniai:

1. Pristatyti ir sugrupuoti įvairiarūšę į tyrimo akiratį patekusių folklorinę medžiagą.
2. Aptarti sakmiškųjų naratyvų tematiką, suklasifikuoti ir išnagrinėti populiariausius siužetus.
3. Išryškinti archaiškus, t. y. iš tradicinės pasaulėžiūros perimtus vaizdinius ir naujus sakmiškųjų siužetų bruožus.
4. Išanalizuoti, kokie šių folkloro kūrinių turinio bei struktūros pokyčiai, pasakotojų požiūris į pasakojamų įvykių tikroviškumą išryškėja, kintant siužetų plitimo būdai.
5. Išnagrinėti sakmiškųjų naratyvų ryškiausius vaizdinius, jų reikšmes.
6. Atskleisti, kokie pateikėjų jausmai, lūkesčiai ir pasaulėžiūra atsispindi jų pasakojamuose naratyvuose.

Disertacijoje nagrinėjami iš XXI amžiaus pradžioje gyvenančių pateikėjų užrašyti naratyvai, tačiau priklausomai nuo pateikėjų amžiaus pasakojamų įvykių atmintis gali siekti ir

XX a. pradžią ar dar gilesnę praeitį, jei prisimenamos ir atpasakojamos vyresnių giminaičių išgyventos patirtys. Analizuojant tokius naratyvus, vadovaujamosi samprata, kad atpasakojami tolimi įvykiai jau neatsiejami nuo dabarties, nes jie aiškinami remiantis šiandieniniu žmogaus mąstymu bei požiūriu į aplinką ir jos reiškinius. Dėl šios priežasties naratyvai priskiriami dabarčiai, t. y. XXI a., nes į praeities įvykius žvelgiama šiandieną gyvenančio žmogaus akimis. Pasak Jean-François Lyotard, gali tik atrodyti, kad pasakojimai nurodo į praeitį, tačiau iš tikrųjų jų referentas yra iš to paties laiko, kuriame vyksta perpasakojimo aktas (Lyotard 2010:55). Kitais žodžiais tariant, praeities įvykiai, perpasakojami dabartyje gyvenančio asmens lūpomis, „sudabartėja“.

Darbo problema – ar šiuo metu pasakojami sakmiškieji lietuvių naratyvai turi sąsają su tradicinėmis sakmėmis ir tikėjimais? Kokią įtaką pateikėjų požiūriui į antgamtinio pasaulio reiškinius daro mokslo pasiekimai, naujos technologijos? Disertacijoje bandoma atskirti XXI a. pr. fiksuojamus tradicinių sakmių variantus nuo naujos rūšies sakmiškųjų pasakojimų, tačiau dalis naratyvų gali būti priskiriami tiek vienai, tiek kitai grupei, todėl analizuojant konkrečius tekstus ieškoma sąsajų su mitologinių sakmių siužetais ar jų elementais, kurių perimamumas laikomas pagrindiniu folkloro kūrinių giminiškumo nustatymo kriterijumi.

Tyrimo naujumas ir aktualumas

Antgamtinio pasaulio paslaptys ir pomirtinio gyvenimo nežinomybė žadino visų laikmečių ir visų tautų žmonių vaizduotę. Turbūt dėl tos pačios priežasties ir tarp etnologijos bei folkloristikos mokslo krypčių darbų yra nemažai tokių, kuriuose vienu ar kitu aspektu nagrinėjamos mirties ir anapusinio gyvenimo temos (šie darbai plačiau aptariami poskyryje *Tyrinėjimų apžvalga*).

Šis darbas naujas tuo, kad jame stengiamasi atkreipti dėmesį į kelias šiuolaikiniam folkloristikos mokslui aktualias temas. Pirma, dėmesys telkiamas į įvairialytį autorės užfiksuotų sakmiškųjų naratyvų pobūdį, atskiriant tradicinių sakmių variantus ir naujos rūšies sakmiškuosius pasakojimus. Antra, siekiant kuo išsamiau ir pilniau išnagrinėti pasirinktą temą, analizuojami ne tik tekstine forma egzistuojantys naratyvai, t. y. žodžiu ar raštu, virtualioje aplinkoje plintantys folkloro kūriniai, bet ir vizualiomis formomis papildyti tekstai ar net vien tik vaizdine forma (pavyzdžiui, trumpi video filmukai) egzistuojantys baugaus turinio siužetai. Šie folkloriniai naratyvai gretinami ne tik su įvairiarūše lietuvių ir užsienio šalių folkloro medžiaga; atsiradus poreikiui, tyrimas praplečiamas iki tarpdisciplininio, t. y. aiškinantis tam tikrų vaizdinių semantiką remiamasi psichologijos, filosofijos, kultūros studijų mokslo krypčių žiniomis.

Lietuvoje iki šiol kiek plačiau analizuotos folkloro kūrinuose ryškėjančios gyvųjų ir mirusiųjų bendravimo galimybės, reikšmingi sapnai, įvairios magijos formos, o tokios temos,

kaip buvusių gyvenimų prisiminimai, išskirtinės mistinės erdvės žmogaus gyvenamoje aplinkoje, susidūrimai su NSO ir kitais neįprastais gamtos reiškinių visiškai netyrinėtos. Šioje disertacijoje vienoje vietoje analizuojami plataus spektro ir įvairios tematikos naratyvai, atspindintys XXI a. pradžioje gyvenančių žmonių sampratas apie antgamtinio pasaulio slėpinius.

Tyrimo metodai

Duomenų rinkimo metodai

Medžiaga rinkta keliais būdais – ekspedicijose, spausdintuose leidiniuose, internete, pasinaudota VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros etnologijos rankraštyno bei Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynuose saugoma medžiaga.

Disertacijai medžiaga rinkta 2010-2015 m. Dalyvauta dviejose „Vermės“ leidyklos organizuotose kompleksinėse lokaliųjų tyrimų „Lietuvos valsčių“ serijos ekspedicijose Biržų ir Molėtų rajonuose. Medžiaga autorės rinkta ir savo pačios iniciatyva įvairiuose Lietuvos miestuose (daugiausia Plungėje, Kaune, Jonavoje ir kt.). Duomenys rinkti pasitelkus *pusiau struktūruoto interviu* bei *pokalbio* metodus, respondentus tyrimui atsirenkant „sniego gniūštės“ principu, t. y. respondentams nurodant kitus galimus pašnekovus. Interviu metu pradžioje stengtasi kalbėti kuo bendresnėmis temomis, pavyzdžiui, apie neįprastus reiškinius žmogaus gyvenime, siekiant, kad pokalbio metu savaime paaikštų pačiam žmogui svarbios ir rūpimos temos. Tik tuo atveju, jei pateikėjas pasitaikydavo nešnekus ar į bendresnius klausimus atsakydavo nieko nežinąs, būdavo užduodami konkretesni klausimai apie galimybę kontaktuoti su anapusine tikrove sapnuose ar budriame būvyje, neįprastus aplinkos reiškinius ar tam tikras asmenines arba kažkieno kito turėtas mistiškas / antgamtiškas patirtis. Tiesiogiai bendraujant su pateikėjais disertacijos autorei pavyko užrašyti virš 300 sakmiškųjų naratyvų.

Kita dalis kūrinių surinkta įvairiose interneto svetainėse ir pokalbių kambariuose. Tikslus šių pateikėjų skaičius bei jų asmeninė charakteristika (lytis ar amžius) dėl internetinės terpės anonimiškumo negali būti tiksliai nustatyta, tad skaičiuojami tik patys naratyvai, kurių pririnkta apie tūkstantį. Detalesnis jų aprašymas yra pateiktas poskyryje *Tyrimų šaltiniai*.

Internetu peržiūrėtų sakmiškųjų naratyvų masyvas pranoksta žodžiu surinktųjų kiekį. Atrodytų, jog šių siužetų fiksavimas internete reikalauja mažiau pastangų – tereikia tik kompiuterio ir interneto prieigos, dėl to jų galima užrašyti daugiau. Ir priešingai, renkant žodžiu perduodamus sakmiškus naratyvus, reikia su pateikėjais kontaktuoti fiziškai: važiuoti į ekspedicijas ar susitarti dėl susitikimų. Dėl to užtrunka tinkamą informaciją galinčių suteikti pateikėjų paieška, bet visgi pati didžiausia tyrėjui iškylanti problema – temos specifiškumas, reikalaujantis daugiau tyrėjo pastangų užkariauti respondentų pasitikėjimą, kad jie išdrįstų atverti ypač jautrius ir asmeniškus savo vidinio pasaulio kampelius. Tačiau tai nereiškia, kad žodžiu plintančių sakmiškų siužetų vertė yra didesnė už mistines internautų patirtis. Pritartume

Trevoro J. Blanko teiginiui, kad internetinių duomenų autentiškumas yra lygiavertis žodžiu perduodamos informacijos autentiškumui, o kai kuriais atžvilgiais grupės stebėjimas elektroninėje erdvėje netgi turi daugiau privalumų, mat tyrėjas gali dalyvauti pokalbyje nebūdamas identifikuotas kaip mokslininkas, kas fizinėje tikrovėje kartais sukuria atstumą tarp tyrėjo ir jo tiriamųjų (Blank 2007: 20, 22-23). Todėl disertacijoje abiem būdais surinkta medžiaga yra laikoma lygiavertiška ir yra analizuojama kartu.

Peržiūrėta ir spausdintuose lietuvių bei užsienio autorių leidiniuose esanti medžiaga, archyvuose saugomi folkloro kūriniai. Detalesnis paaiškinimas pateiktas poskyriuose *Tyrimų šaltiniai* bei *Tyrinėjimų apžvalga*.

Duomenų analizės metodai

Ekspedicijose surinktai ir internete užfiksuotai tautosakinei medžiagai pristatyti darbe naudojamas *analitinis aprašomasis* metodas. Analizuojamų naratyvų gretinimui su tradicinėmis mitologinėmis sakmėmis, tikėjimais, užsienio kalba plintančiais analogiškais kūrinių, kalbine medžiaga bei kitų žanrų tautosakos kūrinių taikomas *istorinis-lyginamasis* metodas. Atskiriant sakmiškuosiuose naratyvuose į vieną sulietus, sinkretiškus mitinio mąstymo ir šiuolaikinius, dažnai racionalia logika grįstus pasaulio matymo elementus ir bandant išsiaiškinti jų semantiką bei mąstymo struktūras, kuriomis remiamasi, naudojamas *interpretacinis* metodas. Telkiamasi į emines respondentų mąstymo kategorijas, išplaukiančias iš pačių naratyvų ir jų verbalinio bei neverbalinio konteksto. Etinė perspektyva pasitelkiama bandant apibendrinti tam tikros grupės pateikėjų patirtis ir atrasti jų vietą tradicinės kultūros kontekste. Pasak suomių folkloristės Annikki Kaivola-Bregenhøj, „kai po formaliosios pasakojimo analizės imamasi tirti reikšmes, kurias pasakojimas teikia klausytojams, žodžio menas jungiamas su visuomeniniu kultūriniu kontekstu ir jo vartotojų pasaulėvaizdžiu. Tekstų aiškinimas grindžiamas bendromis, iš tautosaką pateikiančios bendruomenės ir savo kultūros paveldimomis žiniomis“ (Kaivola-Bregenhøj 2005: 207). Kitais žodžiais tariant, sakmiškieji naratyvai disertacijoje analizuojami keliais lygmenimis: visų pirma, išskiriamos reikšmės, kurias jiems suteikia patys respondentai, o antra – įvairiarūšiame šių folkloro kūrinių masyve ieškoma bendrų reikšmių, galinčių turėti atitikmenų ar būti kilusių iš tradicinėje kultūroje gyvavusių papročių ir tikėjimų.

Tyrimo rezultatai

Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad įvairaus amžiaus ir įvairių Lietuvos vietovių gyventojų mistinės patirtys panašios. Apie susidūrimą su įvairiomis dvasiomis pasakoja ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais gimę senoliai, ir šiuolaikiniai paaugliai – interneto pokalbių dalyviai. Vis dar tikima, kad vaidenasi ne laiku mirusių sielos, o mistišką aurą turi tos vietovės, kurios saugo tam tikrą lemtingų praeities įvykių informaciją. Net ir XXI a. žmonės vis dar yra

išsaugoję tikėjimą, jog po žmogaus mirties yra svarbios tam tikros laiko atkarpos, kurių metu kontaktas tarp gyvųjų ir mirusiųjų yra labiausiai tikėtinas.

Tyrimo eigoje paaiškėjo, jog visais laikais (tiek prieš beveik šimtą metų, tiek dabar) jaunuoliai bandė ir tebebando ieškoti kontaktų su anapusiniu pasauliu, kaip įrodymo, jog po gyvenimo yra kitas gyvenimas. Tokiu įrodymu žmonėms tampa spiritizmo seansų metu gauti atsakymai arba sapnai, kurie praneša apie buvusius ar būsimus lemtingus įvykius, taip pat suteikia progą pabendrauti su mirusiais artimaisiais. Pagrindinis skirtumas tarp skirtingo amžiaus žmonių pasakojamų įvykių toks, jog sapniškų anapusinio pasaulio patirčių turi įvairaus amžiaus mistinių patirčių ieškotojai, tačiau aktyvios kontakto paieškos budriame būvyje yra ypač būdingos paaugliams ir jaunimui.

Tyrimas atskleidžia, jog mūsų kultūroje vis labiau populiarėja sinkretiški pomirtinio pasaulio, klajojančios ir persikūnijančios sielos vaizdiniai, į vieną visumą sulieję rytietišką reinkarnacijos, baltiškų ikikrikščioniškus metempsichozės elementus ir krikščioniškas dangaus, pragaro bei skaistyklos, į kurias siela keliauja po kūno mirties, sampratas.

Tradicinių siužetų perėmimas ryškiausias tuose sakmiškuose naratyvuose, kuriuose kalbama apie gyvųjų ir mirusiųjų bendravimo galimybes. Dalis šių tekstų – aktualizuoti tradicinių sakmių siužetai. Mitologinių sakmių elementų gausu ir pasakojimuose apie mistiškus įvykius įvairiuose pastatuose, ypatingų galių turinčius žmones. Nors siužetuose atsispindi šiuolaikinio pasaulio realijos ir dabartinėje visuomenėje populiarūs tikėjimai, mistiškų įvykių priežastys dažnai siejamos su mitologinių būtybių pasaulio taisyklių nepaisymu.

Labiausiai nuo tradicinio folkloro nutolę iš pirmo žvilgsnio atrodo naujoviškus siužetus (apie buvusių gyvenimų prisiminimus, NSO, vaizdo medžiagoje išryškėjančius siluetus ir pan.) turintys sakmiškieji naratyvai. Tačiau įsigilinus paaiškėjo, jog žmogaus kontaktas su antgamtiniu pasauliu pačiomis įvairiausiomis jo formomis – toks pat bauginantis kaip ir susidūrimas su mitologinėmis tradicinių sakmių būtybėmis.

Pagrindinės darbe vartojamos sąvokos

Tradicinė pasaulėžiūra disertacijoje vadinama tam tikra iš kartos į kartą perduodama lietuvių tautai būdinga nusistovėjusi papročių ir pažiūrų sistema, atsispindinti nuo XIX a. pradėtuose fiksuoti folkloro kūrinuose, savaip aiškinanti pasaulio ir aplinkos reiškinius.

Mitinių mąstymu įvardijama mąstymo struktūra, kuriai būdingas specifinis erdvės, laiko, viso pasaulio ir jame vykstančių reiškinių traktavimas, būdingas archajiškai, ikikrikščioniškai pasaulėžiūrai.

Mitologijos pasaulis – mitinių būtybių apgyvendintas pasaulis, turintis savo nusistovėjusias taisykles ir tvarką, stebimas mitologinėse sakmėse.

Antgamtinio pasaulio / mistiniais reiškiniais disertacijoje vadinami paslaptingi, sunkiai racionaliai paaiškinami, nepaklūstantys gamtos dėsniams įvykiai ir reiškiniai, kurie pateikėjams kelia dviprasmiškus jausmus: ir nuostabą, ir nežinomybės baimę vienu metu. Tai gali būti patys įvairiausi nutikimai, įvardijami, kaip žmogaus susidūrimas su anapusiniu pasauliu, dvasiomis, mirusiais artimaisiais, kartais ir ateiviais iš kosmoso, buvusių gyvenimų prisiminimai, pranašingų sapnų ir nuojautų išsipildymai, *déjà vu* jausmas ir pan. Terminai *antgamtinio pasaulio* ar *mistiniai reiškiniai* darbe vartojami sinonimiškai.

Sakraliomis patirtimis darbe įvardijami įvairūs religiniai išgyvenimai, t. y. dangaus būtybių žmogui siunčiami ženklai, kaip anapusinio buvimo įrodymas ar žmogaus susitikimai su pačiomis dieviškai sferai priskiriamomis būtybėmis, t. y. angelais, Švč. Mergele Marija, Dievu.

Anapusine tikrove / anapusybe disertacijoje vadinamas anapus žemiškos tikrovės esantis, dieviškas pasaulis, kuris gyviesiems pasiekiamas tik po kūniškosios mirties.

Gyvenamajam laikotarpiui įvardinti darbe pasitelkiami terminai *dabarties, dabartinis*, rodantys kalbančiojo ir klausiančiojo santykį su dabarties momentu, nors aptariamai įvykiai gali būti nutikę ir šiek tiek seniau.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai, vienas priedas ir publikacijų disertacijos tema sąrašas.

Disertacijos įvade pristatomas darbo objektas, problema, tikslas, uždaviniai, aptariamose darbe vartojamos sąvokos, duomenų rinkimo ir analizės metodai, tyrimų rezultatai, darbo struktūra, ginamieji teiginiai, šaltinių ir tyrinėjimų apžvalga, nagrinėjamas sakmiškųjų pasakojimų grupavimo problemiškas.

Tiriamoji medžiaga sugrupuota ir suklasifikuota pagal ekspedicijose ir internete surinktų kūrinių pobūdį ir tematiką. Populiariausi siužetai nulėmė medžiagos suskirstymą į tris dalis, iš kurių viena skirta žmogaus ir antgamtinio pasaulio būtybių įvairioms bendravimo formoms ir galimybėms aptarti; kitoje dėmesys telkiamas ne į pačius įvykius, o į ypatingas sakmiškuosiuose naratyvuose aptariamas žmogaus gyvenamos aplinkos vietas ir visuomeninės paskirties pastatus, kuriuose tokie reiškiniai vyksta; trečioje dalyje kalbama apie įvairias antgamtinio pasaulio patirtis per įvairius pasaulio objektus – nepaprastus gamtos reiškinius ar netikėtai atsiradusius paties žmogaus sugebėjimus.

Pirmoje disertacijos dalyje „Netikėti ir laukiami žmogaus ir anapusinio pasaulio būtybių susidūrimai“, suskaidytoje į keturis skyrius, analizuojamas gyvųjų ir mirusiųjų bendravimas žemiškoje aplinkoje ir miego metu, mirusiųjų pasirodymo provokavimas spiritizmo seansais ir vaizdo medžiagoje išryškėjantys nežemiškos kilmės būtybių siluetai.

Šiuose sakmiškais detalėmis apipintuose kūriniuose ieškoma siužeto struktūros perimamumo iš tradicinių mitologinių sakmių apie besivaidenančius numirėlius.

Antroji disertacijos dalis „Mistinės sakmiškųjų naratyvų vietos“ suskaidyta į tris skyrius: pirmame aptariami vaiduokliais ir dvasiomis apgyvendinti visuomeninės paskirties pastatai, antrajame – mistinės privačių namų erdvės, trečiajame analizuojamos sakmiškos pilių ir dvarų istorijos. Analizuojant mistines vietas, bandoma atskleisti, kokiomis baimėmis ir lūkesčiais gyvena žmonės dabartinėje visuomenėje, ar mistiniuose siužetuose minimos vietos ir pateikėjų įsivaizdavimu jose vykstantys nekasdieniai reiškiniai dar turi kokių nors sąsajų su mitologinėse sakmėse atsispindinčiais tikėjimais.

Trečią dalį „Antgamtinio pasaulio patyrimai per įvairius pasaulio objektus ir reiškinius“ sudaro keturi skyriai apie buvusių gyvenimų prisiminimus, antgamtinių galių turinčius žmones, šviesiąsias *sacrum* slėpinių patirtis, neatpažintus skraidančius objektus (NSO) ir kitus pateikėjų mistifikuojamus gamtos reiškinius. Visas šias tematinės grupės sieja naratyvuose atsiskleidžiantis požiūris, jog antgamtinė anapusybė gali pasireikšti per bet kurį pasaulio objektą ar reiškinį. Šiuose siužetuose ieškoma sąsajų su tradiciniame folklоре ir papročiuose regimu, mitiniu mąstymu paremtu, pasaulio reiškinių vertinimu.

Ginamieji teiginiai:

1. Apie susidūrimą su mistiniais reiškiniais pasakoja įvairaus amžiaus ir įvairiose Lietuvos vietovėse gyvenantys pateikėjai, turintys skirtingą išsilavinimą, individualią gyvenimišką patirtį bei pasaulėžiūrą, išpažįstantys įvairias religijas ar net ateistai.
2. Dalis analizuojamų naratyvų – šiuolaikiškai aktualizuotos tradicinės mitologinės sakmės. Pasikeitė tik jų siužetų realijos, tačiau iš tikrųjų iliustruojamos tos pačios elgesio, susidūrus su nepažiniu antgamtiniu pasauliu, taisyklės.
3. Kita dalis naratyvų – tai naujoviški sakmiškieji pasakojimai, kuriuose galima rasti daug senosioms mitologinėms sakmėms ir kitiems folkloro žanrams būdingų elementų, tad galime kalbėti apie tradicinio folkloro elementų perimamumą.
4. Išsekus racionaliems antgamtinių reiškinių aiškinimo resursams, žmogaus sąmonė paprastai gręžiasi į mitinio pasaulio taisyklėmis grįstas senąsias sakmes, savaip aiškinančias pasaulio objektų egzistavimą.
5. Kiekvieną mistinę patirtį, ir tą kuri siejama su chtonišku dvasių bei demonų pasauliu, ir tą, kuri aiškinama kaip dievybės hierofanija, lydi nežinomybės baimė, todėl dažniausiai ji susijusi su negatyviomis emocijomis.

Mokslinio darbo rezultatų aprobavimas ir skelbimas. Tyrimo rezultatai paskelbti 4 straipsniuose, tarptautinėse duomenų bazėse referuojamuose leidiniuose. Parašytas 1 mokslinės monografijos skyrius. Perskaityta 10 mokslinių pranešimų nacionalinėse ir tarptautinėse mokslinėse konferencijose Lietuvoje ir užsienyje.

1. Tyrimų šaltiniai

Disertacijoje tyrimo objektas analizuojamas pasitelkiant trijų skirtingų tyrimo laukų, t. y. ekspedicijų, internetinio folkloro, archyvinę ir spausdintą, medžiagą. Vis dėlto reikėtų paminėti, jog pirminė tyrėjos patirtis, vėliau nuvedusi į kitus tyrimo laukus, buvo tiesioginis bendravimas su pateikėjais bei interneto pokalbių naršymas. Šios disertacijos autorę sudomino faktas, jog net ir XXI amžiuje, sparčiai besivystant technologijoms, vykstant mokslo pažangai, žmonės nepalaužia tikėję įvairių nežemiškų būtybių egzistavimu ir yra linkę mistifikuoti reiškinius, kurių nesupranta. Apie tai ir buvo kalbama su įvairaus amžiaus pateikėjais, kurie (ypač jaunosios kartos atstovai) neretai nurodydavo pasiieškoti informacijos kalbama tema internete arba pasidalindavo žiniomis apie tam tikras kitų autorių, rašiusių panašia tema, knygas. Taip tyrėja atrado įvairių interneto straipsnių mistinėmis temomis, susipažino su kitų disciplinų atstovų (pavyzdžiui, dvasininkų, psichologų, parapsichologų, žurnalistų ir kt.) užrašytais ir publikuotais pasakojimais apie susidūrimus su antgamtiniu pasauliu, kurie disertacijoje pasitelkiami kaip dar vienas šaltinis. Vis didėjant surinktų sakmiškųjų naratyvų kiekiui, atsirado poreikis išsiaiškinti, ar jie turi kokių nors bendrumų su seniau užrašytais sakmėmis ir pasakojimais. Taip atsigręžta į archyvinę bei spausdintą medžiagą.

Lauko tyrimų medžiaga.

Renkant medžiagą disertacijos tema, dalyvauta dviejose „Versmės“ leidyklos organizuotose ekspedicijose. Autorė taip pat savarankiškai rinko medžiagą įvairiuose Lietuvos miestuose.

2011 m. liepos 4-10 d. dalyvauta ekspedicijoje Biržų krašte. Kalbėtasis su 25 įvairaus amžiaus žmonėmis, gyvenančiais Biržų mieste ir buvusiam Biržų valsčiui priklausiusių Anglininkų, Medeikių, Užušilio, Parovėjos, Pačeraukštės, Ubiškių, Šleidariškio, Brigiškių, ir Pasvaliečių kaimų gyventojais. Dalis apklaustų moterų atitekėjusios iš kitų kraštų, tačiau jau keletą dešimtmečių gyvenančios Biržų rajono apylinkėse, susitapatinusios su vietos gyventojais, todėl laikomasi nuomonės, jog tyrimo rezultatų pateikėjų kilmė neiškreips.

2012 m. birželio 26-30 d. dalyvauta ekspedicijoje Molėtų rajone (Alantos miestelyje ir jo apylinkėse). Apklausta 15 vyresnio amžiaus pateikėjų. Kalbėtasi su Alantos

miestelio ir aplinkinių kaimų, t. y. Alantos, Naujasodžio, Svobiškėlio, Piešiškių, Juotiškių bei Paraudinės viensėdžio gyventojais.

Kiti pasakojimai užfiksuoti savarankiškai važinėjant po įvairias Lietuvos vietas nuo 2010 iki 2015 metų. Ypač daug ir įdomių pasakojimų užrašyta Žemaitijoje, daugiausia Plungėje. Nemažai pasakojimų surinkta ir iš Kauno bei Jonavos miestų gyventojų. Pavieniai pasakojimai užrašyti ir kitose Lietuvos vietovėse, t. y. Jurbarko, Šiauliuose, Prienuose, Pakruojyje, Alytaus, Utenos ir Molėtų rajonuose. Statistiniai, iš pateiktųjų surinkti, duomenys pateikiami lentelėje Nr. 1.

Disertacijos autorė, pradėjusi rinkti medžiagą iš pateiktųjų, pastebėjo, jog panašiais sakmiškaisiais naratyvais apie įvairias antgamtinio pasaulio patirtis dalijasi įvairaus amžiaus ir skirtingų Lietuvos vietovių gyventojai, taip pat ir anonimiški interneto pateikėjai, kurių gyvenamąją vietovę nustatyti ne taip paprasta, todėl rašant disertaciją buvo laikomasi nuostatos, jog tyrimui vienodai reikšmingos visos vietovės, kuriose surinkta medžiaga. Kadangi šiuo tyrimu nesiekta nustatyti, kuriose Lietuvos vietovėse gyvena daugiau žmonių, turinčių mistinių patirčių, kalbinti tų miestų ir kaimų gyventojai, kurie tokių patirčių teigė turėję. Nepastebėta, kad pateiktųjų gyvenamoji vieta turėtų reikšmingos įtakos naratyvų turiniui.

1 lentelė. Iš pateiktųjų surinkta medžiaga

Vietovė	Pateikėjos moterys	Pateikėjai vyrai	Iš viso apklausta pateiktųjų	Užrašyta pasakojimų
Biržų apylinkės	24	1	25	133
Alantos apylinkės	11	4	15	99
Plungė	7	-	7	40
Kaunas	5	4	9	18
Jonava	5	4	9	18
Kiti miestai	5	4	9	24
Iš viso	56	17	73	332

Ekspedicijos Biržuose metu užrašyti 133 sakmiškieji naratyvai. Tai labai įvairaus amžiaus žmonių asmeniniai ar jų artimųjų nekasdienių patirčių liudijimai, kuriuos būtų galima suskirstyti į kelias grupes. Gausiausia naratyvų grupė apie susidūrimus su mirusiais artimaisiais ar jų buvimo pajautimą pačiomis įvairiausiomis formomis. Kita nemaža užrašytų kūrinių dalis – tai naratyvai apie pranašiškus sapnus bei įvairius ženklus, matomus prieš svarbius gyvenimo įvykius, ypač įvairias nelaimes ir mirtį. Galima išskirti ir keletą kitų smulkesnių sakmiškų pasakojimų grupių apie įvairius mistinius reiškinius stebimus gamtoje, buvusių gyvenimų prisiminimus, spiritizmo seansus ir jų pasekmes bei įvairias kitas ypatingas patirtis, kurių žmogaus protas neįstengia ar nenori racionaliai paaiškinti.

Ekspedicijos Alantoje metu užrašyti 99 sakmiškieji naratyvai. Kadangi kalbinti vien tik vyresniosios kartos pateikėjai, dalis jų pasakojamų siužetų yra beveik identiški XX a. pr. užrašytoms sakmėms ir tikėjimams apie ne laiku mirusiųjų, nusižudžiusiųjų vaidinimąsi, simbolinius mirusiųjų prašymus sapnuose užpirkti mišias ar melstis, keistą gyvūnų elgesį prieš artimo žmogaus nelaimę ar mirtį, gamtos stichijų valdymą, sugebėjimą nužiuoti ar išlaisvinti nuo nužiūrėjimo ir pan. Tačiau pasitaikė ir originalių su tradicinėmis sakmėmis iš pirmo žvilgsnio nieko bendro neturinčių pasakojimų apie tam tikrą mistinę patirtį.

Visi kiti 94 naratyvai darbo autorės buvo surinkti iš įvairių Lietuvos miestų. Juos papasakojo tiek vyresnio, tiek jaunesnio amžiaus abiejų lyčių asmenys.

Ypač vertingi aštuoniasdešimt trejų metų senolės iš Plungės papasakoti 22 sakmiškieji naratyvai, t. y. prisiminimai apie linų mynimo papročius, įvairūs bauginimai, susiję su darbais jaujose, sakmės apie degančius pinigus bei mitinių būtybių rodymąsi lobių užkasimo vietose, pinigus nešančius aitvarus bei jų santykį su žmonėmis, paslaptinius žiburėlius, taip pat ir keletas asmeninės patirties memoratų apie susidūrimą su antgamtiniu pasauliu. Šios senolės pasaulėžiūroje dar ryškus tikėjimas, jog mirusieji ir gyvieji susieti nenutraukiamais saitais, todėl jų kontaktas nėra nei keistas, nei neįmanomas, o mitinėmis būtybėmis apgyvendintame pasaulyje žmogus niekada negali prarasti budrumo ir elgtis pagal seniai žinomas taisykles, kitaip gali skaudžiai nukentėti. Iš šios vienos pateikėjos užrašytas visas sakmių, pasakojimų ir įvairių tikėjimų masyvas kartu atskleidžia ir kitą svarbų sociokultūrinį aspektą – tokius naratyvus dažniau prisimena, pasakoja, dalinasi savo patirtimi jais tikintys žmonės.

Likusieji naratyvai užrašyti iš įvairiose Lietuvos vietovėse gyvenančio jaunimo. Jauni žmonės pradžioje dažnai nenoriai ir skeptiškai kalba apie tokias savo patirtis, kurių negali susieti su koku nors apčiuopiamu ar moksliskai paaiškinamu reiškiniu, bet giliau įsikalbėjus paaiškėja, kad ne vienas tokių patirčių vis dėlto turi ir nuoširdžiau pakalbinus, jas vėliau ir papasakoja.

Įvairiais būdais – ir tikslingai klausinėjant, ir atsitiktinai įsikalbėjus – iš viso buvo apklausti 74 pateikėjai: 57 moterys ir 17 vyrų. Didesnis moterų pateikėjų skaičius yra ne atsitiktinis, ekspedicijų metu jos dažniau rastos namie nei vyrai, jos taip pat šnekesnės. Be to, kaimuose gyvena žymiai daugiau vienišų vyresnio amžiaus moterų. Pastebėta, kad skiriasi skirtingų lyčių ir amžiaus pateikėjų nuostatos bei pasakojimų turinys. Vyresni vyriškos giminės atstovai pasakojimus apie įvairius būrimus, dvasių kvietimus, pomirtinį gyvenimą ir sapnus laiko moterų pokalbių temomis, o mieliau kalba apie karo metus, skaudžius praeities išgyvenimus ir tuometinio jaunimo išdaigas. Jaunesnieji vyriškos giminės atstovai dažnai santūresni, laikosi skeptiškos pozicijos nepaaiškinamų reiškinių atžvilgiu. Savo ruožtu, moterys ir merginos šiomis dienomis yra labiau linkusios užsiimti įvairiais populiarių žurnalų ir

televizijos laidų propaguojamais būrimais, ateities spėjimais, psichologiniais (neva teisingą pasirinkimą nulemiančiais) testais, žaidimais ir pan., tuo pačiu jos papasakoja daugiau įvairios tematikos istorijų bei dažniau tiki pomirtinio pasaulio, dvasių, vaiduoklių ir kitų nematerialaus pasaulio būtybių egzistavimu.

Kita vertus, tai tik stereotipas, kad moterys dažniau tiki įvairių mistiškų įvykių ar nuojautų tikrumu. Kaip ir visose gyvenimo sferose, taip ir čia esama išimčių: sutikta ne viena skeptikė moteris ir dvasinio pasaulio gyventojų buvimu įsitikinusių vyriškosios giminės atstovų. Panašių duomenų esama ir folkloristės Linos Būgienės tyrinėjimuose. Ji pastebėjo, kad vyrai neretai sieja lemtingus savo gyvenimo lūžius su sapne regėtais dalykais (Būgienė 2007 a: 67), taip pat yra užfiksuota, jog ligos atvejais vyriškai nevengia kreiptis ir į užkalbėtojus (Būgienė 2010: 68).

N. Vėlius ir I. Narbutas, suskaičiavę sakmes apie dvasregius, teigė, kad „dvasregystė yra lengviau vyrams įgaunama galia“ (Vėlius 1977: 266; Narbutas 1998 a: 92), tačiau dabartinių sakmiškų naratyvų tendencijos atskleidžia priešingą rezultatą nei tradicinių sakmių duomenys – vis dėlto moterys dažniau nei vyrai pasakoja turinčios įvairių su antgamtinė sfera siejamų patirčių bei yra labiau linkusios apie tai pasakoti kitiems.

Kadangi domėtasi naratyvų turiniu ir semantika, autorė rinko medžiagą tik iš tų pateikėjų, kurie teigė turėję mistinių patirčių. Šio tyrimo tikslas nebuvo išsiaiškinti, kiek žmonės tiki ar netiki anapusinio pasaulio egzistavimu, todėl nieko nepapasakoję apklaustieji žmonės, tik išreiškę požiūrį į tokius pasakojimus, nebuvo traukiami į pateikėjų sąrašą.

Darbo autorės apklaustų pateikėjų amžius svyruoja nuo 12 iki 95 metų. Tokia amžiaus kreivė neatsitiktinė. Norėta pasižiūrėti, ar yra kokių nors bendrumų tarp įvairių amžiaus žmonių pasakojamų naratyvų apie jų nekasdienės, išskirtinės ir net mistinės patirtis, ar vis dėlto labiau turėtume kalbėti apie skirtumus? Pastebėta, jog bendrumų vis dėlto esama, jie ir bus aptarti analizuojant jų pateiktą medžiagą.

Reikėtų pabrėžti, jog antgamtinio pasaulio reiškiniai mūsų visuomenėje vertinami dviprasmiškai, nesvarbu apie kurią amžiaus grupę kalbėtume. Ne visi pateikėjai, teigiantys turėję tam tikrą mistinei sferai priskiriamų patirčių, iš karto dalinasi savo prisiminimais, mat viešai prisipažinti susidūrus su paranormaliais reiškinių yra tarsi užgintas, draudžiamas ar gėdingas dalykas. Nėra aišku, kaip pačiam tyrėjui reaguoti į iš pirmo žvilgsnio neįtikėtinas ir nerealias pateikėjų patirtis, kurios rodo prasilenkia su įprasta realybe ir nėra pagrįstos jokiais mokslo faktais ar tiesiog dar per mažai tyrinėtos. Kartais išties sunku nubrėžti ribą tarp nestabilios žmogaus psichinės būsenos sukeltų vaizdinių ar tiesiog pramoginių tikslais ypač internete sklandančių vaikiškų pokštų ir fantazijų bei tikrai nuoširdžių pasakojimų, kuriais žmonėms dalintis su kitais, pasirodo, reikia nemažai ryžto ir drąsos.

Autorės sudarytoje sakmiškųjų naratyvų byloje (VDU ER 2273) medžiaga sugrupuota pagal jos surinkimo būdą: ekspedicijose surinkti naratyvai sudėti į aplanką A Nr. 1, kuris savo ruožtu suskirstytas į dar smulkesnes bylas pagal pateikėjus (stengiantis išsaugoti pateikėjų konfidencialumą, jie sužymėti nuo b.1 iki b.24). Alantos ir Biržų ekspedicijų medžiagai A Nr.1 apraše skirtos bylos b.21, b.22. Kiekvienoje byloje to paties pateikėjo pateikti kūriniai pažymėti skirtingais numeriais. Tais atvejais, kai kelių pateikėjų kalba persipynusi, o jų pasakojamus įvykius sunku išskaidyti į atskirus siužetus, cituojant nurodomas aplanke esančios bylos puslapio numeris.

Internetinio folkloro masyvas.

Sakmiškuosius naratyvus interneto svetainėse darbo autorė pradėjo rinkti nuo 2010 metų. Sakmiškų interneto siužetų tematika nenusileidžia žodžių surinktų kūrinių įvairovei. Tai patys įvairiausi siužetai apie susidūrimą su nežinomomis dvasiomis, spiritizmo seansų, burtų praktikas, pranašingų sapnų pasakojimus, neįtikėtinus įvykius gyvenamuosiuose ir įvairios paskirties visuomeniniuose pastatuose, pilyse, sakralias mistines patirtis, fotografijose išryškėjančius vaiduoklius, nežinomus gamtos reiškinius ir t. t.

Naršyta po įvairias specialiai nepaaiškinamiems reiškiniams aptarti skirtas svetaines ir pokalbių kambarius, daugiausiai po Anomalija.lt, Likimas.lt ir kitas panašaus pobūdžio svetaines (pilnas svetainių sąrašas pateikiamas disertacijos pabaigoje, žr. „Internetiniai šaltiniai“), taip pat fiksuoti ir atsitiktinai, pavyzdžiui, Supermama.lt pokalbių kambaryje iš kitų temų išsirutulioję sakmiškieji pasakojimai apie susidūrimą su vaiduokliais, dvasiomis ir kitas mistines patirtis, pavyzdžiui, buvusių gyvenimų prisiminimus, spiritizmo seansų praktikas ir pasekmes, įvairias namų dvaseles, bildukus ir pan. Sakmiškiems naratyvams iš interneto svetainių byloje VDU ER 2273 sukurtas atskiras aplankas A Nr. 2, kuriame surūšiuojant kūrinius pagal tematiką, jie sudėti į mažesnes bylas, sunumeruotas nuo b.1 iki b.11 (žr. Priedą Nr.1). Norėtume pabrėžti, jog ši prieduose pateikiama pasakojimų klasifikacija autorei buvo patogiai grupuojant ir rūšiuojant surinktą medžiagą, tačiau disertacijoje ja nesivadovaujama, ir kūriniai skyriuose bei poskyriuose analizuojami atsižvelgiant į panašius siužetus, struktūrą, pasakotojo santykį su aptariamais įvykiais ar kitus bendrus požymius. Aplanke A Nr. 2 saugoma apie 1000 sakmiškų interneto pasakojimų. Šis skaičius tik apytikslis, mat ne visada aišku, kada ir kur kelių žmonių pokalbyje pasibaigia vienas, ir prasideda kitas pasakojimas. Dėl šios priežasties ne visi kūriniai turi konkrečius numerius. Tokiais atvejais cituojant nurodomas konkretaus interneto pokalbio, kurio ištisa kopija saugoma byloje, puslapis.

Disertacijoje tiek pačios autorės užrašyti, tiek ir iš internetinių šaltinių surinkti pasakojimai nagrinėjami kaip lygiaverčiai šaltiniai, nevertinant viena ar kita forma surinktų duomenų kaip patikimesnių. Nors senosios kartos folkloristai kartais konstatuoja klasikinių

tautosakos žanrų kūrinų traukimąsi iš kasdienio gyvenimo (Sauka 2007: 425), o į naujasias folkloro raiškos formas žiūri skeptiškai (Voigt 2003: 51), vis dėlto gausėjantys modernaus, įvairiomis priemonėmis plintančio folkloro tyrimai teikia vilčių, jog tautosakos mokslas nepasmerktas žūčiai. Nesinori sutikti su vengrų folkloristo Vilmos Voigt mintimi, jog moderniomis komunikacijos priemonėmis plintantis folkloras – grėsmė liaudies kūrybai ir jos išlikimui (Voigt 2003: 51). Lietuvoje girdėti ir visai optimistiškų pasisakymų, pavyzdžiui, Virginijus Savukynas teigia priešingai, jog „internetas archaizuoja kultūrą, atgaivina senas formas, vėl įgalina gyvuoti tai, ką modernybė išstūmė, marginalizavo“ (Savukynas 2002). Panašiai galvoja ir daug užsienio mokslininkų. Pavyzdžiui, Jan Fernback rašo, kad šiuolaikinės sakmės, kaip tradicinių sakmių tęsinys, išliko būtent todėl, kad rado naują gyvavimo terpę žiniasklaidos ir kibernetinėje erdvėje (Fernback 2003: 36). Tad turbūt turėtume kalbėti ne apie tradicijų nykimą, o apie tradicijų tęstinumą ir kaitą šiuolaikiniuose naratyvuose.

Interneto folkloro tyrimai daugiausia kritikos susilaukia dėl to, kad virtuali terpė apriboja tyrėjo galimybes kontaktuoti su tiriamaisiais „akis į akį“. Tačiau T. J. Blanko nuomone, nėra didelio skirtumo tarp žmonių grupės apklausos parke ir tyrimo dalyvaujant virtualiame pokalbyje (Blank 2007: 20). Iš tiesų, virtualioje terpėje neturime tiesioginio kontakto su naratyvų kūrėjais / siuntėjais, kurie slepiasi už įvairių slapyvardžių, ir net jei jie viešai deklaruoja savo amžių ar lytį, mes negalime būti tikri šios informacijos patikimumu. Tačiau pasakotojų amžių sufleruojama daugybė kitų detalių: kalbėjimo stilius, įvairių gyvenimiškų sričių išmanymo ir žinių apie pasaulį lygis, gyvenimo aplinkybės išduodančios frazės ir t. t.

Internetu sudėtinga nustatyti ne tik pasakotojų amžių, bet ir lytį, tačiau dažnesni moteriškos giminės slapyvardžiai (*top girl*, *spalvota*, *saulei*, *klaidele*, *viki forrum* ir t. t.) bei įvardžiai leidžia numanyti, kad baisiomis įvardijamų istorijų kūrėjomis / skleidėjomis dažniau yra merginos, ar kaip neretai galima nuspėti, jog ir visai jaunos mokyklinio amžiaus mergaitės. Kaip jau yra tekę pastebėti, sakmiškuose interneto naratyvuose taip pat vyrauja tendencija dažniau pavojingoje situacijoje atsidūrusiu veikėju vaizduoti moteriškos giminės personažus (Šlepavičiūtė 2011: 101). Tačiau taisyklių čia nėra, todėl nėra ir pagrindo teigti, kad vyriškos giminės atstovai nepasakoja baugių nutikimų ar tiki jais mažiau nei moteriškoji pasakotojų pusė. Kai kuriuose pokalbių kambariuose savo patirtimi, susidūrus su nepaaiškinamais reiškiniais ar patarimais, kaip teisingai išsikviesti dvasias ir kas po to gali nutikti, dalinasi ir vaikinai.

T. J. Blankas mano, kad nepaisant tam tikrų trūkumų, interneto folkloras negali būti atmestas ir privalo būti folkloristų tyrinėjimo akiratyje (Blank 2007: 21, 22). Juk iš tiesų, jei virtualybė tampa neatsiejama mūsų kasdienybės dalimi, bendravimo būdu, interneto pasakojimai, savo ruožtu, negali būti ignoruojami kaip šiuolaikinių sakmiškų naratyvų šaltinis.

Archyvinė ir spausdinta medžiaga.

Atliekant tyrimus buvo išsamiai susipažinta su Lietuvių literatūros ir tautosakos institute (LLTI) Lietuvių tautosakos rankraštyne saugoma medžiaga. Peržiūrėti keli tūkstančiai pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekoje (toliau – LPTK; sudarytoja B. Kerbelytė) esančių susistemintų kūrinių – etiologinių ir mitologinių sakmių, pasakų-legendų, stebuklinių, novelinių ir buitinių pasakų – aprašymai ir rankraštinės jų kopijos. Nuodugniausiai susipažinta su mitologinių sakmių apie mirtį / giltinę, vėles, numirėlius, vampyrus, žiburinius, vaiduoklius, namų dvasias (aitvarus, kaukus, kaukučius ir pan.), gamtos dvasias (perkūną, vėją, vandens dvasias ir pan.) maginių savybių ir priemonių turinčius žmones (burtininkus, raganas, juodaknygius ir pan.), transformuotas būtybes (vilkakius, šuniagalvius, pastovius ir t. t.) aprašymais ir jų kopijomis. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute nuo 2002 m. kaupiami ir internete plintančio folkloro pavyzdžiai, todėl buvo peržiūrėta ir ši, su disertacijos tema susijusi, medžiaga.

Šiuolaikinės tautosakos įvairių žanrų pavyzdžiai renkami bei saugomi ir Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų ir etnologijos katedros etnologijos rankraštyne (VDU ER). Rankraštyne vien interneto folklorui skirta apie 40 bylų, atskiri virtualioje terpėje užfiksuoti naujoviški sakmiški naratyvai išmėtyti po įvairias šiuolaikiniam folklorui skirtas bylas. Tikslingai į vieną bylą naujoviškos saktės ir pasakojimai pradėti rinkti ir sisteminti, peržiūrėjus rankraštyne saugomą kitų tautosakos rinkėjų surinktą medžiagą, tik šios disertacijos autorės (parengta byla - VDU ER 2273). Šiuo metu šioje byloje sukaupta disertantės iš pateikėjų užrašyti 332 ir internete užfiksuoti apie 1000 sakmiškų pasakojimų.

Ieškant XXI a. užrašytų sakmiškųjų naratyvų apie įvairias atgamtinio pasaulio patirtis vaizdinių sąsajų su archajiškais lietuvių tradicijoje žinomais vaizdiniais, buvo peržiūrėti spausdinti „Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai“ (BRMS I-IV).

Disertacijoje šiuolaikinių sakmiškųjų naratyvų lyginimui su tradiciniu folkloru bei platesniam folkloro kontekstui suprasti peržiūrėti publikuoti pasakų ir sakmių tekstai: Jono Balio „Mirtis ir laidotuvės: lietuvių liaudies tradicijos“ (BIML), „Dvasios ir žmonės: liaudies saktės“ (BIDŽ), „Lietuvių liaudies saktės“ (BILLS), „Liaudies magija ir medicina“ (BILMM), Jono Basanavičiaus paskelbti lietuvių tautosakos rinkiniai „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ (BsV), „Lietuviškos pasakos įvairios“ (3 ir 4 knyga, BsLPI 3, BsLPI 4), taip pat ir kitų mokslininkų parengti folkloro kūrinių katalogai ir labiausiai su tirama medžiaga susijusių tautosakos kūrinių rinkiniai: Mečislovo Davainio-Silvestraičio surinktas ir B. Kerbelytės bei K. Viščinio parengtas rinkinys „Pasakos. Saktės. Oracijos“ (DPSO), Norberto Vėliaus ir Adelės Seselskytės parengtas leidinys „Šiaurės Lietuvos saktės ir anekdotai“ (SIŠLSA), N. Vėliaus „Laumių dovanos: lietuvių mitologinės saktės“ (VLD), „Sužeistas vėjas: lietuvių liaudies mitologinės saktės“ (VSV), Jono Basanavičiaus surinktų ir Kosto Aleksyno bei Leonardo

Saukos naujai parengtų tautosakos kūrinių, daugiausiai sakmių, rinkinys „Juodoji knyga“ (BsJK).

Ypač vertingi šiuo metu užrašytų naratyvų analizei buvo Bronislavos Kerbelytės „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ I-IV tomai (KLPTK I-IV), kuriuose folkloristės per keletą dešimtmečių grupuota ir sukataloguota medžiaga padėjo sugretinti dabartines ir seniau užrašytas to paties tipo sakmes, pasakojimus, nustatyti įvairių tradicinių kūrinių paplitimo dažnumą bei variantiškumą.

Spausdintais šaltiniais laikomi ir kai kurių užsienio autorių darbai, kuriuose yra pateikiami jų užrašyti pasakojimai apie antgamtinio pasaulio patirtis, pavyzdžiui, Emmos Heathcote-James (2011), Raymundo Moodo (1991), Gabriele Amorth (2000, 2004) ir Alano Kardeco (Kardec 1996) knygos bei kitų mokslo sričių atstovų straipsniai (Keil, Tucker 2005; Tucker 2007; Wooley, Cornelius, Lacy 2011). Mūsų tyrimui šių autorių surinkti naratyvai ir kai kurios išvalgos yra vertingi lyginamuoju aspektu ir padeda nustatyti tokių naratyvų tarptautinį paplitimą ir tikėjimo mistiškais reiškiniais universalumą.

Viena iš disertacijoje analizuojamų temų – tai sakmiškieji naratyvai apie pačių respondentų ar jiems artimų žmonių praktikuotus spiritizmo seansus, tad lyginimui su lietuviška medžiaga aktualios spiritizmo klasiko prancūzo Ipolito Leono Denizaro Rivėjo, XIX amžiaus prancūzų pedagogo ir filosofo, pasirašydavusio Alano Kardeco slapyvardžiu, knygos apie dvasias ir mediumus (Kardec 1857, 1861, 1864). Šių knygų autorius užduodavo klausimus mediumams įvairiose vietovėse ir jų atsakymus užrašė „Dvasių knygoje“ (*The book of spirits*, 1857). Vėliau pasirodė ir kitos jo knygos *The Mediums' Book* (Dvasių iššaukėjo knyga, 1861) ir *The Gospel According to Spiritism* (Evangeliija pagal spiritizmą, 1864). Mūsų tyrimui įdomiausia pirmoji spiritizmo literatūros atstovo knyga, atkreipusi dėmesį į dvasių pasaulio išsidėstymą, hierarchiją, būdingas savybes, kurios gretinamos su užfiksuotuose sakmiškuose pasakojimuose regimais vaizdiniais.

Norint plačiau susipažinti su bažnyčios atstovų požiūriu į dvasių kvietimo praktikas, neretai atsispindinčiu ir iš vyresniosios kartos pateikėjų užrašytuose naratyvuose, skaitytos tarptautinės egzorcistų asociacijos prezidento G. Amorth knygos, kuriose, remdamasis ilgamete patirtimi, jis kalba apie dvasių pasaulio ypatumus ir jų įtaką mūsų gyvenimui, galimas burtų, magijos, spiritizmo pasekmes ir būdus nuo jų apsisaugoti (Amorth 2000, 2004).

Mokslinėmis – filosofinėmis išvalgomis ir smulkiai perpasakotų asmeninių žmonių patirčių liudijimų gausa disertacijos temai artima Raymundo Moodo knyga „Gyvenimas po gyvenimo“, kurioje aprašomi žmonių, patyrusių klinikinę mirtį, pasakojimai (Mood 1991). Vienas iš reikšmingesnių R. Mood pastebėjimų yra pasikartojantis pasakojimų motyvas, kai mirštantys ligoniniai toliau suvokia aplinką ir po klinikinės mirties, tačiau perėjime į kitą

egzistencijos plotmę juos sutinka tos religinės figūros, kurios atitinka asmens religinius įsitikinimus (Mood 1991: 1, 15-18). Religinės pažiūros dažnai atsispindi ir lietuvių pateikėjų pasakojimuose apie pranašingus sapnus ir kituose mistinių patirčių liudijimuose, tad R. Mood medžiaga pasitelkiama lyginimui, ieškoma siužetų bendrumų.

Vertingi Jimo B. Tuckerio ir H. H. Jurgeno Keilo straipsniai, kuriuose gyvenimo po mirties tęstinumo įrodymu tampa žmonių prisiminimai apie buvusius gyvenimus (Keil, Tucker 2005; Tucker 2007). Lietuvoje sakmiškieji naratyvai apie buvusių gyvenimų prisiminimus iš viso netyrinėti, tad J. B. Tuckerio darbai buvo pradinis atramos taškas šių naratyvų analizei.

Psichologai Jacqueline D. Woolley, Chelsea A. Cornelius and Walter Lacy tyrinėjo vaikų požiūrio į neįprastus, mistinius reiškinius vystymąsi tam tikrais amžiaus tarpsniais (Wooley, Cornelius, Lacy 2011). Jie aprašo atliktą tyrimą, kurio metu paaiškėjo, kad suaugusieji labiau nei vaikai yra linkę tam tikrus gyvenimo įvykius sieti su Dievo ar sėkmės (likimo) apraiškomis (Wooley, Cornelius, Lacy 2011: 329). Šis straipsnis nagrinėjamai temai aktualus tuo, jog paaiškino tam tikrus psichologinius procesus, kuriems vykstant jaunesnioji karta perima įvairias žinias apie pasaulį iš vyresniosios kartos. Vykstant tam pačiam procesui, perduodami ir tradiciniai tikėjimai.

Emma Heathcote-James knygoje „Bendravimas po mirties“ apibendrina ne vienerius metus trukusių tyrinėjimų rezultatus. Analizuojamos autentiškos istorijos iš pirmų lūpų apie konkretaus asmens turėtą kontaktą su mirusiais (Heathcote-James 2011). Knygoje randame panašius į disertacijoje analizuojamus pasakojimus apie netikėtus ir lauktus gyvųjų ir mirusiųjų bendravimo atvejus miego ar budriame būvyje, pranašiškus ženklus, vizijas, išėjimo iš kūno atvejus ir panašiai, o tai leidžia kelti tam tikras prielaidas apie siužetų tarptautiškumą.

2. Tyrinėjimų apžvalga

Požiūrį į mirtį bei pomirtinį gyvenimą, mirusiųjų ir gyvųjų bendravimo galimybes, antgamtinio pasaulio būtybės įvairiais aspektais savo darbuose analizavo lietuvių ir užsienio mitologai, kultūrologai, religijotyrininkai, etnologai, folkloristai, istorikai ir kitų mokslo sričių atstovai. Visus juos būtų galima sąlygiškai suskirstyti į dvi grupes – pirmą, tyrinėjančius antgamtinius reiškinius ir, antra, tyrinėjančius naratyvus apie šiuos reiškinius. Kadangi šios disertacijos autorė labiau domisi konkrečiais naratyvais ir analizuoja juose figūruojančius vaizdinius bei jų sąsajas su tradiciniu folkloru ir tikėjimais, tad daugiausia ir remiamasi tyrimui aktualiais folkloristų ir etnologų darbais, kitų sričių mokslininkų tyrimų rezultatai daugiau padeda interpretuoti naujus, iš pirmo žvilgsnio su tradiciniu folkloru mažiau sąsajų turinčius

siužetus (pavyzdžiui, apie dvasių apgyvendintas ligoninių patalpas, NSO, buvusių gyvenimų prisiminimus), atskleisti juose išryškėjusių vaizdinių atsiradimo priežastis ir reikšmes.

Didelės reikšmės disertacijos tyrimui turėjo vieno žymiausių tautosakos tyrėjo, susisteminusio apie 16 tūkstančių autentiškų spausdintų ir Lietuvių mokslo draugijos fonduose bei Lietuvių tautosakos archyve saugomų rankraštinį lietuvių pasakų bei sakmių variantų, etnologo, folkloristo Jono Balio tiriamieji darbai „Gyvi numirėliai“, „Dvasių nunešti žmonės“, „Numirėliai ir vėlės“, „Giltinė“ ir k.t. (Balys 1936 a, 1936 b, 1941, 1956, 2003, 2004) ir jau emigracijoje sudaryti tautosakos ir tikėjimų rinkiniai (BIDŽ, BILKŠ, BIML, BILLS). Tautosakininkas domėjosi mirties motyvais, dvasių ir žmonių santykiais folkloro kūriniuose ir papročiuose. Mokslininko aiškinimai, vaidenimasi siejantys su persipynusiomis pagoniškomis ir krikščioniškomis nuostatomis, disertacijos autorei padėjo sakmiškuose naratyvuose įžvelgti mitinio mąstymo tęstinumą ir kaitą, archajiškų tikėjimų elementus.

Paryžiaus semiotikos mokyklos įkūrėjas, mitologas Algirdas Julius Greimas, analizavo senovės lietuvių kultūros reliktus, išlikusius pasakose ir sakmėse. Šiai disertacijai reikšmingos jo mitinių vaizdinių ir būtybių (aitvarų, kaukų, vėlių, likimo ir mirties dievybių, namų dievų) rekonstrukcijos, atliekamos gretinant pasikartojančius senųjų tikėjimų elementus, kuriuos jis pristatė studijoje „Apie dievus ir žmones“ (Greimas 1979). A. J. Greimo pasakų ciklo apie bebaimį herojų semiotinė analizė „Semiotika: Baimės ieškojimas“ (Greimas 1999) disertacijos autorei padėjo atskleisti tam tikrus baimės ieškančio pasakų herojaus ir šiuolaikinių sakmiškųjų siužetų veikėjų, sąmoningai ar atsitiktinai randančių baimę, susidūrus su racionaliai nepaaiškinama tikrovės dalimi, panašumus.

Analizuojant šiuolaikiniuose sakmiškuosiuose naratyvuose aptinkamų vaizdinių sąsajas su tradicine tautosaka ir mitologija, daug mįslių įminti padėjo jų gretinimas su išsamiais Norberto Vėliaus sakmių būtybių tyrinėjimais. Šiam darbui aktuali mitologo ir folkloristo monografija „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė“, kurioje išsamiai išnagrinėtas velnio paveikslas, jo ryšiai su mirusiais, įvairiais gyvuliais, giltine, ligomis lietuvių tautosakoje (Vėlius 1987). Tradicinio mąstymo tęstinumą galime įžvelgti ir šiuolaikiniuose naratyvuose, kuriuose nepaaiškinamus reiškinius dalis žmonių linkę sieti su piktų dvasių darbu. Disertacijai taip pat svarbi ir N. Vėliaus monografija „Mitinės lietuvių sakmių būtybės“ (Vėlius 1977), kurioje, remdamasis lietuvių mitologinėmis sakmėmis ir pasakomis, mokslininkas nagrinėjo folklorinę laimių, laumių, aitvarų, kaukų bei nepaprastų žmonių kategorijų vaizdinių raidą ir kilmę. Ir šiandien žmogus, susidūręs su įvairiomis problemomis, dažnai yra linkęs kaltinti nelaimingą likimą, sėkmės turėjimą / neturėjimą, tam tikrų neeilinių galių turinčius asmenis.

Gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio bendravimo galimybės domina etnologus bei tautosakos tyrėjus, kurie analizuoja tiek tradicinius, tiek šiuolaikinės tautosakos tekstus ir tradicijas.

Tautosakos tyrėja Bronislava Kerbelytė, susisteminiusi apie 85 tūkstančius lietuvių pasakojamosios tautosakos kūrinių variantų ir remdamasi savo pačios sukurtu struktūriniu-semantiniu metodu, dažnai savo darbuose analizuoja su mirtimi ar mirusiųjų pasauliu susijusius pasakojamosios tautosakos kūrinius. Disertacijoje remiamasi vertingomis tautosakos tyrėjos padarytomis išvadomis, atskleistomis įžvalgomis. Mūsų tyrimui aktualiausi jos straipsniai, nagrinėjantys tautosakos siužetus, kurių variantuose vienas kitą pakeičia vėlė, numirėlis ir velnias „Žmogus sakmėse“ (Kerbelytė 1992) ar analizuojantys pragmatinę sakmių paskirtį, iliustruojančią elgesio su mirusiais taisyklę „Folk legends as a Means of Research into Customs“ (Kerbelytė 1999). Dar vienas su mūsų tyrimu tiesiogiai susijęs mokslininkės straipsnis „Dvasregiai lietuvininkų ir lietuvių sakmėse“ (Kerbelytė 2008).

Vėlės ir pomirtinio gyvenimo sampratas XX a. pab. pietryčių Latvijos lietuvių pasaulejautoje tyrinėjo ir savo darbuose pristatė Irena Regina Merkienė (Merkienė 2002, 2005). Jie reikšmingi tuo, kad yra paremti pateikėjų asmeninę patirtį atspindinčiais memoratais, tad, panašiai kaip ir šioje disertacijoje analizuojami sakmiškieji naratyvai, atspindi iš dabarties momento regimų liaudies tikėjimų ir mitologinių vaizdinių kaitos ir tęstinumo tendencijas.

Vytauto Didžiojo universitete per pastaruosius pora dešimtmečių apgintos net kelios disertacijos, kurių kai kurie tyrimo aspektai yra svarbūs ir šiai disertacijai.

Žmogaus ir numirėlio bendravimą lietuvių folklore tiek disertacijoje, tiek ir moksliniame straipsnyje aptarė Edita Korzonaitė (Korzonaitė 2002, 2003). Remdamasi B. Kerbelytės struktūriniu-semantiniu metodu, ji bando susieti tautosakos kūriniuose atspindinčius tikėjimus ir papročius su istorinėmis realijomis. Atitikmenų realybėje ir sąsajų su senesniais papročiais ieškoma ir dabartinių sakmiškųjų naratyvų vaizdiniuose.

Moksleivių dvaselių kvietimo praktikas bei kitas šiuolaikinės vaikų magijos formas ir jų sąsajas su tradiciniais burtais savo straipsniuose ir disertacijoje aptaria Dovilė Kulakauskienė (Kulakauskienė 2003, 2006, 2008, 2013). Jais remiamasi analizuojant sakmiškuosius naratyvus apie žmogaus pastangas tyčia išprovokuoti mirusiųjų pasirodymą gyvųjų pasaulyje.

Folkloristė Jurgita Macijauskaitė-Bonda savo disertacijoje „Vaikas lietuvių pasakose ir sakmėse: palikuonis ir ypatingas žmogus“ atkreipė dėmesį į tas mitologines sakmes, kuriose vėles regi vaikai (Macijauskaitė-Bonda 2009). Apie vėles reginčius vaikus kalbama ir dalyje šiuolaikinių sakmiškųjų naratyvų. Kai kurie iš jų labai panašūs į J. Macijauskaitės-Bondos aptartus tradicinius siužetus, tačiau esama ir naujovių.

Gyvųjų ir mirusiųjų bendravimo temą, analizuodama sapnų pasakojimus, savo straipsnyje ir disertacijoje paliečia Asta Višinskaitė (Višinskaitė 2006, 2007). Sapnų vaizdinius yra rinkusi, analizavusi ir tyrinėjusi ir kita folkloristė Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė, kuri konstatuoja, kad ekspedicijose kalbinami žmonės vis dar mena iš tradicijos paveldėtas sapne regėtų vaizdinių prasmes (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011). Kolektyvinėje monografijoje „Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti“ pasirodžiusiame V. Ivanauskaitės-Šeibutienės straipsnyje į sapnų pasakojimus žvelgiama kaip į reikšmingus autobiografinio naratyvo epizodus, susijusius su svarbiausiais egzistenciniais potyriais: vedybomis, artimųjų mirtimi ir religinėmis praktikomis (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2012: 178-219). Šios disertacijos autorė, pristatydama savo pačios iš pateiktųjų užfiksuotus tekstus, remiasi A. Višinskaitės ir V. Ivanauskaitės-Šeibutienės aprašytais sapnų vaizdinių reikšmėmis.

Audronės Daraškevičienės straipsnis skirtas pomirtinio gyvenimo vaizdinių tyrimams Žemaitijos regione (Daraškevičienė 2009), priešingai negu šioje disertacijoje pristatoma medžiaga atskleidžia, jog pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimai yra smarkiai nutolę nuo tradicinėje kultūroje gyvavusių vaizdinių ir net krikščioniškų įvaizdžių.

Etnologė Laima Anglickienė renka ir analizuoja tiek žodžių, tiek ir internetu plintančias šurpes (Anglickienė 2008, 2009, 2013). Dalis šurpių, pavyzdžiui, apie paslaptinę auklės prižiūrimų vaikų mirtį, kanibalus, sadistus, pyragėlius su žmogiena ir įvairius mistinius atsitikimus, turi sąsają su naujoviškais sakmiškaisiais siužetais. Kaip teigia tautosakos tyrėja, kartais šiuos kūrinius netgi būna sunku priskirti tik vienam žanrui, mat jie turi kelių žanrų požymių (Anglickienė 2013: 153).

Folkloristės Radvilė Racėnaitė ir Jūratė Šlekonytė taip pat jau yra atkreipusios dėmesį į internetu ir žiniasklaidoje plintančias naujoviškas sakmes ir gandas (Racėnaitė 2008; Šlekonytė 2008), lietuvių folkloristikoje tai bene patys pirmieji išsamesni tyrimai, kuriuose bandoma pristatyti ir analizuoti šį šiuolaikinį kultūrinį reiškinių – dabartinėmis realijomis apipintus naratyvus. R. Racėnaitė straipsnyje „Citrinos su ŽIV įdaru, arba ko bijo šiuolaikinis žmogus“ aptaria šiuolaikinius žodžiu, raštu ir vaizdu plintančius folkloro kūrinius, kuriuose vyrauja naratyvinis pradai: šiuolaikines sakmes, šiuolaikinius pasakojimus ir gandas. Folkloristė konstatuoja, jog dauguma gandų ir šiuolaikinių pasakojimų remiasi labai ryškia *savo – svetimo* priešprieša, kuri, matyt, yra viena iš jungiamųjų grandžių tarp tradicinio mitinio pasaulėvaizdžio ir modernaus gyvenimo būdo (Racėnaitė 2008: 66). Ji taip pat pripažįsta, kad žanro ribų klausimas, naujoviškų naratyvų santykis su tradiciniu folkloru bei tinkamo termino radimas – šio žanro tyrinėtojų ateities užduotis. J. Šlekonytė straipsnyje „Balandžio pirmosios pokštai Lietuvos žiniasklaidoje ir jų tendencijos („Kauno dienos“ atvejis)“ atkreipė dėmesį į spaudoje pasirodančius balandžio pirmosios pokštus, kurie folkloristų traktuojami kaip viena iš miesto

sakmių atmainų ir dažnai yra siejami su visuomenėje paplitusiomis šiuolaikinio žmogaus baimėmis (Šlekonytė 2008).

Daktaro disertacijos pagrindu išleistoje Radvilės Racėnaitės monografijoje „Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore“ interpretuojami įvairūs su žmogaus likimu ir mirtimi susiję vaizdiniai XIX a. pabaigos – XX a. vidurio Lietuvos kaime (Racėnaitė 2011). Su analizuojamų sakmiškųjų naratyvų temomis ypač siejasi R. Racėnaitės monografijos skyriai apie akistatą su mirtimi (regimuosius mirties pavidalus, žinių apie pomirtinį pasaulį įsigijimo būdus, mirtį pranašaujančius ženklus) ir mirties išprovokavimo būdus. Lyginant R. Racėnaitės išanalizuotus tradicinius mitologinius siužetus su dabartiniais naratyvais, pastebimas tradicinių žinių perimamumas ir naujų vaizdinių gimimas.

Apie naujoviškus sakmiškus siužetus, kuriuose dažnai regime šių dienų žmogui būdingas ir ne visada racionaliai pagrįstas fobijas, keletą straipsnių ir monografijos „Šiuolaikinis moksleivių folkloras“ skyrių apie sakmiškuosius pasakojimus yra parašiusi ir šios disertacijos autorė (Šlepavičiūtė 2010, 2011, 2012, 2013, 2014).

Žmonija visada bandė suvokti tai, kas slypi už apčiuopiamos tikrovės ribų. Todėl rašant šią disertaciją yra aktualūs ir platesnio pobūdžio, ne tik pačių naratyvų, bet ir bendrai pomirtinio pasaulio bei antgamtinių reiškinių tyrinėjimai, kurie padeda paaiškinti pačių įvairiausių sakmiškuose siužetuose atsiskleidžiančių vaizdinių kilmę.

Pomirtinio gyvenimo sampratą senojoje lietuvių pasaulėžiūroje, sielos vaizdinių įvairovę pasaulio religijose ir lietuviams būdingą daugianarę sielos sampratą, baltų pasaulio religines reformas išsamiausiai yra aprašęs religijotyrininkas, etnologas Gintaras Beresnevičius (Beresnevičius 1990, 1995a, 1995b, 1999). Norint atskirti iš senesnių tikėjimų paveldėtus ir naujoviškus sakmiškųjų naratyvų komponentus, daugiausia disertacijoje remiamasi jo studija „Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje“ (Beresnevičius 1990), analizuojant šiuolaikines žmonių sampratas apie pomirtinę sielos kelionę ir tolimesnę veiklą anapusybėje – „Sielos fenomenologijos įvadu“ (Beresnevičius 1995 a).

Žiemos laikotarpio švenčių papročius, jų metu praktikuotus burtus bei sąsajas su nekrokultu išsamiai aprašė papročių tyrinėtojas, etnologas Juozas Kudirka. Monografijoje „Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos“ aprašyti lietuvių papročiai bei jų ryšiai su giminės mirusiųjų atminimu padėjo atskleisti šiuolaikinio jaunimo ir suaugusiųjų praktikuojamų spiritizmo seansų ir kitų burtų kilmę, sąsajas su senesniais tikėjimais (Kudirka 1993).

Eglė Savickaitė 2013 metais apgintoje daktaro disertacijoje, nagrinėdama studentų magijos ir religijos sampratas, atkreipia dėmesį ir į studentų antgamtinio pasaulio suvokinius, pasireiškiančius per tiesiogines ar netiesiogines patirtis (sapnus, vaidenimosi reiškinius, draugų,

pažįstamų pasakojimus, keistus sutapimus, dėsningumus ir kt.) ir tokiu būdu atskleidžiančius magijos suvokimo dualizmą (Savickaitė 2013).

Šioje trumpoje tyrinėjimų apžvalgoje aptartieji lietuvių mokslininkų darbai yra svarbiausi, turintys daugiausiai sąsajų su šios disertacijos tematika. Tačiau daug išsamesni tyrimai yra atlikti įvairių kitų šalių mokslininkų. Kaip ir daugelis kitų kultūros reiškinių, kitur jie pradėti tyrinėti daug anksčiau, atitinkamai ir jų rezultatai yra daug solidesni bei išsamesni.

Pomirtinio gyvenimo tematika ir antgamtinio pasaulio personažų, t. y. vampyrų, vaiduoklių, zombių vaizdiniais, rodos, persotinta visa šiuolaikinė XXI amžiaus pradžios Vakarų pasaulio populiarioji kultūra. Todėl nekeista, jog yra nemažai užsienio mokslininkų darbų, skirtų antgamtinio pasaulio reiškinių ir būtybių bei pomirtinio gyvenimo tyrinėjimams. Čia pristatysime tuos, kurie labiausiai susiję su šios disertacijos tyrimų tematika ir kryptimi. Reikia pabrėžti, jog dėl analizuojamos temos daugialypumo, o taip pat ir siekiant tarpdiscipliniškumo, disertacijoje naudojamosi ne tik folkloristų ir etnologų, bet ir kitų mokslo krypčių tyrėjų (psichologų, filosofų, kultūros studijų atstovų) darbais bei mokslinėmis įžvalgomis. Kadangi viso pasaulio tyrimų publikuotų šia tema apžvelgti neįmanoma, išsamiau yra pristatomi tie darbai, kurie yra labiausiai susiję su disertacijos tematika. Daugiausia apžvelgiami naujausi, pastarąjį dešimtmetį publikuoti darbai.

Philippe'o Arieso knyga apie mirties sampratą Vakarų kultūros istorijoje supažindina su krikščioniškuoju požiūriu į mirtį ir jo kaitą per šimtmečius (Aries 1993). Toks išsamus įvairių laikmečių žmogaus laikysenos mirties akivaizdoje vadovas padėjo suprasti ir kai kurių šiuolaikinių sakmiškųjų siužetų herojų elgesį.

Kadangi viena iš disertacijoje nagrinėjamų temų – žmogaus sandūra su neatpažintais skraidančiais objektais, bandant nustatyti siužetų vietinę specifiką ir tarptautinius bruožus, aktualus Dono Berlinerio, Marie Galbraiht ir Antonio Huneeuso darbas, kuriame pristatomi labiausiai dokumentuoti žmogaus susidūrimo su ateiviais atvejai (Berliner, Galbraiht, Huneeus 1995). Autoriai teigia, kad politiniai apribojimai viešinti su NSO susijusius reiškinius, galioję šaltojo karo metu, neteko galios, tad šioje knygoje plačiau visuomenei pateikiama medžiaga apie NSO yra tarsi socialinis ir mokslinis perversmas (Berliner, Galbraiht, Huneeus 1995: 1).

Amerikietė Kimberly Ball iš Kalifornijos universiteto analizuoja pasakojimus apie ateivių pagrobtus žmones (*UFO-abduction narratives*). Jos manymu, tokie pasakojimai atspindi žmonių pasąmonėje glūdintį šio tūkstantmečio nerimą dėl sparčiai besivystančių technologijų, kurios ateityje gali atsigręžti prieš savo kūrėją, kaip tam tikra „ateivių“ forma (Ball 2010: 99). Tam tikrų baimių atspindžių galima įžvelgti ir lietuvių pateiktųjų paakojimuose.

Tiriamai temai artima trijų autorių – Diane E. Goldstein, Sylvia Ann Grider ir Jeannie Banks Thomas – knyga „Vaiduokliškos patirtys: Vaiduokliai šiuolaikiniame folklore“ (Hounting experiences: Ghosts in contemporary folklore), kurioje atskiruose skyriuose aptiriamos ir šiai disertacijai aktualios šiuolaikinės folkloristikos (ypač mistinių naratyvų) problemos, pavyzdžiui, vaiduokliškų vaizdinių kilmė vaikų pasakojimuose, jų sąsajos su realybe, tipinės pasakojimuose vaizduojamų namų-vaiduoklių interjero ir eksterjero subtilybės, asmeninės mistinės patirties pasakojimai ir jų sąsajos su moksliniu racionalizmu, vaiduokliškų istorijų nauda, ryšys tarp vaiduokliškų pasakojimų ir lyčių vaidmenų ir pan. (Goldstein, Grider, Thomas 2007).

Bendras Bryano Williamso ir Annalisos Ventolos straipsnis skirtas poltergeisto fenomenui aptarti (Williams, Ventola 2011) mūsų tyrimui įdomus tuo, jog pateikia kitokią požiūrį į įvairius mistiškus reiškinius žmogaus aplinkoje, kurie yra įvardijami poltergeisto reiškiniu ir priskiriami žmogaus veiklai, nuo jų yra atskiriami vaidenimosi atvejai, tradiciškai siejami su dvasių ir vaiduoklių veikla.

Brenda S. Gardenour Walter straipsnyje „Isiklausymas į vaiduoklius: apsėstos ligoninės, spektriniai pacientai ir šiuolaikinės medicinos siaubai“ (Listening to Ghosts: Haunted Hospitals, Spectral Patients, and the Monstrous in Modern Medicine) atskleidžia, kaip pakito viduramžių ligoninės, atspindėjusios to meto krikščioniškas vertybes, ir šiuolaikinės moderniai medicinai tarnaujančios vaiduoklių ir dvasių apsėstos ligoninės vaizdinys (Walter 2014). B. S. G. Walter įžvalgos padėjo paaiškinti sakmiškuose naratyvuose regimą tendenciją – gydymo įstaigos, kurios, rodos, teikia visokeriopą pagalbą, gelbsti nuo mirties, žmonių pasąmonėje vis dėlto piešiamos negatyviomis spalvomis.

Apibendrinant galima pasakyti, jog užsienyje įvairių disciplinų atstovai žymiai gausiau ir išsamiau tyrinėja pačius įvairiausius naratyvus apie antgamtinio pasaulio reiškinius ir kitas netikėčiausias nepaaiškinamas mistines patirtis. Lietuvoje, savo ruožtu, kiek daugiau tyrinėti gyvųjų ir mirusiųjų bendravimo aspektai tradiciniame folklore ir su nekrokultu susiję tradicinėje kultūroje gyvavę papročiai. Šiuolaikiniai, sakmiškų elementų dar gausiai turintys, iš pateiktųjų ir internete surinkti sakmiškieji naratyvai apie įvairias antgamtinio pasaulio patirtis analizuojami pirmą kartą.

3. Sakmiškųjų naratyvų grupavimo problemiškas

Terminu *sakmiškieji naratyvai* disertacijoje įvardijami įvairiarūšiai skirtingos tematikos, siužetiniai pasakojamosios tautosakos kūriniai. Tai ir aktualizuotos tradicinės sakmės, ir sakmiškieji pasakojimai, grįsti naujais šiuolaikinėje visuomenėje užgimusiais

tikėjimais, kurie, kaip paaiškėja įsigilinus, dažnai yra paremti mitiniam pasauliui būdingu aplinkos reiškinių vertinimu. Kartais analizuojamuose naratyvuose persipynusios sakmės žanrai ir naujos rūšies sakmiškiesiems pasakojimams būdingos turinio ir formos ypatybės.

Tradicinės lietuvių, kaip ir kitų tautų, tautosakos žanrinėje klasifikacijoje *sakmės* ir *pasakojimai* skiriami nuo seno. Jie pasižymi skirtingomis meninėmis savybėmis bei turi nevienodą paskirtį. Žanrų apibrėžimus yra suformulavęs ne vienas folklorą tyrinėjęs mokslininkas. Vieni mokslininkai šiuos žanrus skiria atsižvelgdami į skirtingas menines savybes, kiti grupuoja kūrinius pagal siužetų struktūros ir semantikos bendrumą. Pavyzdžiui, Leonardas Sauka *sakme* laiko fantastinius pasakojimus apie antgamtinių būtybių ir žmogaus susidūrimus, kurie pateikiami tarsi tikrai buvę ir grindžiami senaisiais tikėjimais. *Pasakojimų* žanrai L. Sauka priskiria tuos naratyvus, kuriuose vaizduojami įdomūs, svarbūs, dažnai nekasdieniški, sukrečiantys dalykai (Sauka 1998: 78, 101). Pagal Bronislavos Kerbelytės formuluotę, „mitologinės sakmės – tai pragmatinės paskirties naratyvai, iliustruojantys teisingą / neteisingą žmogaus ar gyvūno elgesį susidūrimo su mitologinėmis būtybėmis metu“ (Kerbelytė 2002: 9), tuo tarpu „pasakojimai gali būti siužetiniai kūriniai arba lakoniški teiginiai, kelių teiginių deriniai; jų paskirtis – perduoti kitoms kartoms informaciją apie praeitį, tačiau juose sąmoningai vengiama fantastikos elementų“ (Kerbelytė 2009: 13).

Anot folkloristų, pagrindinis kriterijus skiriantis šiuos du pasakojamosios tautosakos žanrus – išmonė. Sakmės – fantastiškos, pasakojimai – tikroviški. Tačiau, kaip pastebėjo Michèle Simonsen, dėl dvilypės tikėjimo ir istorijos raiškos, sakmė folkloristams visada keldavo rūpesčių, mat pagal šiuolaikinę naratyvumo teoriją gali būti priskiriama tiek prie išgalvotos, tiek prie istorinės kūrybos (Simonsen 1999: 212). Juk pagrindinis mitologinių sakmių meninės specifikos bruožas – tikroviškumo siekimas. Tačiau norėusi pabrėžti, jog tiek senesniuose, tiek šiuolaikiniuose pasakojamosios tautosakos kūriniuose neretai aptariami nekasdieniai, išskirtiniai įvykiai, kurių objektyvus egzistavimas nenustatytas, todėl vargu ar tikroviškumo kriterijus gali būti skiriamasis šių žanrų bruožas. Dar daugiau, galime kalbėti apie subjektyvų pačių pateikėjų pasakojamiems įvykiams priskiriamą realumo / fantastiškumo laipsnį. Vieni pasakotojai būna įsitikinę, jog jų pačių regėti ar kažkam kitam nutikę nepaprasti reiškiniai tikrai buvę, kiti vaizdinių realumu abejoja ar bando racionaliai paaiškinti.

Norbertas Vėlius, sekdamas T. V. Šmitu ir K. V. Sidovu, tradicines mitologines sakmes, atsižvelgdamas į siužetų struktūrą, išskyrė į fabulatus, memoratus ir kronikatus. Fabulatai – tai sakmės turinčios tradicinį siužetą, kartais žinomą ir visoje Europoje. Manoma, kad fabulatai išaugo iš tikėjimo įvairiomis mitinėmis būtybėmis, tačiau fantaziją juose riboja tikroviškumo siekimas. Memoratai, arba kitaip, atsiminimų sakmės, pasakoja apie atskirų asmenų išgyvenimus. Kita vertus, memoratus pasakoja žmonės, kurių sąmonėje dar gyva mitinė

pasaulėjauta, todėl kiekvieną kiek neįprastą įvykį toks žmogus net ir nejučiomis susieja su žinomomis sakmėmis ir vėliau pasakoja pagal nusistovėjusį sakmės modelį. Ilgainiui tokios rūšies sakmės ima pasakoti ne tik žmogus, pats pergyvenęs įvykį, bet kur kas dažniau ir iš ko nors kito nugirdęs. Taip susidaro nauja siužeto tradicija. Kronikatais vadinamos įvairios pastabos apie mitines būtybes ar istorinius įvykius. Šios pastabos paprastai neturi siužetų, tačiau daugelis jų užima tarpinę padėtį tarp mitologinių sakmių ir žodžiais išsakyto abstraktaus tikėjimo (Vėlius 2011: 40-46).

Pagal siužetų formą šiuolaikiniai žodžiu ir internetu plintantys naratyvai taip pat gali būti skiriami į fabulatus, memoratus ir kronikatus. Dalis jų plinta pasakojami žodžiu iš lūpų į lūpas, kita dalis persiunčiami klavišų funkcijos „nukopijuoti-įklijuoti“ („copy-paste“) pagalba virtualioje terpėje. Tai gali būti pažodžiui išverstos užsienietiškų istorijų versijos, jautriai papasakota, paskelbta internete asmeninė patirtis ar perpasakoti kitam žmogui (giminaičiui, pažįstamam, svetimajam) nutikę ypatingi įvykiai, taip pat ir trumpi teiginiai apie tikėjimą antgamtinių būtybių egzistavimu ar joms būdingas savybes. Pasakojimuose apie artimų žmonių išgyvenimus išlieka asmeninis pasakotojo ir aptariamų įvykių santykis, pavyzdžiui: „Mano mama man pasakojo, jog kai buvo jauna ...“ arba: „Šią istoriją man pasakojo tėtis ir ji ištikro tikra“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 71, 89). Pasakojamos istorijos eigoje ar pabaigoje dažnai išsakomas individualus požiūris į pasakojamus reiškinius, vertinamas jų tikroviškumas, išreiškiamas pasitikėjimas įvykių liudininkais, pavyzdžiui: „Kam mano mamai ir senelei meluoti tada?“, „Taip tikrai buvo, man papasakojo mano močiutė“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 97, 24). Ilgainiui, kitiems asmenims perpasakojant ar internete perkopijuojant istorijas, toks asmeninis santykis dingsta, pamirštama kam iš tiesų taip nutiko, lieka tik tvirtinimas, jog tai tikra istorija. Taip sukurama nauja siužeto linija ir dingsta individualus ryšys.

Tačiau šioje disertacijoje naratyvai grupuojami atsižvelgiant į skirtingoms folkloro rūšims būdingų savybių visumą: ir struktūrą, ir semantiką, ir menines ypatybes.

Šiuolaikinius mūsų tiriamo turinio naratyvus nagrinėjo ne vienas užsienio mokslininkas, įvairiai juos įvardindamas: *miesto sakmėmis*, *moderniomis sakmėmis*, *pasakojimais*, *legendomis*, *gandais* ir pan. Reikėtų nepamiršti, jog termino dviprasmiškumas atsiranda ir dėl skirtingų kalbų ir skirtingų tautų folkloro žanrų įvardijimo tradicijų. Pavyzdžiui, mūsų *sakmės* terminas, kitų tautų tradicijose vėčiamas kaip *legenda*¹, o lietuvių folkloristai *legenda* įvardija tik religinės tematikos sakmes, tai - „viduramžių religinės literatūros skaitinių perdirbiniai. Jų personažai – Dievas, šventieji – priklauso religijai, yra tikėjimo objektas, nors ir savaip, tautosakiškai, čia traktuojamas“ (Sauka 2007: 174)

¹ <http://www.aruodai.lt/paieska/terminas.php?TeId=4110>

Joelas Bestas ir Geraldas Horiuchi sadistiškas šiuolaikines istorijas vadina miesto sakmėmis – *urban legends* (Best, Horiuchi 1985). 1990 metais Vokietijoje Rolfas Vilhelmas Brednichas išleido rinkinį „Voras jukos palmėje. Pasakiškos šiandieninės istorijos“, tačiau vėlesniuose darbuose jau vartoja terminą šiuolaikinės sakmės – *zeitgenössische Sage* (Brednich 2002). Elizabeth Tucker, kalbėdama apie šiuolaikinį vaikų folklorą išskiria keletą jų mėgstamų žanrų: pasakos – *tales*, linksmi baisios pasakos, turima omenų šiuorpės – *funny-scary tales* ir sakmės – *legends* (Tucker 1999). Charlotte A. Allen ir Henry's B. Dunnas ieško sąsajų tarp šiuolaikinių gandų, miesto sakmių ir interneto pokštų ir vartoja tokius terminus – *rumors, urban legends and internet hoaxes* (Allen, Dunn 2005). Diane Tye, aiškindamasi žmonių baimes, susijusias su pasikeitusia moters padėtimi visuomenėje, vartoja sąvoką šiuolaikinės sakmės – *contemporary legends* (Tye 2005). Vokiečių folkloristė Magdalene Huelmann, aptardama šiandieninį vokiečių folklorą, vartoja terminą moderniosios sakmės – *moderne Sage* (Heulmann 2006: 52). Trevoras J. Blankas renka miesto sakmių – *urban legends* terminą (Blank 2007). Diane E. Goldstein, Sylvia Ann Grider ir Jeannie Banks Thomas vartoja keletą terminų – *istorijos, sakmės, pasakojimai*. Vaiduokliškomis vaikų istorijomis (*children's ghost stories*) įvardija tekstus lietuvių folkloro klasifikacijoje atitinkančius šiuorpės žanrą; miesto sakmėmis (*urban legends*) įvairius šiuolaikinius gąsdinančius pasakojimus apie žudikus-maniakus, lunatikus; antgamtinės patirties pasakojimus (*supernatural experiences narratives*), asmeninius pasakojimus (*personal narratives*) memoratus apie konkrečių asmenų mistines patirtis (Goldstein, Grider, Thomas 2007) ir t. t.

Nors tarptautinė šiuolaikinių sakmių tyrinėjimo draugija (ISCLR – *International Society for Contemporary Legends Research*) pasirinko terminą *šiuolaikinė sakmė* (*contemporary legend*)², tačiau tiek pasaulio, tiek ir Lietuvos mokslininkai vis dar vartoja skirtingus pavadinimus ir bando rasti kuo tinkamesnę naują žanrą apibūdinančią sąvoką. Galime matyti, kad lietuviška terminija irgi pamažu kinta, tiek sekant užsienio tyrimų tradiciją ir terminologijos pokyčius, tiek ir gausėjant šiuolaikinio lietuvių folkloro tyrimų skaičiui. XX a. pabaigoje internetinėje erdvėje randame verstinį terminą – *miesto legendos* (Surgailytė 1997). Leonardas Sauka vartoja terminą *naujoviška sakmė* (Sauka 1998). Virginijus Savukynas vartoja bendro pobūdžio pavadinimus – *istorijos, pasakojimai, pokštai* (Savukynas 2002). Irena Regina Merkienė *pasakojimais* vadina memoratus apie asmeninę duomenų pateikėjų patirtį susidūrus su vėlėmis ar iš konkrečių jiems artimų, pažįstamų žmonių perimtas žinias ir savas jų interpretacijas (Merkienė 2002: 227). Remdamasi nusistovėjusia tradicija Radvilė Racėnaitė siūlo atskirti *šiuolaikines sakmes*, kuriose ryškios aplinkos mitologizavimo tendencijos nuo *šiuolaikinių pasakojimų*, vaizduojančių sukrečiančius nutikimus, kurie neturi aiškių sąsajų su

² Oficialus draugijos tinklalapis: <http://contemporarylegend.org/>

mums pažįstama tautosaka, o folkloru laikytini tik pagal bendruosius jo bruožus (Racėnaitė 2008: 62, 63)³.

Pasak Linos Būgienės, nykstant klasikinei tautosakai, daugelyje Vakarų šalių, taip pat ir pas mus, Lietuvoje, folkloristai ima gręžtis į kitokio tipo tekstus. Tai vadinamieji *asmeninės patirties pasakojimai* (*personal experience stories*) – įvairiopo pobūdžio istorijos, sakytume, „iš gyvenimo“, kurių funkcinis ir stilistinis artimumas folklorui paverčia šiuos pasakojimus tarsi pereinanąja grandimi tarp tradicinės tautosakos kūrinii ir jau visai tarsi nieko bendra su tradiciniu pasakojimu neturinčių „dokumentinių“ tekstų. Tokiems naratyvams galėtume priskirti ir sakmiškuosius pasakojimus, kuriuose dar gausu tradicinėms mitinėms sakmėms būdingų meninių ypatybių, liaudies tikėjimų fragmentų. Remiantis Sandra K. D. Stahl – tai itin artimi tradicinėms mitologinėms sakmėms pasakojimai, daugelio tautosakininkų net laikomi jų porūšiu, kadangi jie paremti tradiciniais liaudies tikėjimais, kurie memoratų kūrėjų ar pasakotojų arba patvirtinami, arba diskredituojami (Būgienė 2008: 43, 44).

Šiuolaikinio folkloro tyrėjai Lietuvoje vis dažniau prabyla apie „tūkstantmečių sandūroje vykstantį klasikinės tautosakos persilinkimą į kultūrinę nuošalę“ ir „šiuolaikiškai sumoderninto folkloro raišką, daugybę saitų sukibusią su ankstesniais jos pavidalais“ (Stundžienė 2012: 18, 24). Vienoje iš paskutinių ir didžiausių darbų, skirtų šiuolaikinei lietuvių folkloristikai ir jos metodologiniams horizontams apžvelgti – 2012 metais išėjusioje kolektyvinėje monografijoje „Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti“ naujai besiformuojantys folkloro žanrai (pavyzdžiui, antipatarlės, antisakmės, gandai) įvardijami gana atsargiai – *naujoviškais tautosakiniais dariniais* ar *dabartinio folkloro naujadarais*. Įvairuoja ir tradicinio naratyvo elementų turinčių šiuolaikinių pasakojamosios tautosakos kūrinių pavadinimai: *naratyvai*, „iš gyvenimo“, *autobiografiniai pasakojimai*, *asmeninės patirties pasakojimai*, *folkloriniai naratyvai* ir pan. (Stundžienė 2012: 13-28). Akivaizdu, kad ne taip paprasta kiekvieną dabaties folkloro tekstą „įvilkti“ į konkretaus žanro rūbą.

Disertacijos autorė taip pat nagrinėja įvairiarūšius iš lietuvių pateikėjų užrašytus ar internete lietuvių kalba plintančius „baugiuosius“, sakmiškuosius siužetus, todėl norint bendrai įvardinti šią skirtingos struktūros ir turinio medžiagą ne atsitiktinai pasirinktas platesnio pobūdžio *naratyvo* terminas. Poskyriuose analizuojant konkrečius tekstus jau bandoma juos grupuoti į sakmes, sakmiškuosius pasakojimus, tikėjimus pagal vienos ar kitos rūšies folkloro kūriniams būdingą sandarą, semantiką, menines ypatybes. Paaiškėjo, kad nemaža dalis šių kūrinių – nauji tradicinių sakmių variantai, kaip ir jų pirmtakai iliustruojantys teisingą ir klaidingą žmogaus elgesį susidūrimo su antgamtinio pasauliu metu. Dažniausiai tai *sakmės* apie

³ Savo straipsnyje, publikuotame 2008 m. R. Racėnaitė pirmąkart Lietuvoje gan išsamiai apžvelgia terminų problematiškumą (Racėnaitė 2008: 53-55).

kurį laiką po mirties ar dėl tam tikrų konkrečių priežasčių besivaidenančias mirusiųjų vėles, prakeiktas vietas, pranašiškus sapnus, įvairius žmogaus ir mitologinės būtybės kontaktus, nulemtą likimo neišvengiamumą ir pan. Kita taip pat nemaža naratyvų grupė – tai pasakojimai, panašia žmogaus laikysena, sandūroje su antgamtinio pasauliu, ir tam tikrų mitinio pasaulio taisyklių išmanymu dar artimi tradicinėms mitologinėms sakmėms, tačiau šie pasakojimai jau nebeprimena tradicinėje kaimo bendruomenėje pasakotų sakmių, o atspindi dabarties laikmečio dvasią, pasikeitusias realijas. Nauji ne tik šių pasakojimų siužetai, virtuali jų sklaidimo terpė suteikia galimybę įgyti ir įvairias netradicines išraiškos formas. Šie naratyvai darbe įvardijami *sakmiškaisiais pasakojimais*, vis dėlto pabrėžiant jų išlikusį ryšį su tradicinėmis sakmėmis ir tikėjimais. Tai pasakojimai apie pačias įvairiausias nekasdieniškas patirtis, kurios pateikėjams tampa anapusinio, antgamtiško pasaulio buvimo įrodymu, pavyzdžiui, staiga užplūstantys buvusių gyvenimų prisiminimai, netikėtai nuotraukoje ar filmuojant išryškėję nežinomos kilmės siluetai, dangaus skliaute pasirodę keisti šviesuliai, namuose savaime pradėję judėti daiktai, netikėtai ėmę veikti buitiniai prietaisai ir t.t. Pažymimojo žodelio *sakmiškas* vartojimas autorės grindžiamas tuo, jog mistiškieji siužetai turi nemažai sakmėms būdingų žanrinių ir meninių savybių: daugiau ar mažiau nusistovėjusią siužeto tradiciją, informacinę pasakojimų paskirtį, neretai demonstruojami teisingo ar klaidingo herojaus elgesio, susidūrus su grėsmingais šiuolaikinio pasaulio reiškiniiais, mistinėmis esybėmis ar pavojingais žmonėmis, modeliai, ryšys su senesniais tikėjimais ar šiuolaikiniais prietaisais, tikroviškumo siekimas ir pan. Įdomumo dėlei, reikia pastebėti, kad būdvardžiu *sakmiškas* dar XIX a. pabaigoje lietuvių raštuose (Vileišis 1887: 33) vadinamas liaudies sukurtas pasakojimas apie neva tikrą įvykį (apie tai užsiminta: Vėlius 2011: 27).

Tačiau šį nevienarūšių naratyvų masę grupuoti į sakmes ir sakmiškuosius pasakojimus ne visada taip paprasta, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Dalis tekstų taip ir lieka kaboti ties neaiškumo riba. Pavyzdžiui, kuo laikysime pasakojimą apie nufotografuotą vaiduoklį? Sakme, tuo pagrindu, kad ir seniau būta sakmių apie vaidenimąsi, ar pasakojimu, mat siužetas apie vaizdo fiksavimo prietaisų pagalba užfiksuotas kito pasaulio būtybės gali būti laikomas ir naujais, šiuolaikiniame pasaulyje užgimusiais, mitais grįstu pasakojimu apie technikos prietaisų galimybes? Tas pats atsitinka ir su pasakojimais apie įvairias antgamtinio pasaulio patirtis, tokias kaip neatpažintus skraidančius objektus, *dėjà vu* jausmą, spiritizmo seansus, buvusių gyvenimų prisiminimus ir pan. Tokie siužetai neturi tiesioginių sąsajų su tradiciniu folkloru, tačiau įsigilinus dažnai paaiškėja, kad mistiški įvykiai grįsti ta pačia mitinio pasaulio logika. Vis dėlto pagrindiniu kriterijumi autorė laiko tradicinių siužetų perimamumą, tad sakmėmis disertacijoje laikomi mitologinių sakmių siužetus paveldėję naratyvai, o

sakmiškųjų pasakojimų porūšiui priskiriami naujoviški siužetai, kuriuose pastebimi tam tikri tradicinio folkloro elementai.

Kintant folkloro gyvavimo ir perdavimo tradicijoms, šiuolaikiniai folkloro tyrėjai išties susiduria su nelengva užduotimi – kaip sugrupuoti šį margaspalvį dabarties folkloro masyvą? Ar žodžiu ir internetu plintantys naratyvai turi kokių nors panašumų ir išties gali būti laikomi lygiaverte medžiaga? Ar asmeniškai išgyventos pateikėjų patirtys ir iš kitų išgirsti / iš interneto nukopijuoti, asmeninį ryšį su kūrėju praradę, pasakojimai apie įvykius, nutikusius nepažįstamiems žmonėms vienodai vertingi? Autorės manymu, internetu plintantys naratyvai nuo žodžiu plintančių jų giminaičių skiriasi tik didesnėmis išraiškos priemonių galimybėmis. Tekstas gali būti vaizdžiai iliustruojamas nuotraukomis, piešiniais ar kita vaizdo medžiaga. Nors internetinių tekstų forma yra rašytinė, tačiau, kaip jau yra pastebėjęs Virginijus Savukynas, interneto kalba turi visus šnekamajai kalbai būdingus bruožus ir yra orientuota į ištirimą (Savukynas 2002). Mūsų manymu svarbiausia, kad tiek užrašyti, tiek balsu ištarti ar paveikslėlyje pavaizduoti sakmiškieji naratyvai perduoda panašią informaciją apie įvykius, susijusius su nepažinia, atgamtiška pasaulio puse. Interneto naratyvai, kaip ir žodžiu plintantieji, gali turėti aiškias sąsajas su mitologinėmis sakmėmis ar tradiciniais tikėjimais, taip pat gali būti grįsti naujais šiuolaikinėje visuomenėje atsiradusiais mitais ir fobijomis. Pagal semiotinę naratyvumo sampratą, turinio plotmės laikiškumą (kas buvo „prieš tai ir po to“), kaip esminę naratyvumo sąlygą, gali perteikti ir atvaizdas (Saukaitė 2012: 36). Dėl šios priežasties disertacijoje internetu ir žodžiu surinkti įvairių išraiškos formų (sakytiniai, rašytiniai ar vaizdiniai) pasakojimai analizuojami drauge, kaip lygiaverčiai folkloro kūriniai, skelbiantys panašią žinią. Dar daugiau, virtuali erdvė netgi gali būti vertinama kaip telkianti draugėn susvetimėjusios visuomenės narius. Povilas Krikščiūnas yra pastebėjęs, kad būtent tinklo erdvė primena „tradicinės kultūros erdvę, kuri formuoja bendrą pasaulio supratimą ir yra ypač svarbi bet kokio socialinio egzistavimui“ (Krikščiūnas 2012: 446).

Disertacijoje, analizuojant konkrečius šiuolaikinio folkloro kūrinius, juos lyginant tarpusavyje, išskiriant bendrumus ir skirtumus, tuo pačiu bandoma atskleisti sąsajas tarp didžiausių folkloro kūrinių masyvų – sakmių ir sakmiškųjų pasakojimų.

Naratyvais darbe vadinami iš XXI amžiaus pradžioje gyvenančių pateikėjų užrašyti lietuvių kalba plintantys siužetiniai kūriniai apie atgamtinio pasaulio patirtis.

Pažymimuoju žodžiu *sakmiškas* pabrėžiamos šiomis dienomis fiksuojamų naratyvų, kuriuose itin ryškios aplinkos mitologizavimo tendencijos, sąsajos su tradicinio folkloro sakmės žanru.

Sakmiškaisiais pasakojimais darbe vadinami naujos rūšies iš pateikėjų ir internete užfiksuoti kūriniai apie pačiam pateikėjui, jo artimajam ar kažkam kitam nutikusius nepaprastus

įvykius / stebėtus reiškinius, kurie yra siejami su mistine sfera. Nors šių kūrinių siužetai nauji ir nepasitaikantys mitologinėse sakmėse, tačiau pasakojimuose vadovaujamasi mitiniam pasauliui būdingomis taisyklėmis, juose apstu sakmėms būdingų detalių.

Aktualizuota mitologine / tradicine sakme disertacijoje vadinami siužetiniai folkloro kūriniai, paveldėję tradicinėms mitologinėms sakmėms būdingus siužetus apie žmogaus ir antgamtinio pasaulio sandūrą, kurie yra prisitaikę prie šiuolaikinio pasaulio aktualijų.

Tradicine / mitologine sakme - įvardijami tautosakos rinkiniuose publikuotų ir archyvuose saugomų, daugiausia praeitame šimtmetyje užrašytų, sakmių variantai.

I. NETIKĖTI IR LAUKIAMAI ŽMOGAUS IR ANAPUSINIO PASAULIO BŪTYBIŲ SUSIDŪRIMAI

Ar už medžiaginio pasaulio egzistuoja dvasinių, nematerialių būtybių pasaulis – didžioji visos žmonijos mįslė. Nemaža dalis tradicinių mitologinių sakmių ir kai kurios pasakos yra būtent apie įvairius susidūrimus su nežemiškos kilmės būtybėmis. Natūralią šio domėjimosi tąsą stebime ir šiuolaikiniuose sakmiškuosiuose naratyvuose. Temos aktualumą įvairaus amžiaus žmonėms įrodo plati pateikėjų amžiaus amplitudė, svyruojanti nuo pačių jauniausių mistinių patirčių turėtojų, besidalinančių savo pasakojimais internete, iki garbaus amžiaus pasakotojų, apklaustų žodžiu ekspedicijų metu.

Sakmiškieji naratyvai pasakojantys apie žmonių ir mirusiųjų ar kitų anapusinio pasaulio būtybių netikėtus, o kartais ir laukiamus bei pageidaujamus kontaktus šioje disertacijos dalyje yra aptariami 4 skyriuose, kurie savo ruožtu suskirstyti į dar mažesnius poskyrius. Ši tiriamą medžiagą suskirstyta pagal kelis požymius: pagal tai, koku būdu vyksta nupasakotas kontaktas (budriame būvyje ar sapnuose, tyčia provokuojant dvasias pasirodyti spiritizmo seansų metu ar netikėtai peržiūrint užfiksuotą vaizdo medžiagą) bei detalizuojant su kokiomis būtybėmis ar reiškiniais pateikėjai tvirtina esą susidūrę.

1.1. Gyvųjų ir mirusiųjų susitikimai žemiškoje aplinkoje

Gausiausia sakmiškųjų naratyvų grupė yra apie gyvųjų ir mirusiųjų bendravimą, kuris vyksta įvairiose žmogaus gyvenamos aplinkos ar nuošalesnėse vietose, tačiau žmogui esant budriame būvyje. Iš apklaustų pateikėjų užrašyti 93 tokie naratyvai. Pastebėta, jog toks dviejų skirtingų pasaulių kontaktas dažniausiai būna netikėtas, tik tam tikrais atvejais žmogus gali numatyti šiuos neįprastus įvykius, pavyzdžiui mirę artimieji dažnai pasirodo mitiniame pasaulyje laikomu prasmingu laiku – po mirties praėjus savaitei, mėnesiui, metams. Beveik pusė (480 iš 1000) virtualioje erdvėje užfiksuotų naratyvų taip pat yra apie įvairius gyvųjų ir mirusiųjų susitikimus.

1.1.1. Artimo ar pažįstamo mirusiojo regėjimas ar jo buvimo jautimas

Mirusiųjų ir gyvųjų kontaktas neretai įvyksta mirusiajam pasirodant savo buvusiu žmogiškuoju pavidalu ar kitokiais mistiškais, apie mirusiojo buvimą pranešančiais ženklais (garsais, kvapais), gyvajam sukeliančiais asociacijas su mirusiu artimu asmeniu. Kalbėjimo

maniera ir įvairios aplinkybės išduoda, jog dalies tokių naratyvų (ypač plintančių interneto terpėje) kūrėjai / siuntėjai yra vaikai ir paaugliai, tad galime manyti, jog jų siužetai atskleidžia vaikiškai suvokiamą anapusinę tikrovę, tačiau įsigilinus dažnai paaiškėja, jog vaikai puikiai atkartoja vyresniosios kartos požiūrį:

Dabar papasakosiu istoriją, kurią man pasakojo senelė. Vieną vakarą mirė jos vyras (mano mamos tėvas). Visi jau žinojo, kad tai atsitiks, nes jis sirgo sunkia liga ir jam gyventi buvo likę labai mažai. Kai senelis mirė, namuose buvo tik senelė ir ji išėjo tos žinios pasakyti visiems kaimo žmonėms, o tuo metu iš mokyklos grįžo mano mama. Ji užėjo į virtuvę, o ten sėdėjo jos tėvas, rankoje laikė kryžių ir meldėsi, nors anksčiau to jis nedarė. Mano mama paklausė, kodėl jis taip daro, o jisai atsakė, kad nori nors paskutinę savo gyvenimo minutę pasimelsti ir išvarė iš virtuvės, kad jam niekas netrukdytų. Mano mama nuėjo į savo kambarį ir užmigo, o kai atsikėlė namie jau buvo susirinkę beveik visi kaimo žmonės ir apverkė senelio lavoną. Mama iškart suprato, kas atsitiko, bet tik antrą dieną jie išsiaiškino, kas iš tikrųjų įvyko. Vieni iki šiol galvoja, kad senelei tada tik atrodė, kad jis [senelis] miręs, o kiti galvoja, kad tai buvo jo dvasia. Senelė įsitikinusi, kad tai buvo jo dvasia. Be to ji dažnai sapnuoja senelį ir jis jai priekaištuoja, kad ji paliko jį vieną namie ir jam buvo sunku atsikelti ir ateiti iki virtuvės, nes tik ten kabojo kryžius. Gal kam atrodo, kad čia vaikų pasakos, man tai irgi buvo neįtikėtina, bet kam mano mamai ir senelei meluot tada? VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 97⁴

Galima manyti, kad šio pasakojimo veikėjai dar gyvena tradicijas puoselėjančioje kaimo aplinkoje: kaimynai kviečiami prie mirusio žmogaus ir laikosi seno papročio, susirinkus visai bendruomenei, apraudoti mirusįjį. Tokių tikėjimų yra užrašęs Jonas Balys: „Jei žmogų numirusį neapraudoja, tai jis pasirodo žmonėms“; „Kai žmogus numiršta, tai reikia jis bučiuoti, visiems girti, jo gyvenimą apraudoti, kitus įvirkdyti, bet niekuomet nepeikti, bo sako nabaščkykai ateina nakčia už išniekinimą atkeršyti“ (BIML 644, 646). Jaunesniajai kartai toks paprotys jau ne visai suprantamas, pateikėjos manymu, kaimo žmonės tiesiog aprauda lavoną. Pasakojime ryškus ir krikščioniškas moralas: senelis nesimeldė būdamas gyvas, todėl, vos tik miręs, ėmė atgailauti. Tačiau nors jo atgaila vyksta ne kažkur abstrakčioje skaistykloje, o įprastoje, buitishkoje aplinkoje – namuose, virtuvėje, bet pabrėžiama, kad būtent toje patalpoje, kurioje kabojo kryžius. Senesnius tikėjimus primena ir požiūris, jog mirusieji bei gyvieji turi galimybę bendrauti sapnuose, ypač kai mirusysis turi kokių nors prašymų ar priekaištų: „Jeigu numiręs žmogus sapnuojasi ir ko nors prašo, <...> tai reiškia, kad jo dūšia reikalauja pagalbos“ (BIML 895). Šiuo atveju, velionio priekaištai gana aiškūs – jis pyksta, kad pirmosiomis savo mirties minutėmis buvo paliktas namie vienas. Liaudyje seniau taip pat buvo žinoma, kad mirti vienam yra negerai. Pavyzdžiui, yra užfiksuotas tikėjimas, kad „prė žmogaus mirštančio visa pekla susijudina, o kad žmonių ten sueina, tai kiek žmonių, tiek angelų ten sueina“ (BsJK: 152, nr.16). Kaip matome, pateiktame sakmiškame pasakojime anūkės lūpomis perduodamas vyresniosios

⁴ Disertacijose cituojamuose iš interneto surinktuose pasakojimuose ištaisytos rašybos ir skyrybos klaidos, tekstas sulietuvinintas, patikslinta tiesioginės kalbos gramatinė raiška.

kartos požiūris į pomirtinį gyvenimą, kurio vaizdinyje susipynę krikščioniškosios tradicijos ir mitinės pasaulėžiūros elementai.

Sakmiški naratyvai, kuriuose vaikai ar suaugusieji teigia patys matę ar kitaip jautę artimo mirusiojo vėlės buvimą, pagal siužeto struktūrą ir pasakotojo santykį su aptariamais įvykiais galėtų būti vadinami asmeninės patirties pasakojimais arba memoratais. Tačiau dėl virtualios terpės subtilybių mes nesame tikri, kad istorijos pasakotojai iš tiesų patyrė aptariamą įvykį, gal istoriją tiesiog nukopijavo iš kitos interneto pokalbių svetainės ir perpasakojo, kaip jam nutikusią. Nepaisant to, negalime nepastebėti, kad internetinė jaunuolių karta, kaip ir tradicinių sakmių pasakotojai, vaiduoklius ir namuose vykstančius neįprastus reiškinius dažnai sieja su konkrečiais mirusiaisiais. Lietuvių folkloristai yra užrašę gausybę sakmių ir tikėjimų apie ramybės nerandančius ir dar kurį laiką gyviems giminaičiams ramybės neduodančius mirusiuosius.

Iš internete sklindančių pasakojimų matyti, jog vaikų ir paauglių pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas neretai turi panašumų su tradiciniais tikėjimais ar sakmėmis. Matyt, tokį supratimą jie yra perėmę iš vyresnių giminaičių, tai yra pastebėję ir psichologai, teigdami jog vaikai augdami ima vertinti neįprastus reiškinius ir įvykius, prisitaikydami prie savo kultūrinėje aplinkoje vyraujančių tikėjimų ir požiūrių sistemos (Woolley, Cornelius, Lacy 2011: 329). Taigi, galima spėti, kad pirmoji jauno žmogaus ir anapusinio pasaulio sandūra kai kuriais atvejais gali būti ne tiesiogiai patirta, bet jautriai išgyventa, išgirdus pasakojimą iš autoritetais laikomų suaugusiųjų, susitapatinant su pasakojimo herojais.

Pasak Eliazaro Meletinskio, naivaus sužmoginimo galia ir visuotinis įsmeninimas yra būdingas tiek pirmųkščiam, tiek vaikų mąstymui (Мелетинский 1976: 165). Iš tiesų, didelėje dalyje vaikų ar paauglių pasakojimų teigiama išvydus ne abstrakčių vaiduoklių, bet konkrečių mirusių asmenų dvasias. Apie vėles reginčius vaikus lietuvių tautosakoje rašiusi J. Macijauskaitė-Bonda konstatuoja, jog tose sakmėse, kuriose vaikai regi mirusius artimuosius, jie džiaugiasi, o pamatę svetimų žmonių vėles, vaikai arba nereaguoja, arba gali išsigąsti (Macijauskaitė-Bonda 2006: 136). Ir tarp šio darbo autorės užrašytų sakmiškųjų naratyvų esama pasakojimų, kuriuose jaunuoliai teigia matę ar jautę savo mirusių artimųjų buvimą, tačiau priešingai nei J. Macijauskaitės-Bondos aprašytose sakmėse, dažniausiai iš anapus sugrįžusių velionių vaikai bijo. Matyt čia galime įžvelgti laikui bėgant pasikeitusią, atsidūrusiųjų akistatoje su mirtimi ar mirusiaisiais, laikyseną. Jei seniau mirtis buvo laikoma natūraliu dalyku ir vaikai kartu su suaugusiais dalyvaudavo apeigose prie mirstančių giminaičių, tai dabar visi su mirtimi susiję dalykai nuo vaikų paprastai yra slepiami. Ph. Ariesas ironiškai apibūdino XX a. pabaigoje Vakarų kultūroje susiklosčiusią situaciją, pabrėždamas kad šiandien „jau nebe vaikai gimsta kopūstuose, o mirusieji išnyksta tarp gelių“ (Aries 1993: 238). Tad sakmiškuosiuose

naratyvuose dažniausiai yra demonstruojamas jauno žmogaus sąmyšis ir baimė, susidūrus su mirusiais artimaisiais. Pavyzdžiui:

Šį savaitgalį su mama išvažiavom į kaimą. Mama miega, prosenelė miega. Žinoma, visos viename kambaryje. Na, ir aš žiūriu televizorių, pultelis ant stalo, ir įsijungė 55 kanalas. Aš labai išsigandau, pasiėmiau pultelį ir toliau įsijungiau LNK žiūrėti filmo. Tada pasidarė šalta. Nuėjau uždaryti lango. Vos uždariau langą, paėmė ir išsijungė televizorius. Baisiai išsigandau. Prieš du metus mirė mano prosenelis. Papasakojau mamai ir prosenelei. Mama juokėsi, bet močiutė sakė, kad tai gali būti prosenelis, nes jai ne kartą taip yra buvę. Šiaip, kai televizorius išsijungė, aš taip ir pamaniau, kad prosenelis liepė eit miegot. Na, jūs norit tikėkit, norit ne, bet aš prisiekiu, kad taip buvo. (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 35)

Pasakojime matome, kad vaiko jausmai, suvokus, jog miręs artimasis šalia – tai tekste jaučiamos nuostabos, smalsumo ir baimės mišinys. Rudolfas Otto panašiai įvardina numinozinius (religinius) potyrius, kurių pagrindas *mysterium tremendum* – siaubą keliantis slėpinys, galintis nusmukti iki vaiduokliško kraupumo arba išsivystyti į šviesią išraišką (Otto 1958: 13). Tiek cituotame pasakojime, tiek kituose, vaizduojančiuose susidūrimus su anapusinio pasaulio būtybėmis, matome stipriau ar silpniau išreikštą vaiduokliškos paslapties ir tamsių numinozinių potyrių mišinį. Tačiau mirusio artimojo pasirodymas analizuojamame siužete aiškinamas materialistiškai – prosenelio dvasia tiesiog norėjo paraginti mergaitę eiti miegoti. Kita vertus, Mircea Eliade yra pastebėjęs, kad net labiausiai desakralizuota būtis išsaugo religinio pasaulio vertinimo žymių (Eliade 1997: 17). Tokie susidūrimai žmogui nutinka ne kasdien, todėl ilgam palieka įspūdį ir sustiprina tikėjimą, jog mirę giminaičiai niekur toli nuo mūsų nepasitraukia. Šiame pasakojime galime įžvelgti dabartiniams sakmiškiesiems naratyvams būdingą savybę – abejojimą pasakojamų dalykų tikroviškumu. Nors senelė pritaria anūkei, ir tiki, kad visi ženklai rodė, jog buvo apsilankęs senelis, tačiau mama iš mergaitės juokiasi ir sukelia abejonę. Tiek šio, tiek kitų pasakojimų pabaigose dažnai skaitytojai / klausytojai yra įtikinėjami, jog pasakotojas nemeluoja.

Pastarasis pasakojimas buvo papasakotas jaunos merginos, tačiau panašios patirties turi ir vyresnio amžiaus pateikėjai. 84 metų senolė iš Juotiškių kaimo (Alantos sen., Molėtų raj.) tvirtino mačiusi mirusios kaimynės sielą. Velionė pasirodė Malvinos namuose savo mirties minėjimo išvakarėse ir kurį laiką stovėjo tarpdury, iškišusi galvą iš po ten kabėjusių užuolaidų: „Matau, bet negali pažinti, nieka, tamsus šešėlis žmogaus, tik matos šviesus veidas“. Tada atsigulė miegoti. Gulėjo nusigręžusi į sieną, kai pajuto, jog kažkas pataisė jos kaldrą (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 21, l.19-20).

Jei anksčiau aptartame mergaitės pasakojime mirusiojo pasirodymo ženklai yra netiesioginiai, pasakojimo herojus pats taip interpretuoja įvairius aplinkos reiškinius, tai iš senolės užrašytoje sakmėje mirusysis pasirodo tiesiogiai ir nebepalieka vietos abejonėms. Toks siužetas, prasidedantis teiginiu, kad du žmonės būna susitarę, jog pirmas miręs asmuo kitam po

mirties pasirodys koku nors ženklu, yra tradicinis. Bronislavos Kerbelytės pasakojamosios tautosakos kataloge užfiksuoti 34 dar XX a. pr. užrašyti tokio siužeto mitologinės sakmės variantai: „Draugai susitaria, kad tas, kuris pirmas numirs, ateis pasakyti apie pomirtinį gyvenimą. Gyvasis pamato mirusį draugą liepsnose / žaizdotą / miręs draugas šeria per stalą – lieka išdeginta žymė“ (KLPTK III: 96). Pasak Vitos Ivanauskaitės-Šeibutienės, poros pastarųjų dešimtmečių folkloro ekspedicijų duomenys rodo, jog pasakojimų, turinčių priešmirtinio susitarimo pasimatyti po mirties motyvų įvairovę kur kas didesnė (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011: 68). Pastarąjį teiginį galime iliustruoti panašiu siužetu, plintančiu ir tarp mokyklinio amžiaus jaunuolių virtualioje terpėje:

Mes buvom su mano geriausiu vaikystės draugu susitarę, jog jei kuris nors mirs, ateis aplankyti likusį gyvą. Būnant septintoje klasėje, jis mirė. Maždaug po mėnesio prabudau naktį, atsimerkiu ir staiga matau – mano draugas melsvai švytėdamas stovi prie mano lovos. Išsigandau, pradėjau šaukti, įjungiau šviesą ir viskas dingo. VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 86

Dar viename naujoviškame sakmės apie močiutės ir anūkės susitarimą duoti ženklą po mirties variante, ženklu tapo, rodos, visai niekuo dėtas įvykis – tuo metu, kai mirė močiutė, merginą vonioje netikėtai nukrėtė šurpas ir palei nosį iš spintelės nukrito juoda kvapni mašinoje kabinama eglutė (VDU ER 2273 A Nr. 2 b.1, nr.172).

Matome, kad jei senesnėse sakmėse toks mirusiųjų sugrįžimo tikslas yra savotiškas religinių tiesų sustiprinimas: įrodomas dangaus / pragaros / nuodėmių atpirkimo egzistavimas (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011: 68), dabartiniuose naratyvuose labiau pabrėžiamas pažado ištesėjimas ir savotiškas moralas, kad geriau tokių sutarčių nesudarinėti: gyvajam toks mirusiojo pasirodymas sukelia nemenką išgastį. Kita vertus, kaip ir dalyje seniau užrašytų sakmių, pomirtinio susitarimo galimybė vertinama neigiamai dar ir todėl, kad įsipareigojęs sugrįžti mirusysis tarsi „užstringa“ jį papildomai apsunkinančiame ryšyje, neleidžiančiame patekti į Dievo jam skirtą vietą (Ivanauskaitė – Šeibutienė 2011: 69). Taip mirusysis savo pažadu tampa surištas su žemėje likusiu gyvuju.

Dalis pateikėjų teigia patys netikintys arba abejojantys gyvųjų ir mirusiųjų bendravimo galimybe, tačiau kai kurias savo patirtis vis dėlto traktuoja kaip anapusinio pasaulio būtybių apraiškas. 78 metų pateikėja teigia ties langu mačiusi savo tėvą savaitę po jo mirties, apsivilkusį įprastais kasdieniais rūbais (VDU ER 2273 A Nr.1 b.21, l.28). Kita 75 metų amžiaus alantiškė pasakojo lygiai po savaitės, kai palaidojo savo vyrą, naktį girdėjusi žingsnius ir trinkelint lauko duris, lyg kas būtų išėjęs, tačiau ryte įsitikinusi, kad durys buvo užrakintos (VDU ER 2273 A Nr.1 b.21, l.39-40).

Ir seniau tikėta, jog žmogaus vėlė ne iš karto nueina į pomirtinį pasaulį, o dar kurį laiką po mirties vaikšto netoli namų: „<...> mirusis dar visą savaitę lanko savo namus ir

bendrauja su šeima“ (BIML 866). Sakmiškuose dabarties naratyvuose su velionio pasirodymu siejami vaizdiniai taip pat stebimi artimųjų namuose pirmosios gedulo savaitės laikotarpiu. Mitiškai įprasmintos ir pateikėjų minimos mirusiųjų pasirodymo vietos: tėvas trumpam šmėsteli ties langu, o miręs vyras išeina per užrakintas duris. Folkloristė R. Racėnaitė pastebi, jog įvairios pastato angos įsivaizduotos kaip riba tarp žmogiškojo ir mitinio pasaulių. Tikėta, kad kito pasaulio būtybės rodomi prie lango ar įeina pro duris prieš kieno nors mirtį. Pro tas pačias angas dvasinės esybės iš namų ir išeinančios. Pavyzdžiui, per langą po mirties išskrendanti vėlė (Racėnaitė 2011: 202, 203). Iš pateikėjų autorės užrašytuose naratyvuose mirusiųjų vėlės dažniausiai pasirodo ar baladojasi būtent ties šiomis namų ertmėmis.

90-ties metų pateikėja iš Alantos miestelio papasakojo vaikystėje turėjusi trumpą susitikimą su anksti mirusia mama prie kapinių:

Pusmergėla gal jau buvau. Nu ir einu par tiltų atsistoju, žiūriu moteriškė stovi ir tokia kaip šitų skarų mamas <...> apsidengus ir sako: „Kaip tau vaikelį [aut. – sunku], kad tu vargsti labai, kad nemylė pamotė jau gi, muša labai“. Nu tai daėjom iki kapų, <...> seniau kitaip buvo kapai, tvora medinė ir varteliai. Tai [aut. – ji] inėja pro vartelius: „Dabar aš einu, – saka – vaikelį, sudiev, aš einu į savo namuos“. VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.30

Kaip pastebėjo Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, lietuvių tautosakoje ir tikėjimuose dažnai atspindi, jog ypač stiprus ryšys išlieka tarp mirusios motinos ir jos paliktų vaikų (Račiūnaitė 1999: 126). Panašių siužetų randame ir tarp tradicinių mitologinių sakmių: „Pamotė blogai prižiūri našlaičius. Juos pradeda lankyti mirusi motina“ (KLPTK III: 93, Lietuvių tautosakos rankraštyne užrašyta 21 šio siužeto variantas). Cituotas naratyvas – dar vienas šio tipo sakmės variantas. Iš pateikėjos užrašytame memorate moters vėlės, kaip spėja pateikėja, jos mamos, kurios ji netekusi būdama vienerių metų, nėra visiškai tikra, ar tai ji, pasirodymas taip pat aiškinamas velionės rūpesčiu dėl nelengvo našlaite likusios, pamotės nemylimos dukros likimo. Ir seniau užrašyti tikėjimai liudija, kad „Mirusiųjų sielos globoja gyvenančius giminaičius arba artimuosius, ypač mirę tėvai našlaičius vaikus“ (BIML 876).

Matome, jog mirę artimieji gyviesiems apie savo buvimą praneša įvairiais būdais. Dažniausiai jie pasirodo savo įprastu žmogiškuoju pavidalu arba gyvasis stebi neįprastus reiškinius (nepaaiškinamus garsus, temperatūrų kaitą, neįprastą daiktų judėjimą ar technikos prietaisų savaiminį veikimą ir pan.) savo gyvenamojoje aplinkoje netrukus po artimojo mirties. Iš aptartų siužetų susidaro įspūdis, jog žmonės vis dar tiki, kad mirusieji ir toliau gyvena kažkur greta gyvųjų, rūpinasi likusiais giminaičiais, domisi jų gyvenimu ir kartais tiesiog apie save primena. Kita vertus, dažnai, tarsi bijant apsijuokti, pateikėjai svarsto, jog patys nežino, ar taip iš tiesų galėjo būti, ar tai tik žmogaus vaizduotės išdaigos. Neretai pasakotojai teigia susiduriantys ir su skeptiška aplinkinių reakcija pasakojamų įvykių tikroviškumo atžvilgiu.

1.1.2. Žmogaus susidūrimas su neatpažintais ar tariamais vaiduokliais

Dalyje naratyvų pasakojama apie vaiduoklius, kurių pateikėjas negali susieti su pažįstamu mirusiuoju. Šie vaidenimosi atvejai taip ir lieka neišaiškinti arba vaiduoklio buvimas gali būti tik tariamas / įsikalbėtas.

Internete vaikai ir paaugliai ypač mėgsta dalintis tokiomis baugiomis, vaiduokliškomis patirtimis, o pirmu asmeniu papasakotas įvykis tarsi sustiprina tikrovės kumo įspūdį. Pavyzdžiui, jaunuolis, pokalbių kambaryje prisistatęs Edvino vardu, pasakoja, jog jis dvasia palaikė žmogaus pavidalo, tačiau kitokios substancijos, kaip jam pasirodė, permatomą būtybę, stovėjusią miške ant akmenų (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.1, nr.144). Jis nebandė išsiaiškinti, kas tai galėtų būti (gal tiesiog tarp medžių šmėstelėjusio grybautojo šešėlis), o kaip įmanoma greičiau parlėkė dviračiu namo. Būtybė jo nesivijo ir niekaip kitaip negąsdino, tačiau vien nuo jos reginio kilo tokia didžiulė baimė, kad norėjosi tik kuo greičiau iš ten dingti. Vaikinas, rodos, vadovaujasi tradicine samprata, kad kontaktų su mitiniu pasauliu geriau vengti. Ir tradicinėse sakmėse mitinės būtybės žmogus sutinka dažniausiai būdamas vienas, žmogaus negyvenamose vietose, raistuose, paupiuose, prie kapinių (Vėlius 2011: 36). Aptariamame pasakojime susidūrimas su neatpažintu vaiduokliu būtent ir vyksta tokioje baugioje žmonių negyvenamoje vietoje.

Kita vertus, vaikai pasaulį ir aplinką suvokia šiek tiek kitaip nei suaugusieji, todėl nekeista, kad antgamtiniam pasauliui vaikiška sąmonė kartais priskiria, rodos, visai įprastus aplinkos reiškinius ar pojūčius. Pavyzdžiui, vaikai internete pasakoja, kaip įsitikino, jog draugo namuose yra vaiduoklių. Kito pasaulio būtybių duotu ženklų jie palaikė nei iš šio nei iš to išsijungusį elektrinį virdulį. Jie taip pat metė monetą, prieš tai susitarę, kad jei iškris herbas, vadinasi draugo namuose gyvena vaiduokliai (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr.17).

Akivaizdu, kad vaikams viskas, ko jie negali paaiškinti, asocijuojasi su paslaptingu dvasių pasauliu. Jie labiau nei suaugusieji linkę mitologizuoti įprastą aplinką, lengviau patiki, kad, pavyzdžiui, netyčia atsidarę durys, ar ne vietoj padėtas daiktas – vaiduoklio ar kokios kitos mitinės būtybės darbas. Kita vertus, panašių, racionalių nepaaiškinamų nutikimų pasakoja patyrę ir suaugusieji.

Su nežinomos kilmės vaiduokliu kartą gyvenime teigė susidūrusi ir 80 metų Stanislova iš Paraudinės viensėdžio (Alantos sen., Molėtų r. sav.):

Man vieną kartą buvo irgi įdomiai. Aš tada dirbau kažkur tai Anykščių rajone. Nu ir būdavo mama viena gyveno ir aš kiekvieną šeštadienį lankydavausi. Nu ir vienas syk, kai jau sutemus, rudenį gal, einu šitą iš Aluntos, ir prieš mane matau reiškia, kad žmogus kažkoks eina, ir tai vietomis, rodos, aš jį jau baigiu privyt ir vėl jis nutolsta. Nu ir šitaip pirma manęs jis ėjo, ėjo tarytum man vesdamas, jis pirma, aš paskui. Ir arčiau ir toliau aš gi vienodai einu ir dabar

baigiu čia prieit, kur keliukas iš, kur į kapinės. Jis atsisuko, nuėjo ir pradingo. VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.24

Pasakojime žmogaus ir mitinės esybės susidūrimas atrodo atsitiktinis. Kad tai nežmogiškos prigimties būtybė, pateikėja sprendžia iš jos nepaprasto sugebėjimo staiga priartėti ar nutolti, taip pat dėl keisto ir staigaus jos dingimo ties kapinėmis. Nors pagal krikščionybės mokymą mirusiojo siela po mirties keliauja į dangų, pragarą ar skaistyklą, žmonės mirusiųjų buveinę kartais linkę sieti su kūno palaidojimo vieta – kapinėmis. Tokių duomenų esama ir Irenos Reginos Merkienės užfiksuotuose pietryčių Latvijos lietuvių pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimuose (Merkienė 2002: 231). Kad žmonės vis dar turi įvairių, nors ir ne visada pagrįstų baimių, susijusių su kapinėmis bei mirusiais, rodo ir šis trumpas 75 metų Aleksandros iš Alantos kaimo (Alantos sen., Molėtų r. sav.) pasakojimas, kurį pateikėja papasakojo norėdama įrodyti, jog tikrų vaidenimusi nebūna, o vaiduoklius žmogus tik pats sau įsikalba:

Sėniai susisporino: „Nueisi ant kapų ir atsiklaupsi naktį“. Lietus lyja, teškia ir iš kiek ten jie suderėjo. „Ir inbesk – sako – lazdele“. Kiek ten jis daug suderėjo vienu žodžiu. Ir nuėjo tas gi, ko čia man neatsiklaupt ir įbest lazdytę. Įbedė šitų lazdele in skvernų šitos sermėgos, kaip seniau vadindavo, prispaudė ir numirė žmogus nusgundis. VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.40

Tai tradicinio pasakojimo variantas, žinotas ir seniau: „Bernai susilažino, kad vienas jų naktį nueis į kapines ir įkals į kapą kuolą. Bernas prikėlė savo skverną ir manė, kad jį numirėlis laiko. Jis mirė“ (KLPTK IV: 106). ATU 1676 B tipo („Mirtinas išgąstis“) siužetus analizavo ir L. Būgienė. Ji pastebėjo, kad priklausomai nuo pateikėjo požiūrio į pasakojamus dalykus, tas pats siužetas lengvai gali virsti sakme, į mistiką linkusio žmogaus lūpose, ir anekdotu, gana kritiškai sakmių atžvilgiu nusiteikusio, racionaliai ir skeptiškai į pasakojamus dalykus žiūrinčiojo (Būgienė 2007: 73). Panašūs naratyvai gyvuoja ir internetiniuose jaunimo pokalbių puslapiuose (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 3).

Iš šių pasakojimų galime spręsti, kad jaunesnioji karta iš vyresnių giminaičių dar yra girdėjusi gąsdinimus, jog kapinėse galima sutikti numirėlį ar būti įtrauktam į kapą. Viena vertus, tokius pasakojamus virtualioje erdvėje pateikiantys jaunuoliai iš prisikeliančiais numirėliais tikinčių žmonių dažnai jau juokiasi ir tokius įvykius pateikia kaip anekdotus, leisdami suprasti, jog visiška kvailystė yra mirti pačiam prisispaudus rūbo kraštą. Kita vertus, tokiu būdu yra pagrindžiamas nuo seno gyvuojantis draudimas juokauti kapinių, mirties ar mirusiųjų tema ir kaip nors kitaip be reikalo drumsti mirusiųjų ramybę.

1.1.3. Išaiškinti nežinomų vaiduoklių vaidenimosi atvejai

Didesnėje dalyje lietuvių mitologinių sakmių – fabulatų vaizduojami įvykiai yra nesusieti su konkrečia vieta, laiku ir asmenimis, o paprastai pradedami žodžiais „kitą kartą“, „vieną vakarą“, „senovėje“ (Vėlius 2011: 51). Taip pat ir kai kuriuose sakmiškuose jaunuolių internete platinamuose naratyvuose, pagal siužeto formą – fabulatuose, informuojama apie kažkur ir kažkada kitiems, svetimiems, nepažįstamiems, pavyzdžiui, „vienai merginai“, „tokiai šeimai“ nutikusius mistiškus įvykius, nežinomų vaiduoklių vaidenimosi atvejus, kurie, kaip paaiškėja vėliau, yra susiję su ramybės po mirties nerandančiomis sielomis. Šie naratyvai beveik nepakitusia forma plinta įvairiose svetainėse ir pokalbių kambariuose. Pavyzdžiui:

Naktį automobiliu važiuo vaikinukas. Staiga prieš akis iššoko jaunuolis, prašantis kad jį pavėžintų. Jis visas buvo sužalotas, sušlapęs. Sakėsi, kad vienintelis išlikęs gyvas po avarijos. Nepažįstamasis prašėsi pavėžinąs. Kai atvažiavo, jaunuolis negalėjo išlipti iš mašinos ir paprašė, jog vairuotojas nubėgtų į jo namus ir praneštų apie tai jo mamai. Nubėgęs prie namo durų pasibeldė. Duris atidarė pagyvenusi moteriškė. Vaikinukas sako: „Jūsų sūnus buvo sužalotas avarijoje ir jis dabar negali pasijudinti mašinoje, aš jį atvežiau.“ Moteriškė sakiusi, kad toks čia negyvena ir jo nepažįsta. Vaikinukas nesuprato. Sako: „Taip, taip jūsų sūnus mašinoje, Tadas, sužalotas autoavarijoje“. Motina atsidususi paaiškino, jog jis ne vienas, kuris atveža jos sūnų namo. O tas sūnus jau yra miręs autoavarijoje prieš ketverius metus. Ši istorija tikra ir įvyko Lietuvoje. Galite paieškoti google'ėje. VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 15

Sakmės ir tikėjimai apie žemėje klajojančias ne jiems paskirtu laiku mirusių vėles lietuvių ir kitų tautų folklore žinomi nuo seno: „Visokie pakaruokliai, staiga mirę, visą gyvenimą nepadoriai gyvenę, manoma, kad jie (numirę) vaikšto pavidale žmogaus <...>“ (BIML 1125). „Jei žmogus anksčiau miršta <...>, tai kiek jam dar reikėjo gyventi, tiek laiko po mirties jo siela turi vaidintis<...>“ (BIML 870). Dabartiniuose siužetuose nauja nebent tai, kad vaiduokliai ir dvasios puikiai įsiliejo į pasikeitusią žmonių gyvenamąją aplinką. Jie išmoko važinėti automobiliais, naudotis kompiuteriais, mobiliaisiais telefonais ir t. t. Internetas pilnas pačių įvairiausių, kaip spėjame, vaikų ir jaunuolių pasakojimų apie savo pačių patirtus ar kitų žmonių išgyventus susidūrimus su vaiduokliais ir dvasiomis. Pavyzdžiui, pasakojama, kaip du iš Vokietijos grįžtančius vyrus autostradoje sustabdė baltai apsirengusi moteris. Jie pamanė, kad jos mašinai kas nors nutiko ir sustojo padėti. Moteris, nepratardama nė žodžio vedė vyrus į mišką, o šie instinktyviai ją sekė. Vyriškiai rado prie medžio pririštus du mažamečius vaikučius – mergytę ir berniuką, o moteris dingo. Vėliau jie iškviatė policiją, kuri vaikus nuvežė namo. Vaikų namuose ant sienos kabėjo tos pačios moters, kuri juos atvedė į mišką, portretas. Paaiškėjo, kad tai jų mama, mirusi prieš metus (VDU ER 2272 A Nr.2, b. 1, nr. 29).

Kaip matome, šis naujoviškos sakinės siužetas paremtas ta pačia mitinio pasaulio logika kaip ir tradicinių sakmių variantai – nužudytos moters vėlė negali ramiai ilsėtis, kol nėra užtikrinamas jos žemėje likusių vaikų saugumas.

Vidutinio ir vyresnio amžiaus ekspedicijų metu autorės apklausti pateikėjai pasakojo panašius į anksčiau užrašytus tradicinių sakmių variantus apie susidūrimus su nežinomos kilmės vaiduokliais. Vis dėlto dažnai paaiškėja, kad vaidenasi tinkamai nepalaidotų žmonių vėlės, kurios nurimsta tik atlikus visas reikalingas krikščioniškas apeigas. Pavyzdžiui, vienuose namuose nesiliauja vaidentis, kol vieną dieną susirinkę vyrai atranda rūsyje, po namo pamatais užkastus vaiko kauliukus. Palaikai tinkamai palaidojami, namas pašventinamas, tik tada liaujasi neramumai (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 21, l.9).

Analogiškai į vaidinimąsi reaguoja ir tradicinių sakmių žmogus: „Tam tikroje vietoje vaidenasi. Žmogus paklausia, ko vėlė nori. Žmonės iškasa žmogaus kaulus ir juos palaidoja kapinėse; vaidentis liaunasi“ (KLPTK III: 92; Lietuvoje užrašyta 70 šio siužeto variantų). Ir tikėjimai byloja: „Jeigu toj vietoj yra nabašnyko kaulai, tai vis tiek tuose namuose negalima išgyventi“ (BIML 1131). Autorės užfiksuotuose sakmiškuosiuose naratyvuose ramybės nerandančios vėlės žmones gąsdina, norėdamos atkreipti dėmesį į ne vietoje užkastus žmogaus palaikus, atskleisti mirusiojo tapatybę ar mirties aplinkybes.

Kita vertus, namie siautėjančio vaiduoklio tapatybę atskleisti ne visada paprasta:

Vienos mergaitės tėvai per karą išvažiavo į Ameriką ir paliko ją su močiute. Močiutė su anūke glaudėsi mažame kambaryuke pas Alantos dvaro buhalterę Anušką. Kambaryuke buvo krosnis, ant kurios bobutė džiaudavo anūkės kojinytes ir batukus, tačiau po nakties visada rasdavo juos numestus žemėn. Iš krosnies kartais girdėdavosi cypimas, o naktį kažkas vaikščiodavo po namus. Bobutė viską papasakojo kunigui. Šis liepė naktį užrakinti duris ir užraizgyti jas rožančiumi, o ant krosnies padėti žvakę. Šios priemonės nepadėjo. Naktį vaiduoklis lengvai atsidarė duris, įėjo į kambarį ir išmėtė ant krosnies sudžiaučius rūbelius. Kitą naktį kunigas liepė pribarstyti ant krosnies pelenų. Ryte pelenai buvo išpėduoti mažomis pėdelėmis. Kunigas nutarė, kad krosnyje yra sudegintas mažas vaikas. Už jo vėlę buvo atlaikytos mišios ir vaidentis liovėsi. VDU ER 2273 A Nr.1, b. 21, l.9

Cituotas siužetas taip pat yra tradicinė sakinė, kurios variantai užfiksuoti ir Lietuvių tautosakos rankraštyne: „Naktį troboje girdi verkiant vaiką. Žmonės išbarsto trobą smėliu – rytą randa vaikų pėdas“ (KLPTK III: 98; Lietuvoje užrašyti 3 šio siužeto variantai) ar tikėjimuose: „Jeigu numiršta pakrikštyti vaikeliai, jie būna angelai ir labai dažnai aplanko savo tėvėlių namus. <...> Reikia pabarstyti grindis miltais, tai po nakties rasi jų takelius (pėdelius)“ (BIML 878). Iš senolės užrašytoje sakinėje vėlė turi tik vieną tikslą – kad galėtų ramiai ilsėtis, jai reikia mišių. Ypatinga šiame siužete ir vėlės kentėjimo vieta – krosnis. Tačiau tai tradicinė vieta, nes apie krosnyje kenčiančias vėles liudija mitologinės sakinės ir tikėjimai. Pavyzdžiui, pasakojama, kaip moteris girdi krosnyje vaitojant – tai esanti jos mirusios sesers vėlė. Moteris

silpnai kūrena krosnį ar visai jos nebekūrena – po kurio laiko vėlė jai padėjo ir išnyksta (BIDŽ 128-129). Jei krosnyje degdamos malkos cypia, tikima, kad verkia ugnyje atgailaudama kokia nors to namo gyventojų vėlė (BIML 979). Aptartoje sakmėje ties krosnimi vykstantys paslaptingi reiškiniai išduoda skaudžią paslaptį – kažkas čia atsikratė nepageidaujamo kūdikio, kurio vėlė dėl to kenčia.

Naujoviškas šios sakmės variantas plinta ir internetinėje erdvėje tarp jaunimo:

Gyveno vieną kartą tokia šeima. Ir toje šeimoje gyveno tokia mergaitė. Kiekvieną naktį, kai eidavo miegoti, girdėdavo žingsnius. Ji galvodavo, kad jai vis pasivaidendavo. Ir paskui ji vieną naktį sugalvojo paberti miltų ant grindų. Pabėrė miltų. Paskui iš ryto atsikėlė ir pamatė, kad ten kažkokios pėdos ant tų miltų. Buvo močiutė tos mergaitės mirusi. Ir pamatė tos močiutės batus padėtus, ir tie batai buvo ištepti miltais. VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 125

Tai nauju pavidalu atgimusi tradicinė sakmė. Mitiniame pasaulyje pėdos ant smėliu ar miltais pabarstytų grindų – naktį vėlių (dažniausiai neįvardintų žmonių) palikti pėdsakai. Šiuolaikinis mąstymas reikalauja svaresnių įrodymų, kuriais tampa miltais ištepti artimo žmogaus – mirusios močiutės batai.

Iš aptartų siužetų apie nežinomos kilmės vaiduoklių vaidinimosi atvejus paaiškėjo, jog dažniausiai vaidenasi dėl vienokių ar kitokių priežasčių žemėje likusių ir ramybės po mirties nerandančiųjų vėlės, kurių tapatybė galiausiai buvo atskleista ar bent jau numanoma.

1.1.4. Su mirusiojo apsilankymu siejami ženklai

Daugelyje sakmiškųjų naratyvų kontakto su anapusybe įrodymu tampa visiškai paprasti ir, rodos, logiškai paaiškinami reiškiniai. 75 metų pateikėja iš Biržų rajono teigė tikinti pomirtiniu gyvenimu ir papasakojo tokią savo įsimintiną patirtį:

Vyro brolis buvo senas bernas. Jis neturėjo šeimos, ir kai jis susirgo, mes jį globojom. Kokį mėnesį jis pas mus sirgo, jis pas mum ir mirė. Nu ir te palaidojom, mes jį nu rudenio kaip. Nu žinokit par Kūčias <...> suvažiuoja vaikai į namus, nori jau tų Kūčių <...>. Nu ir žinok, jau kada pakūčiavojom, išlaidom visus namo, visus išvažinėjom, mes su vyru atsigulėm miegamajam ir jau taisomės miegoti ir blykst užsidega lempa. Aš sakau: „Tai kas čia dabar buvo?“. Jis sako: „Nu aš nežinau, kaip čia dabar ji įsijungė“. Sakau: „Atėjo Aleksis pažiūrėt, kaip mes po Kūčių gyvenam“. Tai Aleksis jo buvo vardas [vyro brolio]. Nu ir taip ir palika, atsikėlėm, išsijungėm tų šviesų ir daugiau nebuva. Nu ir žinai aš čia, tokia gėda ir kalbėt, sakys dar nenukvakus boba, bet kalba tokias nesąmones. Bet dabar jau praėjo dvidešimts su viršum metų ir daugiau tas nepasikartoja <...> Tikrai tų Kūčių vakarų. Kai jau visus išlaidom į namus, aš dar žvakutę uždegiau, girdėjau nuo senų uždegt žvakutę, kad savo namų vėlės reiškias sugrįžtų. VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l.16-17

Moters pasakojime pagrindinis reiškinio išskirtinumo įrodymas yra ypatingas jo pasireiškimo laikas – Kūčios, taip pat įvykio vienkartiškumas, esą daugiau tai nepasikartojo per visą tolimesnį gyvenimą. Kaip žinome, šis šventinis laikas tradicinėje kultūroje laikomas itin

mistišku. Kūčių naktį namus aplanko artimųjų vėlės, atliekami su ateities spėjimu susiję burtai, žmogaus balsu prašneka gyvuliai. Pateikėja prisipažįsta, jog iš senesnių žmonių yra girdėjusi, kad per Kūčias reikia uždegti žvakę mirusiems artimiesiems, kad šie lengviau sugrįžtų namo. Iš tiesų, visoje Lietuvoje buvo paprotys, ant stalo, toje vietoje, prie kurios sėdėdavo tais metais miręs šeimos narys, pastatyti ir uždegti grabnyčią; į atskirą indą ant šventinio stalo vėlėms dedami įvairūs valgiai, tikint, kad po vakarienės, naktį, kai visi sumigę, pareina Vėlės valgyti Kūčių (Kudirka 1991: 30). Kaip matome, šio papročio laikomasi jau šiek tiek gėdijantis, mat žvakę moteris uždega ne viešai, prie visų artimųjų, bet tik jau išslydėjusi svečius.

Kituose sakmiškuosiuose naratyvuose taip pat vadovaujamasi iš tradicinių tikėjimų ir mitologinių sakmių perimta samprata, kad yra labai svarbus laikas, kada mirusysis pasirodo po savo mirties. Reikšminga aplinkybė, jog dažname šiuolaikiniame pasakojime mirusieji savo artimuosius lanko ne bet kada, o būtent per pirmąjį mėnesį po mirties (VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l.19-20).

Pasakojimai apie prigėstančias šviesas, mirksinčias ar perdegančias elektros lemputes, perkrovas, kurias žmonės sieja su artimuosius lankančių sielų energija, yra paplitę visame pasaulyje. Tokius pasakojimus yra tyrinėjusi Emma Heathcote-James iš Anglijos Birmingemo universiteto. Pavyzdžiui, jos pateikėjas, vyriškis vardu Styvas teigia, kad per devynias savaites po žmonos mirties keletą kartų, be paaiškinamos priežasties, jungiant šviesą išsijungdavęs srovės saugiklis. Kita mokslininkės apklausta pateikėja pasakoja: „Ketvirtą valandą popiet čia netikėtai mirė mano mama <...> Man važiuojant namo, mano dukra Kim paprašė nupirkti naują elektros lemputę, nes jos kambaryje senoji staiga nei iš šio, nei iš to perdegusi. Na, nieko čia keisto, jei ne faktas, jog per kitas dvi valandas perdegė bene penkios ar šešios lemputės“. Tokius ir panašius reiškinius E. Heathcote-James interpretuoja, kaip natūralius kasdienio gyvenimo įvykius, kuriems besilginti siela priskiria mistines reikšmes (Heathcote-James 2011: 173-177).

Kontaktas su anapusybe ypač bauginantis, kai pasireiškia tiesioginiais fiziniais pojūčiais, pavyzdžiui, specifiniu, tik velioniui buvusiu būdingu kvapu ar kambario, kūno temperatūros pokyčiais. Viena vidutinio amžiaus pateikėja iš Biržų rajono apie pomirtinį uošvienės apsilonkymą sužinojo iš buvusio jos kambario netikėtai pasklidus vaistų kvapui (VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l.23); apie specifiniu kvapu ir girdimu balsu apsireiškusią mirusią žmoną pasakojo ir vyresnio amžiaus vyriškis iš Biržų rajono (VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l. 70-71).

Miręs, net ir labai artimas, žmogus yra jau kito, mums nežinomo anapusinio pasaulio gyventojas, todėl baimė yra vienas iš dažniausių tokių susidūrimus lydinčių jausmų. Tačiau pateikėjai dažnai užsimena, kad jie intuityviai supranta, ką reikia daryti susidūrus su mirusiuoju, dažnai pasakojimuose paminimas ne tik pats kontakto su mirusiuoju faktas, bet ir

apibūdinami tuo metu užplūdę jausmai bei pasakotojo imtosios priemonės, pavyzdžiui, namai po mirusiojo „apsilankymo“ šlakstomi bažnyčioje šventintu vandeniu, smilkomi verba ir pan.

XX a. pab. pietryčių Latvijos lietuvių pasaulėjautą ir vaizdinius, susijusius su pomirtiniu gyvenimu, tyrinėjusi I. R. Merkienė taip pat pastebėjo, jog viena iš įprastinių priemonių, įvardijama pateikėjų iš visos Lietuvos, kai namiškiai išgirsta neįprastus triukšmus ar kaip nors kitaip patiria dvasių apsilankymą, yra įvairios sakramentalijos: namų šventinimas, medalikėlių nešiojimas, mišių užpirkimas (Merkienė 2002: 234). Vaiduoklių panašiais būdais atsikratoma ir tradicinėse sėkmėse: „Namuose vaidenasi: kažkas mėtė daiktus /svaidosi bulvėmis. Namus pašventina / pasmilkio švęstomis žolėmis / atgieda rožinį / užperka mišias – vaidentis liaunasi“ (Kerbelytė III: 123, užfiksuota 67 šio siužeto kūrinių variantai). Turime konstatuoti, jog ir mūsų dienomis žmonės tiki, jog susiklosčius tam tikroms aplinkybėms gyvųjų ir mirusiųjų kontaktas tampa įmanomas, tačiau jis pavojingas ar bent jau ne visada pageidaujamas, todėl tokioje situacijoje atsidūręs žmogus griebiasi nuo seno žinomų apsauginių priemonių ir veiksmų, kuriuos Karen Armstrong įvardina *psychē* paslaptimi arba instinktyviu žmonių gręžimusi į senuosius mitus (Armstrong 2007: 102).

Žmonės, pasakojančius savo potyrius apie susidūrimus su mirusiaisiais, dažnai apima dvejopi jausmai. Iš vienos pusės, jie pamini, kad tikrai girdėjo, jautė, užuodė ir tiesiog intuityviai atpažino velionius, iš kitos pusės, iš karto pradeda dvejoti ir teigti, jog jokio kontakto tarp gyvųjų ir mirusiųjų negali būti, todėl tai esą per didelio liūdesio ir ilgo galvojimo apie artimą mirusį žmogų pasekmė. Pasak G. Beresnevičiaus, lietuviai nuo seno tiki, kad mirusio ilgėjimasis, jo šaukimas, ilgas jo verkimas atneša liūdnas pasekmes: tiek mirusysis kenčia dėl to, tiek bėdą prisišaukti gali ir pats liūdentysis (Beresnevičius 1990: 59).

Panašūs pasakojimai apie prieš žmogaus mirtį ar kurį laiką po mirties atsirandančius, su juo susijusius kvapus, užfiksuoti ir tarp anglakalbių pateikėjų. Dažniausiai tai gėlių kvapai, kuriuos žmonės užuodžia ypatingomis aplinkybėmis, kai tiesioginio kvapo sklidimo šaltinio šalia nėra: „Rytą, kada 5 valandą mirė mano brangi žmona, man dar gulint lovoje kambarys staiga prisipildė visa užgožinčio gėlių kvapo, nors namuose jų nebuvo“; „Dieną, kai mirė mano mama, ir maždaug tris mėnesius po jos mirties galėjau užusti tokio paties gėlių aromato kvėpalus skirtingose namo vietose skirtingu metu“; „Karts nuo karto galėdavau užusti „Victory-V“ saldainius, o vienintelis man žinomas asmuo, kuris juos valgydavo buvo mano senelė, taigi manau, kad ji vis dar su mumis“ (Heathcote-James 2011: 215, 216, 224). Kaip matome, kvapas kuris gyvajam asocijuojasi su mirusiuoju labai individualus ir priklauso nuo skirtingų velionio gyvenimo aplinkybių, buvusių būdingų savybių.

Dalyje sakmiškųjų naratyvų mirusieji kontaktuoja su gyvaisiais ir garsais. Pavyzdžiui, 57 metų pateikėja iš Biržų pasakojo, jog vieną naktį ją iš miego prikėlė skambutis į

duris, tačiau už durų nieko nebuvo. Tik už kelių dienų ją pasiekė žinia apie brolio savižudybę. Kaip vėliau paaiškėjo, paslaptingo skambučio į duris ir brolio mirties laikas sutapo. Per laidotuves seni žmonės paaiškino, jog gerai, kad tada ji neatidarė durų – į namus būtų įsileidusi nelaimę. „Vienu žodžiu, vėlė be dūšios vaikšto, kai pasikoręs, jis ieško vietos, ta vėlė“ – reziuumuoja savo pasakojimą pateikėja (VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l.62). Seniau panašiai pasakota apie vaikščiojančias personifikuotas ligas, mirtį ir nelaimę. Jos naktį po langais žmogų vardu šaukia, jei atsiliepsi – susirgsi arba mirsi (BIDŽ 8-10). Savo patirtimi pasidalinusios cituotos pateikėjos jausmai dvejopi: ji abejoja, gal jai psichologiškai kas buvo negerai, kita vertus, kaip pati priduria, tą dieną ji dar nieko apie brolio mirtį nežinojusi. Tai atliepia ir seniau gyvavusį tikėjimą, jog „mirę turi vaidintis visi savižudžiai ir šiaip žmonės mirę nelaike mirtimi“ (BIML 1123), o „visi nusižudėliai vaidenasi iki tol, kol jam ateina tikroji mirties valanda“ (BIML 1124). Tad savižudžio brolio apsilankymas sesers namuose mitologiškai prasmingas. Beje, sesers namų slenksčio jis taip ir neperžengia – ji neatidaro durų, už kurių nieko nemato. Mitinį durų išskirtinumą, remdamasi sakmių ir tikėjimų tekstais, yra aprašiusi R. Racėnaitė: durų bildesys gali reikšti šeimos nario mirtį; beldimu ar durų virstelėjimu kito pasaulio būtybės taip pat praneša apie savo buvimą (Racėnaitė 2011: 196-199). Užrašyta nemažai tikėjimų apie išskirtines durų ir mirties sąsajas: „Jei pačios durys atsidaro – mirs kas“ (BIML 19); „Trobos durys klabenas (būk nori kas įeiti) prieš kieno nors mirtį“ (BIML 21). Matome, jog bėgant laikui kinta tik smulkios detalės, o tikėjimo turinys ir prasmė išlieka tokia pati – mirusysis apie savo atėjimą praneša jau ne beldimu, o skambučiu į duris.

Autorės užfiksuoti sakmiškieji naratyvai atskleidė, jog mirusiojo apsilankymą pateikėjai sieja su įvairiais elektros tiekimo sutrikimais, specifiniais mirusiajam buvusiais būdingais kvapais ir garsais, kai nėra matomo garso sklidimo šaltinio. Reikšminga šių ženklų fiksavimo aplinkybė – tam tikras laiko tarpsnis po žmogaus mirties (savaitė, mėnuo, metai), laikytas svarbiu ir tradicinėse sakmėse bei tikėjimuose. Būtent tuo metu yra lengviau mistifikuojami iš pirmo žvilgsnio įprasti aplinkos reiškiniai (pavyzdžiui, perdegusi lemputė, durų girgžtelėjimas), į kuriuos, esant kitoms aplinkybėms, visai nebūtų atkreiptas dėmesys ar jie būtų aiškinami racionaliai.

Kaip matėme, apie įvairias mirusiųjų ir gyvųjų bendravimo galimybes žino ar tokių kontaktų savo gyvenime teigia turėję įvairaus amžiaus pateikėjai, todėl galime manyti, jog šios žinios plinta tradicijoms būdingu keliu iš kartos į kartą. Jauniausieji respondentai neretai yra linkę mistifikuoti net įprastus ir logiškai paaiškinamus aplinkos reiškinius, o vyresnių pateikėjų asmeninės patirties memoratai dažnai yra nauji seniai žinomų sakmių variantai.

1.2. Gyvųjų ir mirusiųjų bendravimas bei pranašiški ženklai iš anapus sapnuose

Kita sakmiškųjų siužetų teminė grupė yra apie įvairius gyvųjų ir mirusiųjų susitikimus sapnuose. Iš pateikėjų užrašyti 62 tokie naratyvai, 50 kūrinii užfiksuota virtualioje erdvėje. V. Ivanauskaitė-Šeibutienė teigia, jog per pastaruosius pora dešimtmečių užfiksuotuose naratyvuose neretai stebuklingi įvykiai iš realybėje patirtų regėjimų „persikėlė“ į sapnus kaip į erdvę ir laiką, kur įmanomi patys netikėčiausi dalykai (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011: 74). Ir iš tiesų, beveik visi ekspedicijose kalbinti pateikėjai, kurie teigė turintys mirusių artimųjų, turėjo ir įvairių patirčių, susijusių su regėjimais sapnuose. Tai pranašiški, simboliški ir reikšmingais laikomi sapnai, susapnuoti prieš artimų giminaičių mirtį ar ką tik / praėjus tam tikram laikui po mirties. Apie mirusiuosius regėtus sapnuose kalba ir internetinė jaunuolių karta. Šiame skyriuje bus nagrinėjami tie iš pateikėjų ir internete užfiksuoti sapniškieji naratyvai, kuriuose gyvieji bendrauja su mirusiais ar regi simbolinius, su tam tikrais reikšmingais, būsimais gyvenimo įvykiais, pomirtiniu gyvenimu siejamus, vaizdus.

1.2.1. Sapnuose išsakyti mirusiųjų prašymai

Žmonėms ypač reikšmingi atrodo tie sapnai, kuriuose jie turi galimybę pabendrauti su mirusiais artimaisiais. Tikima, kad tokiu būdu mirusieji praneša apie savo pomirtinę būklę ir ko nors reikalauja iš gyvųjų, pavyzdžiui, kad būtų užpirktos mišios, kad artimieji melstųsi už juos ar nustotų jų verkti. Tačiau mirusiųjų prašymai sapnuose ne visada nuskamba tiesiogiai. V. Ivanauskaitė yra pastebėjusi, jog šis prašymas sapne dažniausiai išreiškiamas kokio nors materialaus daikto prašymu, pavyzdžiui – drabužio arba tiesiog pasisakant, kad šalta (Ivanauskaitė 2007: 89, 90). Taip ir viena pateikėja iš Alantos miestelio sunerimo, kai miręs vyras sapne pradėjo prašyti pinigų: „Anys jeigu prašo ko, tai sako negerai. <...> Čia vienąkart atėjo, kaip čia sako: „Nebeturi“. Davė man pinigų, išsiėmė iš kišenės, sako: „Tau trūksta pinigų“. Davė anas [aut. – vyras]. Paskui kitąkart sako: „Nebeturiu pinigų“. Iškart mišią užpirkau tada. Jau kaip ir reikalavo“ (VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.6).

Kita pateikėja Stanislava ėjo užpirkti mišią, kai praėjus daugiau nei dviems metams po brolio mirties sapne šis prasitarė, kad nori valgyti (VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.16-17). Materialinių gėrybių prašymą pateikėjai interpretuoja kaip mirusiojo pagalbos šauksmą – tada dažniausiai užperkamos mišios. I. R. Merkienė taip pat pastebėjo, kad gyvo žmogaus poreikis valgyti po mirties pakeičiamas dvasinio maisto – maldų poreikiu, tad gyvųjų atsakas į mirusiųjų pagalbos šauksmą sapnuose – simbolinė duona, t. y. metafora, nusakanti visą

mirusiojo reikmes tenkinantį maldų kompleksą, pradedant trumpomis asmeninėmis maldomis ir baigiant mišiomis, kuriose dalyvauja visa tikinčiųjų bendruomenė (Merkienė 2005: 186-187).

Naujoviškų tradicinių sakmių variantų apie mirusiųjų prašymus sapnuose, galima rasti ir virtualioje terpėje, pavyzdžiui:

Prieš keletą metų mirė mano senelė. Gal prieš kokį pusmetį susapnavau sapną, kad įeinu į jos kambarį, o ji man sako: "Kada tu gi man padarysi tą šviesą? Nematai, kad čia tamsu?"

Nebūtų nieko keisto, jeigu ne vienas dalykas - kai pasakiau tą savo motinai (mano senele - jos mama), ji man pasakė, kad irgi ją sapnavo. Pripažinkim, kad atsitiktinumu tai galėtų pavadinti didžiausias skeptikas (o ir meluoti nežinau kam jai man reikėtų). Pagal viską susiprotėjome, jog vietoje, kur dabar randasi mano senelė yra tamsu ir jai reikia šviesos. Taigi užsakėme mišias ir ant kapo uždegėme žvakeles. Nuo to laiko nei vienam iš mūsų ji neprisapnavo. VDU ER 2273 I/94

Jaunajam pasakotojui, kaip ir vyresniosios kartos atstovams, žinoma, ką reikia daryti gavus simboliškai išreikštą velionio prašymą. Šiuo atveju elgesio susidūrus su anapusiniu pasauliu modelis yra tiesiogiai perimamos iš vyresnio šeimos nario, taip sukuriant sąlygas natūraliam nenutrūkstamam tradicijos perdavimui.

Tačiau mirusieji ne visada prašo maldų. Kartais jų reikalavimai būna asmeninio pobūdžio, niekaip nesusiję su maldų poreikiu. Pavyzdžiui, vienos pateikėjos velionė dukra, prisisapnavusi kaimynei, tiesiog reikalavo, kad ant jos kapo būtų pasodinta balta rožė (VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l.31). Sapnuotojai kaip ir sapną perpasakojusiai pateikėjai nekyla abejonių dėl regėtų vaizdinių prasmės. Jos žino, kad jei mirusysis sapne ko nors prašo, tai gyvojo pareiga jam tai ir duoti. Pasak V. Ivanauskaitės-Šeibutienės, dalis šiuolaikinių, ypač vyresnio amžiaus žmonių, sapnus vis dar aiškina vadovaudamiesi tradiciškai paveldėtu žinojimu, kuriame jaučiamas domėjimasis ne tuo, ką sapnas praneša apie sapnuotoją, o susirūpinimas dėl sapne regėto mirusiojo (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011: 58, 59). Išpildžius velionės norą – pasodinus ant kapo baltą rožę, ji nustoja sapnuotis. Kita vertus, mirusios motinai, šis sapnas, nors ir ne pačios susapnuotas, atlieka tarsi psichoterapinę funkciją: tokiu būdu ji gauna žinią iš anapus, jog dukra ten laimingesnė, tad jai tai būdas nusiraminti ir postūmis gyventi toliau.

Sapnų reikšmės tyrinėjusi A. Višinskaitė teigia, kad sapnai apie mirusiuosius žmonėms turi svarbų emocinį aspektą: artimųjų regėjimas sapnuose atveria tam tikros, specifinės komunikacijos galimybes (Višinskaitė 2007: 66). Galime manyti, kad šie du požiūriai neprieštaruoja vienas kitam – sapnuose regėti arba girdėti mirusiųjų prašymai teikia dvigubą psichologinį nusiramšinimą – išpildęs velionio prašymą, žmogus jaučiasi tinkamai pasirūpinęs anapilin išėjusiu artimuoju, tuo pačiu, gavus žinią iš anapus, tarsi palengvėja ir pačiam sapnuotojui.

Tradicinėje kultūroje užčiuopiama egzistencinė nuostata, jog mirusiųjų pamiršti nereikia, tačiau turime išmokti juos paleisti. Tautosakoje ir tikėjimuose randame nurodymą, kad per ilgai gedėti mirusiojo nėra gerai, mat artimųjų ašaros apsunkina mirštančiojo atsiskyrimą ir neduoda jam ramybės po mirties (Račiūnaitė 1999: 122). Dalyje iš pateiktųjų užrašytų sapniškųjų naratyvų tiesiogiai ar netiesiogiai nuskamba būtent mirusiųjų prašymai nustoti verkti (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 61).

Tradicinėse mitologinėse sakmėse minima, jog per daug gailėti mirusiojo yra netgi pavojinga: „Moteris labai verkia mirusio kūdikio / vyro / mergina verkia žuvusio sužadėtinio – numirėlis pareina į namus / numirėlis nori įtraukti gyvąjį į kapą / barasi / namuose pradeda vaidintis (KLPTK III: 102).

Alantiškė Valentina, netekusi pusantrų metų sūnaus, pasakoja ilgai jo gedėjusi ir verkusi: „Kaip jau numirė [sūnus], tai ilgai sapnavau, gal kokį mėnesį ar daugiau, būdavo gi verkiu, gi verkiu, tai sapnuoju, kad brenda per baisiausių vandenį jis gi, prie namų mūsų baisiausia bala. <...> ir bala pilna vandeniu ir taip puškenas vandeny, taip puškenas. Moterys pradėja mani bart, saka: „Neraudok šitaip, matai, kad vaikas anas neturi ramybės, visų laikų maudos vandeny“ (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 29). Įdomi V. Ivanauskaitės pastebėta detalė, jog kūrinių variantuose gali nelikti sapno matmens. Mirusysis gali ne prisisapnuoti, o tiesiog pasivaidenti (Ivanauskaitė 2007: 82). Taip nutiko ir Anelei, kuri po mamos mirties niekaip negalėjo nustoti verkti:

Po mamos mirties gal aš labai pergyvenau, labai gailėjau, verkdavau, kokį daiktėlį pamatau, tai verkiu ir verkiu, labai gaila buvo, kad negaliu. Nu tai šita gal kokią už savaitės gal kokios, kaip tik einu aš tam kambarin, bet patamsy ir man taip tokia šalta banga tik kaip davė priešgyna, net man jau pačiai nejauku pasdarė. Tai sakau, paskui ir galvoju, gal čia aš taip su mama susitikau, gal kad labai verkiu, kaip ir man davė tokį išgąstį, kad aš daugiau nebeverkčiau jau ar kaip, kad man tiesiog susidūriau kaip ir su koku šešėliu, kaip davė man va taip va smarkiai VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 33.

Matome, jog pateikėja tiki, kad sielvartavimas apsunkina vėlės kelionę į anapus, „suriša“ su praeitimi ir gyvais žmonėmis, todėl toks gedėjimas reikia ne pagarbą mirusiajam, o priešingai – jam kenkia. Tad netekęs artimojo asmuo turi būti stiprus ir rasti vidinį nusiraminimą, nes tokiu būdu jis padės ne tik sau, bet ir tam, kuris išejo anapus. Įsidėmėtina ir tai, kad ne viename naratyve mirusiojo buvimas jaučiamas iš staiga pasklidusio šalčio / vėjo gūσιο. Tai irgi tradicinis mirusiųjų jutimo būdas. Ir seniau užrašytuose sakmių siužetuose pasakojama, jog „ten, kur nusižudė žmogus / palaidotas nelaikis numirėlis, staiga pakyla vėjas / durys pačios atsidaro (KLPTK III: 116).

Mirusiųjų prašymai sapnuose gali nuskambėti kaip raginimas išsiaiškinti velionio mirties aplinkybes, mirusiajam padarytą skriaudą. Tai tradiciniai siužetai apie gyvą palaidotą

žmogų, kuris sapne prašo artimąjį jį atkasti (KLPTK III: 96, užrašyta 14 šios sakinės variantų). Naujoviški šios sakinės variantai žinomi ir jaunesniajai kartai bei yra randami virtualioje terpėje:

Gyveno šeima: tėtis, mama ir maža dukrytė, kuri sirgo. Vieną kartą tą dukrytę rado negyvą, nekvepuojančią. Palaidojo. Po laidotuvių mamai ėmė sapnuotis baisūs košmarai, kad jos dukra gyva, ir kaip ji bando ištrūkti iš karsto. Mama negalėjo nusiraminti ir paprašė ekshumuoti kapą. Atidarę karstą, pamatė mirusią mergaitę nusirovusią kuokštus plaukų ir kruvinus nagučius. Buvo palaidoję mergaitę gyvą. VDU ER 2273 A Nr. 2, b.1, nr. 85

Visgi matome, kad aptartuose iš vyresnių pateikėjų užrašytuose sakmiškuosiuose naratyvuose reikšmingi yra sapne regėti mirusiųjų prašymai, o ką tik cituotame internetiniame siužete – svarbiau ne pats sapno motyvas, o demonstruojama baimė būti gyvam palaidotam ar net siekis išgąsdinti sakinės klausytojus. Apie vaikų poreikį kartu patirti ir išgyventi baimės jausmą jau yra rašęs ne vienas mokslininkas (Осорина 1981, Skabeikytė 1998, Tucker 2008, Anglickienė 2009, Левкиевская 2010). Vis dėlto, tiek internetiniuose, tiek iš pateikėjų užrašytuose naratyvuose demonstruojamas panašus požiūris, kad sapnas yra ta erdvė, kurioje gyvieji gali išgirsti mirusiųjų prašymus.

1.2.2. Mirtį pranašaujantys sapnai

Kaip teigia V. Ivanauskaitė, sapnai organiškai įsikomponuoja į bendrą tikėjimų visumą, o labiausiai – į prognostinį pradą turinčius, su ateities numatytais ar pranašystėmis susijusius liaudies kūrinis (Ivanauskaitė 2007: 82). Vyresni žmonės sapnuose regimus simbolinius vaizdinius dažnai aiškina kaip netolimos ateities įvykius. 95 metų pateikėja iš Biržų rajono naktį prieš kaimyno mirtį sapnavo, kad šis arią žemę ir kad vis siaurėja nesuartos dirvos ruoželis. Ji paprašiusi vyriškio, kad šis paliktų jai nors mažytį lopinėlį ir jis paliko. Eugenija juokaudama taip aiškina savo ilgą gyvenimą (VDU ER 2273 A. Nr.1, b. 22, l. 6). Sapnas pateikėjos suvokiamas kaip turintis akivaizdžią prognostinę reikšmę. Iš tiesų, liaudyje nuo seno bet koks sapne regėto žemės „judinimo“ (arimo, kasimo, rausimo) vaizdinys siejamas su mirtimi ir artėjančiomis laidotuvenimis. Plačiai aptinkamas sapno aiškinimas: jei ari žemę – kažkas mirs, reikės kasti kapo duobę; jei matai artojus, ką nors netoli namų ariant – laukia mirtis (Višinskaitė 2007: 67).

Našle likusi minėtos pateikėjos kaimynė tą pačią naktį prieš vyro mirtį miegodama regėjo, kaip bando išlipti iš purvinos duobės, „einu keliais ir negaliu išlipti.“ (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 6). Šiuo atveju sapnas reikšmingas jau pačiai sapnuotojai. Jis interpretuojamas kaip netolimoje ateityje moterį užklupsiantys vargai ir sunkumai.

J. Ivanauskaitė-Šeibutienė pastebėjo, jog šiuolaikinėje visuomenėje tampa priimtina sapnus aiškinti pasitelkus į pagalbą populiarias psichologijos mokslo teorijas, kurios

sapnus dažnai sieja su „individualia asmens patirtimi ir unikalaus vidinio pasaulėvaizdžio atspindžiu“ (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011: 57). Tačiau disertacijos autorės kalbinti pateikėjai, o ir ne vienas interneto pasakotojas savo sapnus aiškina, remdamasis iš tradicinės kultūros paveldėtais mitinio pasaulio vaizdiniais ir nuo seno žinomomis sapnų reikšmėmis.

Ivairiose Lietuvos vietovėse dar išlikusį savotišką bendruomeniškumo jausmą ir artimą kaimynų bičiulystę rodo ir tai, kad dažname iš vidutinio ar vyresnio amžiaus žmonių užrašytų sapnų pasakojimų naktį regėti vaizdiniai praneša apie būsimus su mirtimi susijusius įvykius, nutiksiančius ne tik paties sapnuotojo, bet tame pačiame kaime gyvenančio kaimyno šeimoje. Apie artėjančią mamos mirtį kita pateikėja Stanislava pirmiausia taip pat sužinojo ne iš kurio nors šeimos nario, o iš artimos draugės ir kaimynės Saulės sapno: „<...> jinai sapnuoja mano tėviškę, sapnuoja kambarius ir sapnuoja slenkstį didelį. Eina mama mano ir užkliūna už to slenksčio ir pargriūna. Paskui mamą eina tėtis juodai apsirengęs, jis perlipa per slenkstį“ (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 59). Tradicinėmis žiniomis besivadovaujančiam slenkščio vaizdiny aiškinant sapno prasmę nekelia abejonių. Pasak R. Racėnaitės, slenkstis – tai tarsi skiriamoji riba tarp šio ir mitinio pasaulių. Jo sąsajas su nekrokultu rodo iki šiol išlikę tikėjimai, kad po slenkščiu atgailauja vėlės, laidotuvių metu ties slenkščiu galima išgirsti, ką dūšia išeidama kalba ar pamatyti kitas prie mirusiojo susirinkusias vėles (Racėnaitė 2011: 197-198). Rodos, pranašiškos sapne regėto slenkščio ir mirties paralelės buvo žinomos ir kaimynei Saulei. Ji patarė Stanislavai per daug nedelsti ir važiuoti į ligoninę pas mamą. Įdomi ir ta detalė, kad mirštant Stanislavos mamai, sušlubavo ir jos tėčio sveikata, jis gulėjo ligoninėje, tačiau pasveiko. Tokiu būdu visiškai išsipildė sapne regėti simboliniai vaizdiniai.

Kai kurie sapnai vienu metu atlieka prognostinę ir terapinę funkciją. Pavyzdžiui, pateikėjos Veronikos motina, ilgai ir sunkiai sirgusi, naktį prieš mirtį prisisapnavusi dukrai perspėjo, kad jau greit baigsis jos vargai. Pateikėja sapnavo, jog mama sėdi mažame kambariuke pilname gėlių ir sako jai: „Ale, kad tu žinotum vaikelį, kaip man dabar gera, niekas neskauda ir va kambariukas mano mažutis ir aš, tu žinai, kaip aš visų gyvenimų gėles mėgstu, tiek daug gėlių.“ Rytojaus naktį mama iš tiesų mirė (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 17). Sapne regėti vaizdiniai pranešė apie netolimos ateities įvykius ir padėjo susitaikyti su mintimi apie artimojo mirtį, į kurią padėjo pažvelgti iš teigiamos pusės: mamai anam pasauly bus daug geriau – dings fizinis skausmas.

Štai kitas pateikėjas, apsaugos darbuotoju kurį laiką dirbęs jaunuolis, virtualioje erdvėje pasakoja apie jo darbo metu įvykusį konfliktą, kai tramdydamas įsisiautėjusius vyrus, sužalojo vieną iš konflikto dalyvių – šis nusirideno laiptais ir buvo išvežtas į ligoninę. Po savaitės jis susapnavo tą patį vaikiną, apsirengusį juodai. Nors savo sapno interpretuoti jis nedrįso, netrukus sužinojo, kad konfliktavęs vaikiną po trijų dienų ligoninėje mirė. Apsaugos

darbuotoją graužė sąžinė, jis susirado žuvusiojo kapą, uždegė žvakę, atsiprašė. Po to vyrukas paskutinįsyk susapnavo žuvusįjį. Vaikinas sapne jam pasakė: „Nesijausk kaltas, taip ir turėjo būt“. Tik nuo to laiko jis vėl galėjo ramiai gyventi (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 166). Šio sapno funkcija, panašiai kaip ir prieš tai aptartame sapne, vienu metu atlieka ir prognostinę, nes praneša apie vaikinio mirtį, kurios apsaugos darbuotojas dar nenujautė, ir psichoterapinę funkciją – padeda rasti nusiramimą ir nepasiduoti savigraužai.

Sapnai kartais praneša ne apie kurio nors vieno, o keleto šeimos narių būsimos mirties laiką. Pateikėja Veronika savo sapną aiškina kaip išpranašautą jos šeimos narių mirčių eiliškumą: „Dabar sapnuoju mamutę, reiškia einam su gėlėmis prie mamos kapo. Ir sesė, ir brolis vyresnis, ir aš. Ir su baltomis gėlėmis. Ir dabar kapas matosi, paminklas. Einam mamutės aplankyti. Ir praėja brolis pirma, praėja sesė, a aš norėjau eiti ir traktorių, didelis traktorius užvažiuo, užstojo man kelią ir aš nepriėjau prie to kapo“ (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 18-19). Šiame pasakojime gyvųjų ir mirusiųjų pasaulius skiria kelias link mirusios mamos kapo, kurį užtvėria traktorius. Tie, kas spėjo užbėgti priešais jį – ir realybėje pirmieji iškeliavo anapilin. Pati pateikėja sapną supranta, kaip atsakymą, kad dar neatėjęs jos mirties laikas.

Mitologinėse sakmėse taip pat būta supratimo, kad mirusysis gali koku nors būdu susisiekti su gyvaisiais ir pranešti apie būsimus įvykius: „Žmogus girdi mirusio artimojo balsą, pranešantį apie kieno nors mirtį / pasakantį ateitį. Pranešimas pasitvirtina (KLPTK III: 96)“. Analizuojamame sakmiškame naratyve, kaip ir mitologinėse sakmėse, vadovaujamasi samprata, kad pomirtiniame pasaulyje gyvenančiam mirusiajam žinomas gyvo giminaičio likimas. Seniau tikėta, kad prieš mirtį ligoniai mato mirusius giminaičius ne tik sapne: „Mirštantieji / mirštančiųjų artimieji mato mirusius gimines, einančius į namus / stovinčius prie ligonio/ pasitinkančius mirusįjį (KLPTK III: 103)“; Toks požiūris dar artimas ir Alantos krašto senoliams: „Su mirusiais šneka – jau žmogus ilgai negyvens. <...> ligotas žmogus, tai dažniausiai in pabaigų gyvenimo, tai labai su mirusiais bendrauja, labai bendrauja su mirusiais. Šitas dalykas yra“ (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 40, 41).

Sapnai gali pranašauti ir paties sapnuotojo artėjančią mirties valandą. 72 metų pateikėjai Stefanijai prisapnavo prieš daug metų mirusi mama, kuri sapne sako:

„Atėjau pasakyti, kad saka, grįžtum namo. Aš labai tau pasiilgau, aš laukiu labai“. Aš taip pasižiūrėjau ant jų, nebučiavau nei nieką, taip rankas pasiėmiau, sakau: „Gera, mamyt, tuoj tuoj sugrįšiu“. Taip ir dingo ji man. Ir kai aš einu, ir bažnyčioj įmečiau [užpirko mišias] ir poterius pakalbėjau, ir kiekvienų vakarų kalbu poterius šitą, vis vien aš kaip einu, man atrodo, ji ten stovi ir stovi. VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l.2

Pateikėja sapną suprato, kaip pavojų dėl savo pačios gyvybės. Pasak A. Višinskaitės, tradiciškai aiškinant sapnus, artimas kontaktas, pavyzdžiui, apkabinimas, bučiny, pasisveikinimas su būtybe iš kito pasaulio gali reikšti nelaimę, laidotuves ar artėjančią mirtį.

Taip pat teigiama, kad kažkas mirs, susirgs, jei sapne velionis kviečia pas save. Tačiau gyvojo likimas tuo atveju priklauso ne tik nuo velionio, bet ir nuo sapne žmogaus atliekamų veiksmų (Višinskaitė 2007: 64). Kad mirusiųsios sapne bučiuoti – negeras ženklas buvo žinoma ir pateikėjai Stefanijai. Laimei, ji tokio kontakto sapne išvengė, o išgirdusi mamos prašymą grįžti namo nuėmė savo rankas mamai nuo pečių, nekaltai sumelavusi, kad tuoj grįš.

Analizuoti sakmiškieji naratyvai įrodė, jog sapnus pateikėjai laiko tarpine erdve tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio, kurioje yra įmanomi patys netikėčiausi susitikimai ir kurioje kiekvienas sapnuojantysis, žinantis tradicinius simbolius, gali sužinoti savo paties ar artimojo likimą.

1.2.3. Pomirtinio gyvenimo sampratų atspindžiai sapnuose

V. Ivanauskaitė-Šeibutienė pastebėjo, jog esama tiesioginio ryšio tarp žmogaus religinių praktikų ir jo sapniškų patirčių (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011: 62). Disertacijos autorės užrašyti sapnų pasakojimai atskleidė, jog vyresniosios kartos žmonių pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimai iš dalies sutampa su išpažįstamo tikėjimo tradicija, tačiau turi ir individualia patirtimi bei archajiška tradicija paremtų interpretacijų. Pasak R. Balsio, bendravimas su dievais per sapną arba dievų apsimėsimas per sapną, sprendžiant iš kai kurių rašytinių šaltinių, buvo žinomas ir baltams, tad įvedus krikščionybę, paplitę oneiriniai naratyvai, kuriuose figūruoja įvairios religinės būtybės, laikytini senosios tradicijos tęsia (Balsys 2013a: 83-85).

Pavyzdžiui, labai savitas atrodo pateikėjos Malvinos iš Molėtų rajono sapne regėtas jos vyro išėjimo iš skaistyklos vaizdinys:

Aš stoviu tokioj šviesoje, šalia manęs tamsus juodas tunelis ilgiausias ilgiausias, a pačiam gale taškiukas šviesos tam tunely. Pro mane iš to tunelio išeina vyras, tas vyras saka: „Ateina ir jūsų Jonas“. Aš tik žvilgt šitan tunelin in tų šviesikį, mano Jonas va toksai diduma kaip nykštys pirštas, bet toj šviesytėj. Ir matos, kad tas pirščiukas matos, kad juda. Laukiau laukiau, pasižiūriu, jau biškutį didesnis stovi, bet aš nežiūriu šitan tunelin ilgai, tik pažvelgiu. Aš stoviu šviesoje ir vėl pasižiūriu, laukiu laukiu jau didesnis. Jau kaip atėjo iki pusės jau matau, kad visas juodas juodas, ale jau iki pusėj tunelio atėjęs. Laukiau, laukiau. Jau matau jis daugiau in žmogų paneša, tokia jau dydžia. Nu jau matau, jau jis nebetoli, matau jau kaip ateina. Gi ir išeina švieson juodu ploščiu apsisukęs, vienplaukis, pilkais rūbais, taip kaip buvo gyvas. Aš jį tik šitaip glėbin už pečių, apkabinau, in galvų priglaudžiau, sakau: „Jiezau Jiezau“. Aš tuos žodžius ištariau, anas pažiūrėjo į mane, taip gražus, pažiūrėjo į mane, taip biškutį atsitraukė, saka: „Pasakyk vaikam, kad tegul ateina manęs atsisveikinti“, tik žikt akies mirksniu, ir kaip kas uždengė, ir fsio ir dingo. <...> Ale kaip tik tada buvo pinkiasdešimt pinki metai. Aš da juokiaus, sakau nejaugi jis išbuvo skaistykloj tiek ilgai. VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 21-22.

Nors pasak Mindaugo Paknio, skaistykla kaip konkreti vieta katalikų bažnyčios pripažinta jau XIII a., paprasti žmonės ją įsivaizdavo skirtingai. Teologų tvirtinimu ji mažai kuo skiriasi nuo pragaro. Tai esą kankinimų kambarys, tačiau kančios jame lengvesnės, mat laikinos

(Paknyš 2008: 157, 159). Lietuvių tautosaka ir tikėjimai liudija, kad skaistykla žmonės įsivaizdavo esančią žemėje: „Sielos, kurios patenka į skaistykla, klajoja po visą pasaulį: vienos apsigyvena medyje ar vandenyje, kitos prie namų arba namuose ugnyje. Išgyvenusios tam tikrą laiką grįžta į dangų“ (BIML 924). Cituotame pasakojime skaistykla įsivaizduojama kaip juodas tunelis, per kurį žmogus pamažu iš tolimo šviesos taškelio juda į priekyje plytinčią šviesą. Sapno erdvė – ne konkreti vieta, o alegoriškais vaizdais piešiama pomirtinio pasaulio erdvė. Malvina įtaria, kad lėtasėjimas tamsoje gali reikšti atpildą už žemiškas nuodėmes, o išnykimas pasiekus šviesą – išsivadavimą iš skaistyklos. Tik taip ji gali paaiškinti, kodėl ji susapnavo savo velionį vyrą praėjus net penkiasdešimt penkeriems metams po jo mirties. Viena vertus, toks atgailaujančios vėlės vaizdinys glaudžiai susijęs su katalikiška pasaulėžiūra, kita vertus, panašių įsivaizdavimų esama ir archajiškesniuose tikėjimuose: „Dūšios vis po myriaus tol vaidinas par sapną, kol da jos čysčiuoj [aut.- skaitykloj] tebėra. O kai išeina iš čysčiaus, tai jų ir nebematysi par sapną“ (BsJK: 154). Tai lyg ir būtų atsakymas tikinčiajam, kodėl mirusieji sapnuojasi artimiesiems tik tam tikrą laiką po mirties. Tačiau aptariamame pasakojime priešingai – miręs žmogus nesisapnuoja, kol jo vėlė kenčia skaistykloje, spėjama, kad tik iš jos išsivadavęs velionis apsireiškia artimiesiems ir atsisveikina. Naujas šiame pasakojime irėjimo tuneliu motyvas. Itin dažnai šviesą tunelio gale mūsų dienomis pasakoja regėję po klinikinės mirties atsigavę žmonės (Mood 1991: 7, 8), kurių patirtys dažnai yra aprašomos ir žiniasklaidoje, vaizduojamos kino filmuose, taigi galėtume sakyti, kad yra ir plačiai išpopuliarintos šiandieniniame pasaulyje. Šios disertacijos autorė yra užfiksavusi jaunos mamos pasakojimą, kaip ši regėjo šviesą tunelio gale cezario operacijos metu. Tačiau moteris bando šią patirtį paaiškinti logiškai, esą tokią vizualizaciją galėjo sukelti narkozė ir operacijos metu virš kūno kabėjusios lempos. Kita vertus, pateikėja prisipažįsta, kad tuo metu galvojo, jog čia būtent tas mirties tunelis apie, kurį visi kalba (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 2, l.1).

Pateikėjai Veronikai naktį prieš mirtį prisisapnavusi mama atskleidė tam tikras pomirtinio gyvenimo detales. Nors „<...> ten gera ir gražu, pilna gėlių“, tačiau sapno erdvė nenukelia į transcendentinę gėrio ir grožio erdvę, nepanaši ji ir į krikščionišką dangaus paveikslą, o savotiškas apibūdinimas „siauras mažutis kambariukas“ sukelia asociacijas su ligoninės palata, kurioje pateikėjos mama ir mirė ar net pilnu gėlių šarvojimo kambariu (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 17). Pasakojimas palieka įspūdį, jog besiruošiančios palikti šį pasaulį sielos ryšys su kūnu pamažu silpsta, kol galiausiai visai nutrūksta, todėl tiek visai prieš pat mirtį, tiek ir ką tik po mirties siela yra kažkur netoli, dar susijusi su kūnu bet lyg jau ir su juo išlėto besiskirianti. Ir seniau liaudyje būta pažiūros, kad žmogaus siela po jo kūno mirties dar kurį laiką laikosi velionio artumoje: „Kai ligonis miršta, tai be 24 valandų negalima palaidoti, nes iki

to laiko iš jo kūno ne visai yra atsiskyrusi siela“ (BIML 349); „Siela žmogui mirštant išeina pro burną ir stovi gale lovos. Kai mirusį laidoja, siela stovi ant grabo“ (BIML 363).

Pasak V. Ivanauskaitės-Šeibutienės, sapnų pasakojimams apie pomirtinio gyvenimo vaizdinių atskleidimą gyviesiems būdinga dvejopa visiškai priešinga kultūrinė pozicija: vienuose variantuose noras sužinoti apie pomirtinį pasaulį toleruojamas, kituose demonstruojama, kad negalima norėti sužinoti „kaip ten bus“, nes kiekvienas pats patirs, kai numirs. Kartais netgi pabrėžiama, kad neįmanoma sužinoti, kad ir kaip norėtum (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011: 69). Tokia prieštara stebima ir šiuolaikiniuose vyresniosios kartos pasakojamuose naratyvuose apie sapnus.

Anelė tvirtino sapne ne kartą regėjusi, kaip toliau gyvena ir ką veikia mirusi mama:

Dabar sapnuoju taip, kad reiškia kambary va vaikštam, va šitam pačiam kambary, mama mirė čionai, ir va čia buvo ir pašarvota. Sapnuoju, sakau: „Ale mama, kaip gi tu čia dabar?“. Saka: „Taigi aš visadu, vaikeli, būnu su jum, aš niekur nuo jūsų neatsitraukiu, visų laikų būnu su jum“. Taigi sakau: „Mama, mes gi tave sumindysim, mes gi nematom, kad tu su mum stovi, kad tu su mum būni“. Saka: „Aš pasitraukiu, kai jūs einat, aš – saka – pasitraukiu toliau.“

Da paskiau vieny sapnų sapnavau, kad mama <...> toj skarytė buva tokia mėlynam dugne tokiais smulkiais lašiuokais, mama apsirišus apskritai, ir žinau, kad mama numirus, ir taip šluoja čia nuo šventoriaus in kapus vis. Ir žiūriu mama su tokiu rožančium, ale trys kryžukai, vienas didesnis ir du iš šonų mažesni. Sakau: „Mama, iš kur gi tu dabar turi tokį rožončių?“. Mes gi palaidojom mamų be tokia rožančiaus. Saka: „Matai, vaikeli, kai numiršta, tai visiems tokius rožančius užkabina. Visiems visiems“. Sakau: „Ale, mama, taip šluoji, taip dirbi“. „Oi, – saka: mes visi kaip dirbam, kaip skubinam, mes visi labai turim daug darba. VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 32, 34.

Toks mirusiųjų užimtumas dirbant gali būti suprantamas dvejopai: darbštumas kaip vertybė, jei vadovausimės visuomenėje populiariu posakiu, jog darbas žmogų puošia, kurią mirusysis demonstruoja net ir po mirties, arba darbas kaip bausmė. Apie lietuvių tautosakoje aptinkamus pamokomus pomirtinio gyvenimo vaizdinius rašė G. Beresnevičius. Juose parodomas pomirtinis likimas tų žmonių, kurie gyvendami vienaip ar kitaip nukrypo nuo savo priedermių, pavyzdžiui, žmogus nuolat statantis namus, kuriam vis nuslysta sienojus – tai žmogus neištesėjęs pažado pastatyti namus, moteris semianti vandenį ir niekaip negalinti atsigerti – goduolė. Atpildas už tai ne bausmės, o konkrečios žmogaus ydos transcendavimas, pratęsimas į amžinybę. Nors šitokia pomirtinio atpildo samprata artima ir krikščionybei, G. Beresnevičius šių vaizdinių šaknis mano glūdint ide. protautės archetipų komplekse (Beresnevičius 1990: 145-149). Iš tiesų, toks dirbančių ir žemėje toliau gyvenančių mirusiųjų pomirtinis pasaulis visai neprimena transcendentinio krikščioniško „dangaus“, t. y. amžinos linksmybių vietos, kurioje „kiekvienas džiaugsis su Dievu ir šventaisiais, turės visko ko tik geis, o linksmybėms niekada nebus galo“ (Paknys 2008: 160), o jei tai skastykla, atgailavimo erdvės

lokalizacija žemėje taip pat rodo nekrikščionišką substratą. Cituotuose siužetuose nepastebime draudimo domėtis tolimesniu mirusiojo gyvenimu, mat pats velionis noriai dalijasi savo gyvenimo detalėmis.

Tačiau kituose sakmiškuose naratyvuose priešingai pastebime griežtą draudimą domėtis pomirtiniu gyvenimu, net jei jo buvimu ir neabejojama: „Tai mūsų mama kai mirė, brolis vieną kartą sapnavo, tai saka: „Mama, pasakyk, kas ti yra, ar ti yra Dievas ar ne?“ Tai mama pasakė: „Negalima sakyti. Ne, – sakė, – šitas negalima sakyti“. Tai dėl ko ten negalima, aš nežinau, bet kad yra, tai yra. O kur tas Dievas yra, negalima, saka, sakyt niekam“ (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 1.12). Net tuo atveju, kada mirusysis lyg ir nusižengia draudimui išduoti savo pomirtinę buvimo vietą, gyvajam nėra lemta žinoti – žmogus pabudęs paprasčiausiai neprisimena: „Mano sesuo sapnuoja: <...> „Ale, mama, pasakyk, kur tu būni?“. Saka, mama, tik pasakė: „Šitai, būvu, saka, aš miesti, a tas miestas iš trijų raidžių“. Ir dabar saka [aut. – sesuo]: „Taigi mama, kad gi šitokio miesto žemėlapy nėra“. Saka mama: Taip, šita miesta ir nėra žemėlapy <...> bet [aut. – tas miestas] labai toli. Ir saka pabudau. <..> O kokios tos raidės neprisimena“ (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 33).

Apibendrinant galima pasakyti, kad aptarti sakmiškieji naratyvai apie sapnus, kuriuose kontaktuojama su mirusiaisiais, gali būti grupuojami į tris didesnes temines grupes:

- mirusiųjų prašymus sapnuose,
- artimųjų mirtį pranašaujančius sapnus,
- pomirtinio gyvenimo vaizdinius sapnuose.

Lyginant juos su seniau sapnų pasakojimus tyrinėjusių autorių medžiaga bei tradiciniu folkloru, matome, jog kai kurios teminės grupės / motyvai išlikę tokie patys, pavyzdžiui, simbolinės duonos – maldų prašymai, mirusiųjų reikalavimai nustoti verkti, simboliškai ar tiesiogiai sapnuose atskleistas artimųjų mirties laikas, draudimai domėtis pomirtinio gyvenimo aplinkybėmis ar priešingai jų toleravimas. Kita vertus, anksčiau sapnus nagrinėję tyrinėtojai nefiksavo internete plintančių siužetų. Šio darbo autorė pastebėjo, kad jie nedaug kuo skiriasi nuo žodžių plintančių naratyvų, juose ypač atsispindi iš vyresniosios kartos jaunesniajai perduodamos žinios apie elgesį susidūrus su mirusiųjų prašymais sapnuose ir įvairių simbolių aiškinimais.

Taip pat norėtusi pabrėžti, kad autorės užfiksuoti žodžiu ir internetu perduodami naratyvai apie mirusiųjų sapnuose dažniau atspindi ne individualių asmenų patirtį, o kolektyvinėje atmintyje saugomus, iš tradicinės kultūros paveldėtus įvaizdžius. Tačiau pasitaiko ir individualių sapnuose regimų vaizdinių, ypač susijusių su pomirtinio gyvenimo ir sielų buvimo vietos įsivaizdavimu bei jų interpretacijų.

1.3. Mirusiųjų pasirodymo provokavimas spiritizmo seansais

Dar vienas kelias, kuriuo žengdami susiduria gyvųjų ir mirusiųjų pasauliai, yra įvairios dvasių kvietimo praktikos. Apie tokias savo patirtis šios disertacijos autorei pasakojo įvairaus amžiaus pateikėjai, iš jų užrašyti 29 tokie naratyvai. Interneto spiritizmo praktikoms aptarti skirti ištisi pokalbių kambariai (užfiksuota 210 pasakojimų). Didžiąją dalį žmonių pasakojamų dvasių kvietimo istorijų sieja tai, kad poreikis patenkinti savo anapusinį smalsumą ypač suaktyvėja, pateikėjų žodžiais tarient, „jaunystės laikais“, nepaisant to, kokiam laikmety ta jaunystė buvo.

Pasak etnologės Dovilės Kulakauskienės, tyrinėjusios vaikiškas dvaselių kvietimo praktikas, nors „marksistinė ideologija aršiai neigė bet koki žmonių ir dvasių santykių egzistavimą, Lietuvoje dvaselių kvietimo praktikos išplito XX a. antroje pusėje moksleivių subkultūroje kaip tam tikras savirealizacijos būdas, paremtas transcendentinio pojūčio poreikiu“ (Kulakauskienė 2008: 134). Iš XXI a. pradžioje gyvenančių pateikėjų disertacijos autorės surinkti sakmiškieji naratyvai atskleidžia šiek tiek kitokią situaciją, dvasių kvietimas – tai ne tik moksleivių, bet ir šiek tiek vyresnio amžiaus jaunimo ar net suaugusiųjų pramogavimo ir smalsumo, susijusio su anapusbės ieškojimu, tenkinimo būdas. Tik virtualioje erdvėje įvairūs, su dvasių kvietimais susiję būrimai vis dėlto dažniausiai yra vaikų ir paauglių pokalbių objektas, vyresnieji, suaugę žmonės, matyt, tokia patirtimi internete jau nelinkę dalytis, nepasaint to, kad ne vienas būna išbandęs šiuos būrimus savo vaikystėje ar jaunystėje.

1.3.1. Dvasių kvietimo būdai

Būrimai su staleliu. Pasak D. Kulakauskienės, stalelio beldimas buvo pirmasis spiritizmo būdas, pasirodęs Europoje apie 1930-1940 m., jis žinotas ir Lietuvoje, tačiau prasidėjęs Antrajam pasauliniam karui, jį pakeitė vis populiarėjantys būrimai su lėkštute (Kulakauskienė 2006: 112-113). Ir šios disertacijos autorė užrašė tik vieną tokio pasakojimo pavyzdį, kurį papasakojo garbaus amžiaus, 82 metų pateikėja Aldona (g. 1930 m.), kuri teigė kartą dalyvavusi spiritizmo seanse su staleliu (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 4).

Mėgėjiškuose tokio spiritizmo seansuose vietoj sudėtingos raidžių sistemos išlieka tik paprasti „Taip-Ne“ atsakymai (vienas beldimas – „ne“, du – „nežinau“, trys – „taip“) (Kulakauskienė 2006: 112-113). Dvasių kvietimo seansus su stalo beldimu aprašo ir spiritizmo filosofijos klasikas A. Kardecas. Jo praktikoje užfiksuoti patys įvairiausi atvejai, nuo nežymaus stalelio „šokinėjimo“ aukštyn – žemyn, kai atitinkamas stalo kojų bildesių skaičius interpretuojamas kaip atsakymai „Taip“ ir „Ne“, iki sudėtingesnių variantų, kai judantis objektas

suduoda atitinkamą smūgių skaičių pagal abėcėlės raidžių eiliškumą (Kardec 1996: 28). Pateikėja Aldona iš dabartinės laiko perspektyvos vertina savo jaunystės patirtį ir į tokius būrimus žvelgia kiek atsargiau: „kai jaunas, tai nebaisu, dabar gal būtų baisu...“, ir nors stalo judėjimą bei dunksejimą bando paaiškinti racionaliai: „tai čia žmogaus gal, kaip ir energija kokia, aš nežinau“, užsimena ir apie labai skaudžias tokių ritualų pasekmes: „<...> Ir tadu mano sesuo tadu sirgo, gripas buvo. Da pirmais metais kaip rusas užėjo, tai tadu ir ana atsikėlus [aut. – dalyvavo rituale]. Davėmės, davėmės mes su šitais burtais, jin atkrito tadu ir nuo to atkritimo ji ir mirė.“ Visgi pateikėja dėl sesers mirties nelinkusi kaltinti vien burtų, ji pastebi, kad sesuo nesisaugojo ir liga progresavo, tačiau neatmeta ir bausmės už kišimosi į aną pasaulį galimybės (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 4).

Lietuvių mitologinėse sakmėse ir tikėjimuose gyvųjų ir mirusiųjų bendravimas traktuojamas dvejopai. Kaip pastebėjo E. Korzonaitė, vienose sakmėse parodoma, kad žmogui galima stebėti mitinį pasaulį ir bendrauti su vėlėmis, kitose įspėjama, kad nevalia slapta stebėti mitinio pasaulio ar iškviesti numirėlio (Korzonaitė 2003: 167). Tačiau smalsumas visais laikais nugalėdavo baimę. Ir tarp J. Balio užrašytų numirėlio iššaukimo būdų randame tokį, kai burtams yra panaudojamas stalas: „Reikia vienam būti vėlai vakare troboje ir aukštai prie lubų pakabinti lempą, kad jos tamsus šešėlis tiesiai kristų ant vidurio stalo. Tada reikia žiūrėti stalo vidurin ir galvoti apie nabašnyką. Galvoti reikia įtemptai. Tada po nekurio laiko tikrai pasirodys nabašnykas. Kartais jis pasirodo visas ant stalo atsistojęs, tik tada nereikia jo šaukti vardu, nes nabašnykas gali užleisti ligomis (BIML 887). Kaip matome, J. Balio aprašyto numirėlio šaukimo tikslas yra tiesiog iškviesti ir pamatyti patį mirusįjį, o cituotame iš pateikėjos užrašytame pasakojime, iškviesta dvasia atsakinėja į įvairius su seanso dalyvių ateityje laukiančiais gyvenimo įvykiais susijusius klausimus.

Dvasių kvietimas su porcelianine lėkštute, siūlu ir adata. Pasak išsamius dvaselių kvietimo tyrimus atlikusios D. Kulakauskienės, Lietuvoje spiritizmas ėmė plisti XX a. pirmoje pusėje į kaimo bendruomenes per tose vietovėse besilankančius aukštesnį išsilavinimą turinčius giminaičius ar draugus. Nors iš pradžių tai buvo miesto inteligentų užsiėmimas, tačiau daugėjant įvairių informacijos šaltinių, būrimai su lėkštute kaip tam tikra laisvalaikio užsiėmimo forma išpopuliarėjo ir tarp 20-30 metų amžiaus kaimo jaunimo (Kulakauskienė 2006: 116-117). Būtent apie tokią kaimo merginų pramogą darbo autorei papasakojo 83 metų senolė iš Žemaitijos. Esą jai dar jauni esant, būta tokio nutikimo, kai užėjus lietui, mergos metė lauko darbus ir subėgo pas kažkurią vieną į namus. Sugalvojusios jos tada pasikviesti dūšėlę. Susiradusios porcelianinę lėkštelę, užsidegusios žvakę, iššpiešusios lapą, tačiau jų seansą nutraukė įbėgęs į trobą bernas. Kadangi mergos nenorėjo, kad bernas suprastų, ką jos daro, greit visą lėkštelę su lapu suvyniojusios ir paslėpusios. Tačiau ritualas jau buvo sėkmingai pradėtas, ir

iškviesta dvasia, paslėpus būrimui naudotas priemonės, liko neišprašyta. Toji merga, pas kurią vyko dvasios kvietimas, likusi viena vakare pamatė ant pečiaus keistą, nediduką, žalsvą žmogelį, kiminiais apaugusį. Merga išsigandusi ėmė žegnotis – tas dingo. Vėliau išvyniojusi popierių su lėkšte – rado lėkštelę smulkiai sutrupintą. Kitą dieną toje pačioje vietoje ant pečiaus pasirodė juodas katinas. Ši supratusi, kad tai velnias, tad pasiėmusi rožančių ir švęsto vandens ėmė jį vaikyti po visą trobą, kol pagaliau išvijo. Tačiau po to vis dar jautėsi neramiai, tad degino grabnyčinę žvakę. Galiausiai teko kviesti ir kunigą, kad namus iš naujo pašventintų (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 23, l. 3-4).

Nors pasakojimo pradžioje paminėta, kad merginos nusprendė kviesti dūšėlę, tačiau pateikėjos požiūriu, namų kuriuose vyko būrimas šeimninkei įvairiais pavidalais ėmė rodytis velnias. Tai jau krikščioniško mokymo paveiktas požiūris, būdingas ir kitiems vyresnio amžiaus pateikėjams, kurie vaidenimasi ir kitus mistinius reiškinius aiškina velnio ar piktos dvasios veikla. Dar viena senolė (91 m.) iš Alantos miestelio prisimena: „Ir, reiškia, uždraudė kunigai per pamokslus šitą, nedarykit šitokių dalykų, prisišauksite, reiškia, jeigu gerų dvasių, tai gerai, tai bus ramu, tylu, a jeigu blogų dvasių prisišauksite, tai negalėsite gyvent“ (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 21, l.33-34). Šis faktas tik patvirtina, kad dvasių kvietimo praktikos buvo pakankamai paplitę, jeigu apie jų grėsmę perspėdavo ir kunigai. Egzorcistų asociacijos prezidentas, kunigas G. Amorth panašiai aiškina, jog spiritizmo seansų metu gauti atsakymai į įvairius klausimus – tai tik triukai, įsikalbėjimai, paranormalūs reiškiniai ir velnio veikimas (Amorth 2005: 75).

Tačiau pagrįstai galime manyti, jog minėti vaizdiniai visgi yra ateinantys iš tradicijos – tiek lietuvių, tiek ir kitų tautų tautosakoje velnias dažnai pasirodo būtent antropomorfiniu ar zoomorfiniu pavidalu (Vėlius 2011: 309-311). XIII-XVII a. rašytiniuose šaltiniuose regimas baltiškas teofanijas analizavęs Rimantas Balsys pastebėjo, jog ne tik velnias, bet ir pagoniškieji dievai bei jų pagalbininkai, taip pat žemesnio lygmens mitinės būtybės gali pasirodyti antropomorfiniu pavidalu (Balsys 2013a: 79-83). Pavyzdžiui, M. Pretorijaus liudijimu, laumė esanti viskuo panaši į moterį, tik tai rankų ir kojų plaštakos ir kojų pėdos esančios kiek plokščios; kaukai esą vos piršto dydžio, šiaip visai kaip žmonės, o aitvaras, arba slogutis, atrodo panašiai kaip ir žmogus, tik su nežmoniškai didelėmis rankomis ir kojomis (BRMŠ III: 229). Tad ir aptartame senolės pasakojime po dvasių kvietimo seanso pasirodantys velnio-katino ir velnio-mažo žmogelio įvaizdžiai yra paveldėti iš tradicinės pasaulėžiūros bei turi ikikrikščioniškas šaknis.

Populiariausias tiek prieš kelis dešimtmečius, tiek dabarties jaunimui žinomas dvasių kvietimo būdas – kai ant popieriaus lapo tam tikra tvarka yra surašomos visos abėcėlės

raidės, skaičiai, kartais ir žodžiai „Taip“, „Ne“. Iškvieštoji dvasia „kalba“ nurodydama atitinkamus simbolius, švytuodama ant siūlo pakabinta adata:

Laps būdava tep, kad palei vėina posė surašq, kažkap mes piešdavom apskritėma. Palei vėina posė surašq raidės, palei kėta posė skaičius. Ir paskiau per vėduri įsmeigi adata, ir pavyzdžiou, kada klausi kuoki nuors klausėma, pavyzdžiou, jegu tava atsakymys yr kažkuoks tai žuodis, tai pri kėkvėinuos raidies tau ir išdėliuo ton atsakymq. Jegu atsakymys yra skaičius, tai tau palei kažkuokius skaičius ir sustuo. Va tep gryna mes darydavuom. O per vėduri tep laisvā laikā siūla ir ta adata sokas sokas ir čiukšt sustuo. VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 9, l. 3

Dažniausiai žodžiu apklausiamiems pateikėjams atmintin būna įsirežęs pats dvasių kvietimo faktas, o jų kvietimo aplinkybės nusakomos glaustai. Išsamesnių pasakojimų apie šiuo būdu kviečiamas dvasias ir tokių būrimų pasekmes gausiau randame virtualioje terpėje:

Mano pusbrolis su draugais kvietėsi dvasias. Jie pasiėmė adatą su siūlu, abėcėlę, žvakę ir tamsią užuolaidą – tai kaip viskas vyko. Jie padėjo abėcėlę ant stalo, uždegė žvakę, ją padėjo ant lapo su abėcėle, apsigaubė su tamsia užuolaida ir pradėjo. Pusbrolis paėmė adatą su siūlu, ją laikė virš uždegtos žvakės ir klausia: „Ką mes darysime po savaitės?“ . Ir adata pradėjo judėti. Jie skaitė, kas bus. Perskaitė ir bum, ir nutrūko adata nuo siūlo. Po savaitės jie važinėjo su mašina ir staiga mašina pradėjo čiuožti į medį, tai jie visi susilaužė kojas. Po to niekada nebenorėjo kviešti dvasių. VDU ER 2273 A Nr.2, b. 2.4, l.19

Šis pasakojimas paneigia stereotipinį įsivaizdavimą, kad dvasių kvietimas ir panašūs burtai išskirtinai mergaičių, merginų ir moterų užsiėmimas. Įvairūs dvasių kvietimo būdai žinomi ir berniukams bei vaikinams. Pasakojimo herojai jiems po būrimų nutikusį nelaimingų įvykių dažnai nebando aiškinti racionaliai, kaip savo pačių neatsargumo. Taigi ne visi pasakojimai yra tik apie patį dvasių kvietimo faktą su išsamesne ar tik trumpai nupasakota atliekamų veiksmų eiga, sulaukus kokio nors nelaimingo atsitikimo, pasakojimas pratęsiamas papasakojant apie neigiamas pasekmes.

Mokyklinio amžiaus jaunimo atliekami ritualai su veidrodžiu ir flomasteriais.

Įvairaus amžiaus jaunuoliai, kaip ir seniau, taip ir dabar sugalvoja pačių įvairiausių būdų, kaip užmegzti kontaktą su anapusinio pasaulio būtybėmis. Dar vienas jų minimas būdas – būrimai su veidrodžiu. Dvasios iškviečiamos tamsoje uždegus žvakę, kuri pastatoma prieš veidrodį. Ant veidrodžio nupiešiami laiptai. Dvasiai būdavo užduodamas klausimas: jei atsakymas yra *taip*, laiptai kyla į viršų, jei *ne* – į apačią (19 m. Giedrė iš Biržų, VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 74, 75; 19 m. Judita iš Biržų, VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 38). Analogiškomis patirtimis dalijasi ir jaunimas virtualioje terpėje: „Paėmėm veidrodį ir ant jo su moterišku lūpdažiu nupiešėm laiptus. Tada visi kartu sakėm: „Bloody Marry, Bloody Marry, Bloody Mary“. Šiaip turėjo pasirodyt tokios pėdos“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 109). Pastarasis Kruvinosios Merės kvietimo būdas, galime manyti, yra perimtas iš anglakalbiuose kraštuose sklindančių legendų ir burtų. Virtualioje terpėj galime rasti daug anglų kalba pateiktų Kruvinosios Merės kvietimo

būdų⁵. Folkloro tyrėjų jau pastebėta, jog šis personažas savo išvaizda ir elgesiu iš vaikų apibūdinimų labai primena kitą Lietuvoje gerai žinomą ir rusų vaikų folklore itin populiarią moterišką personažą – Pikų damą (Kulaukauskienė 2013: 224-225; Anglickienė 2013: 170). Pikų damos personažas per rusų kultūros įtaką sovietmečiu buvo paplitęs visoje Sovietų Sąjungoje. Matyt, pastaraisiais metais ryškiai didėjant vakarietiškos anglakalbiškos kultūros įtakai, Pikų damos personažas keičiamas Kruvinąja Mere / Marija.

Angliškuose virtualioje terpėje užfiksuotuose pasakojimuose teigiama, kad reikia užsidaryti vonioje, užgesinti šviesą, užsidegti žvakių, atsistoti priešais veidrodį ir tris kartus ištarti kraupiosios būtybės vardą. Kai kuriuose pasakojimo variantuose dar priduriama, kad reikia tris kartus apsisukti. Pirmą kartą apsisukus nieko nebus, antrą kartą apsisukus, išgirsi varpelių skambėjimą, trečią kartą apsisukus pamatysi Kruvinąją Merę (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 250-255). Lietuviškame vaikų atliekamame rituale tikslo išsikviesti Kruvinosios Merės personažą, rodos, nėra. Susidaro įspūdis, kad jos vardas vartojamas tarsi svetima kalba mistiškiau skambantis burtazodis. Vaikai atlikdami šiuos ritualus tiesiog nori pasižiūrėti, kas bus, jei viską atliks tinkamai. Svarbu ir tai, kad tokie būrimo būdai pačių pateikėjų įvardijami dvasių (ne Merės) kvietimu. Kita vertus, visuose užfiksuotuose dvasių kvietimo būduose reikšmingas mums atrodo veidrodyje piešiamų laiptų motyvas. Apie Kruvinąją Merę sklandančiose legendose pasakojama, jog seniau jaunos merginos, norėdamos sužinoti savo būsimą vedybinį partnerį, pasiėmusios veidrodį ir žvakę atbulomis lipdavo žemyn laiptais (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 3, nr. 33).

Cituotuose pasakojimuose galime įžvelgti ir sąsają su tradiciniais lietuvių burtais. Panašiai kaip Kruvinąją Merę ar Pikų damą, seniau lietuviai kviesdavo mirusiojo vėlę. J. Balys yra užrašęs tokį iškvietimo būdą: „Jeigu žmona nori pamatyti savo mirusį vyrą, tai turi apsisaisyti baltais drabužiais, pasiimti veidrodį ir žiūrėti į jį. Taip reikia daryti dvyliką valandą nakties, tik reikia neatsisukti į užpakalį – jei atsisuksi, tai tuojau numirsi“ (BIML 891).

Pasak D. Kulaukauskienės, kurdami naujus dvaselių kvietimo būdus, mokiniai panaudojo lietuvių tradicijoje (tai universalus burtas – jį žino daugelis tautų - I. Š.) gerai žinomų žiemos laikotarpio meilės burtų su veidrodžiu pagrindinius eigos elementus ir ritualo atlikimo priemones, ritualo personažus ir tikslus pakeisdami labiau reikšmingais vaiko amžiui (Kulaukauskienė 2008: 138). Žvelgiant į dabartinius autorės surinktus sakmiškuosius naratyvus, susidaro įspūdis, kad jei tradicinių žiemos laikotarpio atliekamų merginų meilės burtų svarbiausias tikslas būdavo išsiaiškinti būsimą vedybinį partnerį ar kitus svarbius ateities

⁵ Yra sukurta daug trumpų vaizdo siužetų, kuriuose vaizduojamas ne tik pats kvietimo veiksmas, bet ir pasekmės: įspūdiui sustiprinti filmukuose dažniausiai vaizduojami žiauriai nužudyti dvasių išsikviečiantys vaikai ar jaunuoliai, pavyzdžiui, <http://www.youtube.com/watch?v=PeHk6P8CqiE>

jvykius, tai dabarties moksleivių būrimų tikslas – tiesiog įsitikinti kito pasaulio egzistavimu, mat jaunesnių pateikėjų pasakojimuose retai kalbama apie tai, ką tokiu būdu pavyko sužinoti apie ateitį, kas nutiko po to seanso dalyviams. Svarbiausia yra konstatuoti ar dvasią išsikviesti pavyko, ar ne. Manytume, taip yra dėl to, jog šiuolaikinis žmogus tiki tuo, kas apčiuopiama, todėl ir vaikai burtų pagalba tiesiog bando įsitikinti dvasių pasaulio egzistavimu, kas yra žymiai paprasčiau negu patikėti abstraktaus Dievo buvimu.

Eseistas E. Ališanka visą šiuolaikinės kultūros raidos tendenciją įvardija negatyviąja teologija arba chtoniškąja sakralumo paradigma (Ališanka 2001: 62, 63). Pagal šį vertinimą ir dvasių kvietimas būtų vienas iš šios negatyviosios kultūros raidos sudedamųjų dalių. Reikia pažymėti, kad dvaselių kvietimas visuomenėje ištis vertinamas ambivalentiškai.

Tačiau tiek minėtuose meilės burtuose, tiek spiritizmo seansuose, nors viskas atliekama lyg tai ir juokaujant, dažnai tvyro galimo pavojaus nuojauta. Ir seniau atliekami Kūčių nakties būrimai su veidrodžiu laikyti pavojingais, mat tikėta, kad veidrodyje pasirodęs jaunikis gali nužudyti. Be to, veidrodyje galėjo pasirodyti ir velnias ar karstas. Jei skubiai neatliksi tam tikrų ritualo užbaigimo veiksmų – ateinančiais metais mirsi (Kudirka 1993: 153-155). Baimės atmosfera tvyro ir moksleivių dvasių kvietimo aplinkoje. Pateikėja Giedrė užsiminė, jog mergaitės į būrimo seansą tyčia pasikvietė keletą berniukų, tam atvejui, jei vis dėlto kažką pavyktų prisikviesti. Mergina seansą stebėjo iš šono ir sakė netikinti, kad draugėms iš tiesų pavyko išsikviesti dvasią, tačiau, būrusių mergaičių teigimu, veidrodyje jos matė neaiškius šešėlius ir kažkokias šviesas (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 74, 75). Kito internetinio pasakojimo pabaigoje nuskamba grėsmingas perspėjimas: „<...> jeigu nuo veidrodžio nenuvalysi laiptų su pėdom, kol jos nepasiekė apačios, tai ta dvasia tavo protą užvaldys ir lieps kitus žmones žudyti“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 109). Panašiuose anglų kalba sklindančiuose pasakojimuose apie Kruvinąją Merę, iškviesta dvasia dažniausiai bando nužudyti ją sutrukdžiusįjį, todėl reikia greitai įjungti šviesą ir ji išnyks. Kartais tikima, kad ritualo metu gali susprogti veidrodis arba kalbama apie vėliau, tą pačią ar kitą dieną ritualo dalyviams įvykusias neigiamas pasekmes (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 2, nr. 250-255). Galima manyti, perėmus ir šiek tiek modifikavus tradicinius burtus, kartu yra perimama / perduodama ir galimos blogos pasekmės, perspėjimai, kad burtai turi būti atliekami tinkamai, kitaip laukia nemalonumai ar net mirties grėsmė.

Šias baimes rodo ir tai, jog vaikai ar paaugliai demonstruoja supratimą, kad geriau savo namuose dvasių nekviesti. Sakmiškuose pasakojimuose vaikai dažniausiai įvairiais dvasių kvietimais užsiima mokykloje pertraukų metu, o jei tai savaitgalis ar atostogos, tai su draugais susitikę kieme, paėję į atokesnes vietas, toliau nuo namų: „Išėjome burtis į tvartą ant šieno, kad jei kas nepavyktų, niekas nieko tiesiogiai neįtartų“ (VDU ER 2273/ 8). „Kartą su drauge

sugalvojom padaryt spiritizmo seansą. Taigi nuėjom į apleistą namą” (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 9). Pateikėjams yra žinoma, kad po tokių ritualų iškviestoji dvasia gali ir neišeiti ir likti ritualo atlikimo vietoje, todėl tokių būrimų reikia vengti gyvenamose patalpose.

Pavyzdžiui, visai maži vaikai bilduko kvietimo ritualą atlieka tikybos kabinete, tikėdami, kad tokiu būdu jie yra saugesni, ir nieko blogo jiems negali nutikti. Bilduko kvietimui jie naudoja flomasterius (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 30). Virtualioje erdvėje tokių pasakojimų yra ir daugiau. Dvaselių kvietimą, kai yra panaudojami kryptingai judantys daiktai (pavyzdžiui, šaukštai, pieštukai, flomasteriai), išsamiau yra aprašiusi D. Kulakauskienė. Tam tikras dviejų vaikų laikomų flomasterių formos išsidėstymas (rodyklė ar kaspinas) reiškia teigiamą arba neigiamą atsakymą. Moksleivių magijos tyrėja priskyrė šį kvietimo būdą mažajam spiritizmui (Kulakauskienė 2008: 143). Vaikų nuomone, dvaselė gali pasireikšti per įvairius garsus, tačiau dažniausiai tie garsai išgąsdina ritualo dalyvius ir jie nutraukia seansą (Kulakauskienė 2008: 144). Panašiai nutiko ir cituojamu atveju – momentas, kai vaikai paragino bilduką duoti ženklą sutapo su auklėtojos atėjimu į klasę, todėl sukėlė momentinę paniką. Ir nors mokiniai šio sutapimo nemistifikuoja, tačiau vaikų psichikoje tai palieka tam tikrų pasekmių – viena klasiokė naktį patiria įvairių neramumų, savo išgyvenimais vėliau pasidalindama su seansą atlikusiais bendraamžiais (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 30).

Apžvelgę pasakojimus apie dvasių kvietimus, matome, jog laikui bėgant keitėsi dvasių kvietimo būdai. Dabartiniai jaunuoliai kviesdami dvasias nebenaudoja stalelio ar porcelianinės lėkštutės. Jaunimo tarpe populiariesni dvasių kvietimo ritualai, panaudojant siūlą ir adatą, ant veidrodžio piešiant laiptukus, o visai maži vaikai tam tikru būdu laiko flomasterius. Be to, susidaro įspūdis, jog jaunesniųjų ritualų atlikėjų tikslas – tiesiog įsitikinti dvasių pasaulio egzistavimu ar ekstremalių pojūčių paieška, tuo tarpu iš vyresnių pateikėjų užrašytuose pasakojimuose, kaip ir tradiciniuose siužetuose, dažniau atsispindi siekis įgyti tam tikrų žinių apie ateitį, tačiau kartais tokiu būdu taip pat yra pramogaujama.

1.3.2. Spiritizmo seansų metu gautos pranašystės ir šių ritualų pasekmės

Tradicinius žiemos laikotarpio meilės burtus su šiuolaikinėmis spiritizmo seansų praktikomis neretai sieja ne tik pavojaus atmosfera, o ir noras sužinoti savo ateitį, kurioje ypač svarbus būsimo vedybinio partnerio pasirinkimas. Dalis pateikėjų pabrėžia, jog tokių ritualų metu pavyko sužinoti savo būsimo vedybinio partnerio vardą ar kitų ateityje nutiksiančių įvykių aplinkybes. Pavyzdžiui: „Ir sustojo ties „Z“ raide, daugiau aš nebežiūrėjau į kitas raides <...> Ir kai paskui po keliolikos metų susipažinau su Zenonu iš „Z“ raidės, man labai daug ką reiškia“ (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 67).

Užfiksuota ir tokių atvejų, kada spiritizmo seanso metu gauti atsakymai išsipildo gana tiksliai. Štai viena 27 metų pateikėja iš Plungės gana išsamiai nupasakojo tiek visą būrimo procesą, tiek ir tolimesnius, po to sekusius įvykius. Pateikėja tvirtina, kad jai tiksliai išsipildė kai kurie iškviestos dvasios pateikti atsakymai. Pavyzdžiui, dvasia tiksliai pasakė jai patikusio nepažįstamo berniuko vardą, išpranašavo, kada ji sutiks savo pirmąją gyvenimo meilę ir pan. Mergina taip pat papasakojo, kad kartą tokio seanso metu buvo iškviesta blogoji dvasia, kuri nesutiko išeiti. Jau buvo vėlus metas, tėvai ėmė kvieisti vaikus namo, tad ritualas taip ir liko neužbaigtas. Ryte kieme susirinkę tie patys vaikai dalinosi košmariškais praeitos nakties įspūdžiais. Visi iki vieno pasakojo blogai miegoję, kai kurie pasakojo matę įvairius vaizdinius: „Mon vėsā laika atruodē, ka mon stuov kažkas tarp durų. Aš matau siluetą tarp durų ir vėskas ženą, ir aš negaliu užmėgtė“. (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 9, l. 3). G. Amorth tokiuose reiškiniuose (neiįprasti reginiai, namuose vykstantys keisti reiškiniai) jau išvelgtų psichikos negalavimų ir velnio apsidėmimo požymių (Amorth 2005: 99, 100). Mūsų tyrimui artimesnė būtų D. Kulakauskienės išvada, jog dvasių kvietimai gali neigiamai paveikti dar nesusiformavusį jaunuolio pasaulėvaizdį ir turėti didelės įtakos jo psichikos vystymuisi, nes bręstančios asmenybės pasaulėžiūrai atveria svetimą ir nesuprantamą erdvę, kurioje jis nežino, kaip elgtis (Kulakauskienė 2008: 145). Su patirta didele emocine įtampa gali būti susiję ir naktį regėti košmarai bei kiti vaizdiniai.

Kartais teigiama ir priešingai – dvasios pasakiusios neteisybę. Pateikėja Giedrė prisimena mamos pasakojimą apie jaunystėje su draugėmis atliktą dvasių kvietimo seansą, kurio metu gautos ateities prognozės visiškai neišsipildė. Buvo išpranašauta, kad mergina turės tris sūnus, tačiau moteris susilaukė trijų dukterų, neteisingai įvardintas ir būsimas vedybinis partneris (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 76). Tačiau pastebėjome, jog sakmiškuosiuose pasakojimuose turbūt svarbesnė yra aplinkybė, jog kontaktų su anapusiniu pasauliu pateikėjai ieško tiesiog vedini smalsumo ar kitais pramoginiais tikslais. Tokių seansų dalyviams reikšmingesnis pats dvasios kvietimo procesas – tarsi tam tikras ekstremalių pojūčių išgyvenimas, o gauti atsakymai neretai bėgant laikui net pamirštami.

Ir alantiškė Aldona (82 m.) prisimena, kad būdamos jaunos netekėjusios merginos, turėdamos laisvo laiko, jos dažnai kviesdavo dvasias. Labiausiai tokiame amžiuje merginas domino su vedybomis susijęs klausimai: už kiek laiko ištekęs, koks bus vyro vardas ir pan. Ritualas būdavo atliekamas slapta, užsidarius atokiau nuo aplinkinių žvilgsnių ir jame dalyvaudavo tik merginos. Kiek moteris prisimena, jai taip pat iš tokiu būdu gautų atsakymų niekas nepasitvirtino, bet tai ir nebuvo svarbu, nes merginoms tokie burtai būdavo savotiška pramoga: „Niekas neišsipildė, tik mes būdavo prisijuokiam“. Kita vertus, net ir pramoginiais tikslais atliekamame burtų rituale visada slypi grėsmės nuojautos – merginos klausdavo

iškvieistos dvasios apie viską, išskyrus savo pačių mirtį: „apie mirtį mes dar bijodavom, neklausdavom“, tikėdamos, kad atsakymas gali būti ne toks kokio jos norėtų ir kad jis gali išsipildyti (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 4).

Nemažoje dalyje naratyvų pasakojama apie dvasių kvietimo ritualų pasekmes, kai iškvieistos dvasios tarsi užstringa žmonių pasaulyje ir nebegali sugrįžti į savo anapusinę erdvę:

Mes tai būdamos studentės sugalvojome išsikviesti dvasias. Pradėjome kvieti, tai kaip ir nieko, viskas ramiai, atsakinėjo į klausimus, o kai [reikėjo] išeiti – neišėjo. O pasirodo, kur kvietėme tame kambary vaikinukas buvo pasikoręs, kai [jį] mergina paliko. Kiek žinau, tam kambary po šiai dienai vaidenasi. (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 41)

Šiame pasakojime susiduriame su labai tipiška mitinio pasaulio taisyklėmis paremta mąstymo schema. Žinome, jog labiau tikėtina, kad kito pasaulio būtybė pasirodys negatyvią atmintį saugančioje vietoje, šiuo atveju – savižudžio kambaryje, tačiau teigiama, kad merginos tai sužinojo tik po seanso. Tokiu būdu mitinis pasaulis pats patvirtina jame galiojančias taisykles. Panašaus požiūrio esama ir bažnyčios atstovų aiškinimuose – namams, kuriuose kas nors nusižudė ar buvo nužudytas, neužtenka pašventinimo, už mirusįjį reikia labai daug maldų, o ypač sunku panaikinti namų, kuriuose vyko spiritizmo seansai ar buvo užsiiminėjama magija, prakeikimą (Amorth 2004: 167-169). Šiame pasakojime įvykių centre yra namai, kuriuose kadaise įvyko savižudybė, tad juose vykstantys neramumai pateikėjos siejami su namuose likusia mirusio vaikinų vėle, kurios veikla ypač suaktyvėjo po dvasių kvietimo ritualų.

Retesniais atvejais dvasių kvietimo ritualų pasekmės – kurio nors vieno seanso dalyvio ar su juo susijusio asmens mirtis mainais už žinias apie ateitį. Apie tokią galimybę nedrąsiai užsimena 43 metų pateikėja Vida. Ji pasakoja, kaip būdamos 15-17 metų paauglės pas vieną kaimynystėje gyvenusią merginą ne kartą „žaidė“ dvasių kvietimą. Pateikėja nėra įsitikinusi, tačiau užsimena, kad gal sutapimas, o gal ir ne, bet po daugelio metų, tame name, kuriame vykdavo seansai, pasikorė žmogus (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 36). Tokių pasakojimų yra ir internete:

Viskas prasidėjo tokios mergaitės namuose. Jos susigalvojo išsikviesti dvasių ir išsikvietė. Tokiai vienai draugei iš to būrio suskambo telefonas (o ten buvo jos mama). Mama sako: „Grįžk, turiu blogą nuojautą“. Ta mergaitė atsisveikino su draugėmis ir išėjo, o siela jau buvo iškviesta. Ta mergaitė eidama namo išgirdo labai keistą mašinos garsą. Jai atsisukant į galą pažiūrėti, ta mašina ją nutrenkė. 90% , kad tai sielos darbas, tos, kuri buvo iškviesta. VDU ER 2273 A Nr.2, b. 2.1, nr. 1

Cituotame pasakojime demonstruojamas supratimas, kad pavojinga ne tik pradėto ritualo neužbaigti, bet ir netinkamu laiku iš jo pasišalinti.

Vis dėlto dažniausiai pasakojimuose minimos po dvasių kvietimo seansų likusios pasekmės – tai nemalonūs dvasių buvimo šalia pojūtis. Pavyzdžiui, 46 metų Jolanta pasakojo,

kaip besimokydama jau vyresnėse klasėse su draugais kvietė dvasias savo tėvų mansardoje, tačiau po to ten apsigyveno bjaurus vaiduoklis, kuris neduodavo ramybės, bildėdavo ant laiptų, judindavo užuolaidas, o kai likdavo vienas, tai jausdavai, kaip kažkas tave stebi. Moteris perskaitė keletą knygų apie egzorcizmą ir įkvėpta jų pati atliko savotišką dvasių varymą: užsidegusi žvakę skaitė specialias maldas ir šlakstė šventintu vandeniu. Po kurio laiko bildesiai ir kiti nemalonumai liovėsi, tačiau kitais žinomais atvejais, nemalonioms pasekmėms naikinti reikalinga tuo užsiimančių egzorcistų pagalba. Kaip teigia G. Amorth, pasauliečiai besimeldžiantys už išlaisvinimą kalba privačią maldą, o egzorcizmas – tai speciali sakramentalija, įsteigta bažnyčios ir ją gali atlikti tik specialiai tam paruošti kunigai (Amorth 2004: 99-100).

Idomu tai, kad žmonės net ir žinodami neigiamą liaudies tikėjimų ir bažnyčios mokymų požiūrį į tokias praktikas, vis dėlto rizikuoja ir savo noru ieško kontaktų su kitu pasauliu, o nemalonias dvasių kvietimo pasekmes dažniausiai šalina savarankiškai panaudodami krikščioniškas apsaugojimo nuo blogio priemones: šventintą vandenį, maldas, ir tik esant didesnei būtinybei prašoma ir kunigo pagalbos. Vis dėlto internete esama pasakojimų, kuriuose teigiama, kad net kunigai kartais bejėgiai padėti atsikratyti nepageidaujamų reiškinių: „<...> pas mane namie iki šiol vaidenasi ir joks kunigas nepadėjo. Kunigas pasakė tiesiai šviesiai: „Juodoji magija – ne žaidimas, aš negaliu išvaryti, be to, atrodo, dvasia – galinga. Aš galiu tik paprašyti, kad ji išeitų, bet čia jai spręsti. Na, ji nesutiko, iki šiol prikolų namie būna“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 2.1., nr. 2).

Iš pasakojimų apie dvasių kvietimus, susidaro įspūdis, kad šiuolaikiniam žmogui – tai vienas iš būdų patirti sakraliąją sferą. Juo labiau, kad pastarųjų dešimtmečių tyrinėjimai rodo, jog *sacrum* sąvoka nebesiejama su Dievo, kaip ontologinio šaltinio, egzistencijos būtinumu (Ališanka 1998: 10). Ir M. Eliade siūlo hierofanijos, t. y. šventybės, galinčios apsieikšti per bet kurį pasaulio objektą, terminą (Eliade 1997: 9). Sakmiškųjų naratyvų apie sandūrą su kitu pasauliu bei burtų, siekiant išvysti to pasaulio būtybes, įvairovė atskleidžia universalų visais laikais ir tarp įvairaus amžiaus žmonių gyvuojantį troškimą dar šioje žemėje gyvenant įsitikinti, jog po mirties mūsų laukia kita realybė. Tokį saugumo garantą turėtų suteikti religija, tačiau šiuolaikinio žmogaus (ypač jaunimo) gyvenime religijos vietą dažnai užima, E. Ališankos žodžiais tariant, „nauji dvasingumo projektai“ (kosmologija, mistika) (Ališanka 2001: 55). Kitaip sakant, sakmiškieji pasakojimai byloja, jog anapusbės buvimo ženklų šiandieną ieškoma ne kreipiant žvilgsnį į dangų ir šaukiantis Dievo, o žvelgiant žemyn, kviečiant dvasias ir demonus. Kita vertus, tamsaus pasaulio būtybių pilnas ir tradicinių sakmių pasaulis.

Analizuojant sakmiškuosius pasakojimus, susidaro įspūdis, kad jaunesnieji pateikėjai dažnai yra mieliau linkę pasakoti apie patį dalyvavimo tokiaime įvykyje procesą, o

proceso tikslų ir pasekmių įvardijimas dažnai lieka tarsi antrame plane. Kita vertus, apie galimas negatyvias pasekmes jie yra girdėję, tačiau smalsumas didesnis nei baimė. Savo ruožtu vyresni pateikėjai savo pasakojimuose neretai pabrėžia pramoginį šių užsiėmimų pobūdį, komentuoja tokiu būdu gautus atsakymus ar po to sekusius įvykius.

Vis dėlto, tiek iš jaunesnių, tiek vyresnių dvasių kvietimo dalyvių užrašytuose pasakojimuose akcentuojama tradicinėse sakmėse ir tikėjimuose užfiksuota samprata, jog tyčia provokuoti mirusiuosius yra pavojingas užsiėmimas – galimos ir neigiamos šių būrimų pasekmės.

1.4. Vaizdo medžiagoje užfiksuotos nežemiškos kilmės būtybės

Senojoje lietuvių pasaulėžiūroje gyvųjų ir mirusiųjų pasauliai nėra atskirti neperžengiama riba. Šie pasauliai egzistuoja lygiagrečiai. A. J. Greimas pabrėžia, kad iki XIX amžiaus vėlių dalyvavimas kasdieniame gyvenime buvo savaime suprantamas dalykas (Greimas: 1999, 18). Šiuolaikiniam žmogui, rodos, reikia svaresnių įrodymų, kad būtų galima patikėti mokslškai nepagrįstų reiškinių egzistavimu. Vienu iš tokių įrodymų tampa įvairūs technikos prietaisai (fotoaparatai, telefonai, kameros, diktofonai ir pan.), fiksuojantys neaiškios kilmės signalus. Tokiu būdu tai, kas nematoma plika akimi, išryškėja skaitmeninėje laikmenoje ar pagaminus nuotraukas.

1.4.1. Nuotraukose išryškėję nežemiškos kilmės siluetai

Įdomiausia tai, kad žmonės pasakoja neaiškios kilmės pavidalus užfiksavę visai atsitiktinai, kaip ir ši autorės kalbinta pora, norėjusi tiesiog nusifotografuoti zoologijos sode:

Tiesa, mes...bet tai mes lauke buvom kas svarbiausia, Liverpulio zoologijos sode, ir prie dramblių nusifotkinom abudu, Gedas taip mane apsikabinęs iš nugaros. Ir šičia pas mane toks taškiukas baltas, kažkoks taškiukas. Nu atrodo saulė būtų, nebuvo lyg tai tos saulės, nieko. Išdidinom [nuotrauką] kad pažiūrėt, žinai. Šešėlis yra. Nuo jo[aut.-pateikėjos vaikino] iki manęs matosi šešėliukas. VDU ER 2273 A Nr.1, b.11, l.5-6

Susidaro įspūdis, kad būtent atsitiktinio užfiksavimo aplinkybė pasakotojams atrodo itin reikšminga, mat įvairūs pateikėjų su anapusiniu pasauliu siejami ženklai atsiranda savaime, o ne sąmoningai jų ieškant. Apie tai, kaip pavyko nufotografuoti vaiduoklį, papasakojo tik šie du pateikėjai Justė (30 metų) ir Gediminas (28 metai). Visi kiti pasakojimai, nuotraukos ir vaizdo siužetai užfiksuoti įvairiose interneto svetainėse, tokių naratyvų surinkta 100.

Dalyje pasakojimų akcentuojama, kad nematomos būtybės buvimas yra jaučiamas, tačiau plika akimi jos išvysti neišeina. Vaiduokliai pasirodo tik išryškinus juostelę ar peržiūrėjus

nuotraukas skaitmeninėje laikmenoje. Pavyzdžiui, vienas interneto svetainėje papasakotas pasakojimas nukelia į 1988 metų Sankt Peterburgo priemiestį, kai vieną šeimą vakare išgąsdino keistas garsas, lyg dužtų stiklas. Apžiūrėję namą, jie išvydo didelę apvalią skylę dvisluoksniu lango išoriniame stikle, kai tuo tarpu vidiniame to paties lango stikle nebuvo jokio įskilimo, tik keli balti taškeliai, nors nuo tokios smūgio, logiškai mąstant, turėjo suskilti abu stiklo lakštai. Šeima kreipėsi į anomalijų reiškinių specialistą Sergėjų Kuzionovą, kuris nutarė nufotografuoti paslaptinę skylę. Nuotraukose išryškėjo moters veidas, nors fotografuojant nei kambaryje, nei lauke nieko nebuvo. Teigiama, kad ekspertizė patvirtino nuotraukos tikrumą (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 83).

Parapsichologas Sergėjus Azanovas nuotraukas, kuriose teigiama esant užfiksuoti vaiduokliai vadina „psi-fotografija“ ir šį reiškinį aiškina tuo, jog fotoaparato infraraudonieji spinduliai turi savybę fiksuoti įvairių rūšių energiją, geopatogenines zonas ir kitus parapsichologinius reiškinius (VDU ER 2273 A Nr.2, b.3, nr.27). Tokio teiginio negalima pagrįsti moksliškai, tačiau internete ištis gausu ne tik pasakojimų apie nuotraukose išryškėjusius vaiduoklius, bet ir tokių nuotraukų pavyzdžių. Be to, žmonės domina parapsichologų pateikiama informacija, daugelis su malonumu skaito straipsnius apie anomalius reiškinius, tokiu būdu didelis būrys žmonių susipažįsta su šiais reiškiniais. Nenuostabu, kad vėliau ir patys atkreipia dėmesį tiek į įvairius juos bauginančius reiškinius – keistus garsus, vaizdus, pojūčius, girdimus, matomus, jaučiamus tiek realybėje, tiek ir tikrovę fiksuojančiuose įvairiose laikmenose (nuotraukose, vaizdo siužetuose, garso įrašuose ir pan.). Pavyzdžiui, dažnai nuotraukas, kuriomis dalijamasi virtualioje aplinkoje, lydi įvairūs ilgesni ir trumpesni prierašai su paaiškinimu, kur reikia žiūrėti ir ką galima išvysti:

Nuotrauka Nr. 1

Aprašas pateiktas prie nuotraukos: „Ši fotografija buvo padaryta prieš keletą savaičių, kai mes su draugais iškylavome gamtoje. Iš už vieno mano bičiulio nugaros, atrodo, žvalgosi mažas berniukas. Kada aš fotografavau, jo ten nebuvo – tik mes septynios, įskaitant mane“ (VDU ER 2273 A Nr.2, b.3, nr. 29)

Nuotrauka Nr. 2

Aprašas pateiktas prie nuotraukos: „Ši fotografija buvo padaryta per veidrodį Teksaso „Weslaco“ viešbučio tualete. Viešbutis pastatytas 1928 metais. Nuotraukoje – dvi mergaitės, bet jeigu gerai įsižiūrėsite, tai dešinėje galima pamatyti ir trečią – su laisvo kirpimo suknele, su palaidine, permesta per dešinę ranką, ir pintinėle kairėje rankoje“ (VDU ER 2273 A Nr.2, b.3, nr. 29).

Abu nuotraukas aiškinantys pasakojimai panašūs tuo, jog jose netikėtai išryškėja vaiduokliai vaikai, kurių fotografuojant nebūta. Tradicinėse sėkmėse randame užfiksuotą tikėjimą, kad jei vaikai vaidenasi – jie prašo pakrikštyti (BIDŽ 137-143). Tačiau šiuolaikiniuose pasakojimuose vaidenimosi priežastys dažniausiai nenurodomos ir nėra kaip nors interpretuojamos ar aiškinamos. Susidaro įspūdis, kad svarbiausias šiuose naratyvuose pats kitam pasauliui priskiriamas būtybės pasirodymas – analogiškai kaip pasakojimų apie spiritizmo seansus atveju.

Antrą nuotrauką aiškinančiame pasakojime, manytume, svarbus ne tik vaiduoklio nufotografavimo faktas, bet ir silueto atspindžio veidrodyje motyvas. Juk apie magišką veidrodžio galią žinota ir seniau (pavyzdžiui, pavojingais laikyti jau minėti Kūčių nakties būrimai su veidrodžiu). Baltų religiją ir mitologiją tyrinėjęs G. Beresnevičius lietuvių pasakose išvelgia pomirtiniam pasauliui būdingą „veidrodinę“ simetriją ir atvirkštinius erdvėlaikio dėsnius, ne visada suprantamus gyviesiems (Beresnevičius 1990: 164-171). Taip ir šiame naratyve nuotraukoje išryškėjęs veidrodyje atsispindintis mažos mergaitės vaiduoklio atvaizdas gali būti interpretuojamas kaip už žmogiškosios realybės esančio dvasių pasaulio, tarsi atvirkščio šiapus esančiai tikrovei, atspindys. Štai viena interneto komentatorė, po sakmišku pasakojimu apie nuotraukoje užfiksuotą dvasią išsivysčiusioje diskusijoje, pateikia savotišką paaiškinimą mūsų pastebėtam veidrodžio ir fotonuotraukų ryšiui:

Sakoma, kad atspindintys daiktai turi atmintį. Pavyzdžiui, veidrodis, nuotraukos, ypatingai sidabras, jame yra didelis magnetinis laukas, kuris gali pritraukti arčiausiai klaidžiojančią sielą ir atspindėti ją kaip kažkokią matomą energiją, kuri, iš tikrųjų, egzistuoja. Tikiu, kad dvasias galima užfiksuoti su fotoaparatu. Jos kartais atsispindi mums, norėdamos kažko iš mūsų. Daugiausia jos ieško išėjimų iš žemiškojo pasaulio, dėl to blaškydamosi vienviatėje ir nežinioje, ne ten kur joms vieta, jos bando prie mūsų prisirišti, gyventi su mumis. Tuomet mums, žmonėms, reikia melstis už tai, kas mums atrodo paranormalu, kad mūsų malda išgirstų dievas ir leistų tai sielai patekti į jos pasaulį. (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 268)

Foto aparatas, kaip ir veidrodis, turi savybę atspindėti pasaulį. Pateikėjos pasaulėžiūroje, kaip matome, susipynę mitinio ir racionalaus mąstymo elementai. Pasak jos, nuotraukose ar veidrodyje atsispindi tik tos dvasios, kurios ieško išėjimo iš žemiškojo pasaulio ar kažko prašo gyvųjų. Už tokias dvasias reikia melstis. Tačiau jei seniau tokios vėlės žmonėms vaidendavosi įvairiais vaizdiniais ar garsiniais pavidalais, tai šiandien aiškinama, jog arčiausiai žemės esančias dvasias pritraukia ir atspindi sidabro dalelėse esantis magnetinis laukas.

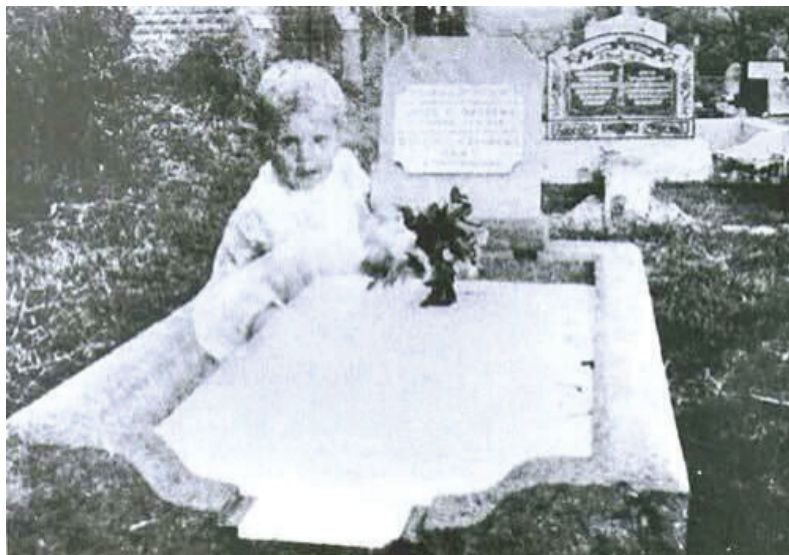
Ta pati interneto komentatorė aiškina, jog veidrodyje ir nuotraukose netgi slypintis tam tikras pavojus:

Jeigu pasirodė tavo nufotografuotoje nuotraukoje kažkoks paranormalus vaizdas, ir jei, tu galvoji, kad tai dvasia, tu būtinai turi tą nuotrauką sudeginti. Dvasia liko įkalinta nuotraukoje ir tu turi ją išlaisvinti, tave gali persekioti ligos, nelaimės, ir nesėkmės gyvenime. Nes daugiausia dvasios, kurias matome yra blogosios, nes jos daugiausia blaškosi po žemės

paviršiumi, o gerosios kažkur aukštai danguje ar kažkur nežinia aukščiau. Už dvasias mes mirtingieji turime melstis, nes dvasios už mus negali melstis. (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 267)

Seniau buvo tikima, kad mirus žmogui, tuose namuose reikia uždengti visus veidrodžius juodais audeklais ar apversti, nes juose galima išvysti velionio sielą, prie lavono stovinčius kipšus, baidykles, pasidaryti dvasregiu ar net pačiam numirti (BIML 407, 408, 411). XXI a. pradžioje gyvenanti pateikėja siūlo nuotrauką su neaiškios kilmės vaizdais tiesiog sudeginti, mat jose gali būti įkalinta po mirties ramybės nerandanti žmogaus vėlė. Tokiu būdu ji bus išlaisvinta. G. Beresnevičius panašiai aiškina baltišką įkapių gadinimo paprotį – sugadinus („numarinus“) daiktą išlaisvinama jo siela, kuri tuomet gali atsiskirti ir keliauti paskui savo šeimininką (Beresnevičius 1990: 165).

Turime pastebėti, kad dalis naratyvų apie nuotraukose išryškėjusius vaiduoklių siluetus yra vertiniai iš anglų kalba plintančių pasakojimų. Pavyzdžiui, virtualioje erdvėje egzistuoja tos pačios nuotraukos su vaiko siluetu prie antkapio aprašymai anglų ir lietuvių kalbomis:

Nuotrauka Nr. 3

Lietuviškas prierašo variantas skamba taip: „Praėjusio amžiaus penktajame dešimtmetyje Australijos gyventoja nufotografavo prieš metus mirusios savo dukters kapą. Moteris buvo sukrėsta, kada gautoje fotografijoje ji pamatė mažą mergaitę, oriai sėdinčią ant kapo. Paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje paranormalių reiškinių tyrinėtojas Tony Healy apsilankė toje vietoje ir išsiaiškino, kad šalia merginos kapo iki jos mirties buvo palaidotos dvi

mažos mergaitės“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 3, nr. 34). Šis pasakojimas beveik pažodinė, tik šiek tiek sutrumpinta labiau išplėto angliško siužeto versija (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 3, nr. 36). Anglų kalba plinta ir trumpesni šio pasakojimo variantai, kurie jau nesutampa su lietuvišku nuotraukos priedu: „Mother caught this image when visiting her dead daughters grave in Florida 1973. She doesn't recognise the baby here“ / „Mama užfiksavo šį atvaizdą, lankydama savo mirusios dukros kapą 1973 metais Floridoje, tačiau ji neatpažino šio vaiko“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 3, nr. 35). Toks užsienio folkloro perimamumas šiais skaitmenizacijos ir interneto plėtros laikais neturėtų stebinti. Be to, taip yra ir dėl to, kad internete pasakojimais dalijasi daugiausia jaunoji karta, kuriai didesnę įtaką daro ne tradicinė, o globalioji kultūra ir masinės komunikacijos priemonėmis sklindanti informacija.

Dar 1998 m. Regimantas Tamošaitis pastebėjo visos postmodernistinės kultūros poslinkį nuo žodžio kultūros prie vaizdo kultūros, kuri išstumia transcendencijos matmenį suponuojantį žodį (Tamošaitis 1998: 116). Kita vertus, vaizdas gali būti ne mažesnis mistinio naratyvo nešėjas nei žodis. Pasak Monikos Saukaitės, naratyviniu pasakojamuoju galėtume laikyti kiekvieną paveikslą, kuriame vaizduojamas veiksmas, leidžiantis numanyti nors minimalią sekvenciją, transformaciją, suponuojantis prieš tai einančią ar po to sekančią būseną (Saukaitė 2012: 38). Įvairiose internetu plintančiose nuotraukose, kuriose teigiama esantys užfiksuoti kito pasaulio būtybių atvaizdai, taip pat galime įžvelgti tam tikrų įvykių užuomazgas, nuspėti jų baigtį. O svarbiausia, jog šie sustabdyto vaizdo siužetai, kurie dažnai turi aiškinamuosius priedus, sukelia tokį pat, o gal net stipresnį antgamtiškumo ar anapusių patyrimo jausmą kaip ir žodžiu perpasakotas įvykis.

Interneto svetainėse gausu ne tik pasakojimų, iliustruotų piešiniais bei nuotraukomis. Pasakojimai, kuriuose teigiama esant užfiksuotą antgamtinio pasaulio buvimo įrodymų, taip pat gali būti ir įgarsinti. Tai šiuolaikinio sparčiai technologiškai besivystančio pasaulio savybė – daugelis kadaise tik žodžiu plintančių pasakojimų šiandien nesunkiai prieinamomis mobiliomis priemonėmis yra „vizualizuojami“ ir „audializuojami“. Vienas iš tokių iliustruotų ir įgarsintų pasakojimų pavyzdžių galėtų būti pasakojimas apie KTU Informatikos fakultete besivaidinančią vaiduoklę⁶. Siužetas kuriamas neišeinant iš tradicinio mąstymo rėmų bei laikantis mitinio pasaulio taisyklių – vaidenasi nusižudžiusio vaikinio vėlė. Kuriamas įspūdis, kad viskas nutiko iš tikro. Pasakojimą įgarsinantis anoniminis pasakotojas pateikia neva tikrą pavardę, datą, nusižudymo aplinkybes, prašo ką nors žinančius pasidalinti informacija nurodytu elektroninio pašto adresu. Siužetas apie tai, kaip 2010 metais trys draugai, pabaigę pavasario semestrą, nusprendė nusifotografuoti prie savo fakulteto. Paskui peržiūrėdami nuotraukas pastebėjo kito žmogaus siluetą. Pirmoji mintis buvo, kad tai praeivio atspindys

⁶ Siužetą galima pažiūrėti čia: https://www.youtube.com/watch?v=PTudV_t_wPA [žiūrėta 2015-11-26]

lange, tačiau tvirtinama, kad kitame lange matosi tas pats siluetas tik kitu kampu. Pasak nuotraukos autorių, aplink kitų žmonių tikrai daugiau nebuvo. Teigiama, jog padidinus ir paryškinus nuotrauką kompiuteryje išryškėjo veidas, o KTU duomenų bazėje rasta panašios išvaizdos žmogaus nuotrauka. Paaiškėjo, jog tai 1967 metais daryta Aivaro Bacevič nuotrauka. Kas įdomiausia, kad šis žmogus 1969 metais buvo rastas pasikoręs savo kambaryje, kuriame krauju ant sienų buvo išpieštos pentagramos. Manoma, kad jis užsiėminėdavo spiritizmo seansais. Vietiniai sako, jog šis asmuo jau ne kartą buvo pastebėtas besivaidenantis prie KTU informatikos fakulteto, ir tokių nuotraukų, kaip ši – ne viena (VDU ER 2273 A Nr.2, b.8. nr.1).

Didesnėje dalyje anksčiau aptartų ir kituose autorės užfiksuotuose sakmiškuosiuose naratyvuose nežemiškų būtybių buvimas akimirkos fiksavimo momentu paprastai nėra jaučiamas, jos atsiranda tik užfiksuotame atvaizde. Tik tam tikrais pateikėjų paliudytais atvejais būtybių buvimą lydi tam tikri fiziniai pojūčiai. Pasakojimuose dažniausiai paaiškėja ar tiesiog yra konstatuojamas neatpažinto vaiduoklio / mirusių žmonių atvaizdo užfiksavimo faktas, dažniausiai nėra aiškinamasi, dėl kokių priežasčių šie atvaizdai atsiranda. Dalis naratyvų turi nemažai panašumų su analogiškais užsienietiškais naratyvais, ar net yra anglų kalba sklindančių pasakojimų vertiniai.

1.4.2. Pateikėjų mistifikuojami, filmuotoje medžiagoje užfiksuoti reiškiniai

Pasak R. Tamošaičio, naujasis sąmoningumas, nešdamas su savimi atgaivintą vaizdo, sensualumo kultūrą, plečiasi informaciniais tinklais kaip kažkada vienuolynų sistemomis plėtėsi krikščioniškoji knygos, rašto, žodžio, idėjos kultūra. Didžiausia problema, jog postmodernizmo epistemoje nėra stabilių vertės orientyrų, o visos kryptys ir orientacijos čia sąlygiškos (Tamošaitis 1998: 116, 117). Iš tiesų šiuolaikinio žmogaus pasaulis – greitai besikeičiantis, nepastovus ir fragmentiškas. Tad žodžiu ir vaizdu perduodami pasakojimai tarsi siūlo alternatyvų pasaulio modelį, kuriame įmanomi dabartinėje visuomenėje nerealiais laikomi dalykai.

Tokio vizualaus pasakojimo pavyzdys galėtų būti apie tai, kaip mama filmuodama savo vaiką, užfiksavo keistą mažą žmogų primenantį padarėlį⁷. Reikia paminėti, jog vaizdo įrašas yra darytas 2011 metais Argentinoje gyvenančios Silvijos, tačiau į youtubė'o svetainę pateko tik visai neseniai (2014-04-12) ir jau yra peržiūrėtas beveik 13 milijonų kartų. Lietuviškoje interneto svetainėje randame trumpą straipsnelį apie šio įvykio priešistorę lietuvių

⁷ Siužetą galima pažiūrėti čia: <https://www.youtube.com/watch?v=rrnU0-Gsczs>

kalba ir nuorodą į youtube'o svetainėje esančią filmuotą medžiagą⁸. Pasakojama, kad moteris ir jos vyras dažnai pastebėdavo, kad jų sūnus Bendžaminas savo kambaryje nežinia su kuo bendrauja. Pora galvojo, kad vaikas žaidžia su įsivaizduojamu draugu, tad per daug dėmesio į tai nekreipė. Tačiau viskas pasikeitė po to, kai Silvijai pavyko užfiksuoti mažą, greitą padarėlį. Iš pradžių ji galvojo, kad tai buvo didelė žiurkė, tačiau peržiūrėjus vaizdo įrašą, moterį ištiko šokas. Esą ekspertai, kurie nagrinėjo įrašo autentiškumą, vieningos nuomonės neturi. Paranormalių reiškinių tyrėjai teigia, kad tai galėjo būti naminukas, nykštukas ar kitas iki šiol kriptozoologų neištirtas gyvas sutvėrimas (VDU ER 2273 A Nr.2, b.8, nr.2). Ir lietuviškuose interneto erdvėje sklindančiuose naratyvuose yra kalbama apie tam tikrame amžiaus tarpsnyje vaikams būdingą polinkį pasakoti apie savo nematomus draugus. Dažniausiai mamos aiškina, kad jų vaikai regį įvairias dvaseles, naminukus ar savo angelą sargą (VDU ER 2273 A Nr.2, b.2.7, l.3). J. Bradley Wigger tėvų požiūrį į vaikams būdingus nematomų draugų vaizdinius laiko tiesiogiai susijusiu su vyraujančios religijos pasaulėvaizdžiu. Jis teigia, kad pagrindinės krikščionybės srovės atstovai savo vaikų pasakojimus apie nematomų draugų kompaniją laiko panašaus lygio vaikišku įsivaizdavimu, kaip ir tikėjimą Kalėdų seneliu ar Velykų zuikučiu. Krikščionys fundamentalistai tokiais vaikų pasakojimais piktinasi, mat laiko tai piktos dvasios apraiškomis. Indai tokias vaikus lankančias būtybes sieja su dvasių pasauliu ar buvusiais gyvenimais, todėl nelaiko jų įsivaizduojamomis – jos tik nematomos (Wigger 2011: 23-24).

Mes neturime galimybės ištirti filmuotos medžiagos autentiškumo, tačiau trumpame filmuke regime būtybę, įvardintą naminuku / nykštuku, kuri primena ir lietuviškų mitologinių sakmių kai kuriuos personažus, pavyzdžiui, mažo žmogiuko pavidalu sėkmėse dažniausiai yra apibūdinami kaukai (Vėlius 2011: 175). Kita vertus, svarbi čia ir ta aplinkybė, jog būtybės nematė jokie kiti šeimos nariai, išskyrus mažametį sūnų. Panašiai pastebėta ir J. Macijauskaitės-Bondos daktaro disertacijoje: „vėlių, kurias mato vaikai, suaugusieji paprastai išvysti negali, tuo tarpu kelių vaikų grupei ta pati vėlė pasirodo gana dažnai“. Tai aiškinama tuo, jog vaikas sėkmės pasakotojų laikytas dar neseniai atėjęs iš kito pasaulio, todėl gebančiu atpažinti ir to pasaulio objektus (Macijauskaitė-Bonda 2009: 75, 102-103).

Youtube'o interneto svetainėje gausu filmukų apie savaime judančius daiktus: kėdes, spintų dureles, šluotas, užuolaidas ir pan. Pavyzdžiui, viename šešių minučių trukmės filmuke vaizduojamas tariamas poltergeisto aktyvumas vienoje Lietuvos parduotuvių. Po juo randame priedą, jog apiemistika.lt portalo redakcija gavo laišką ir filmuotą medžiagą iš vieno portalo lankytojų. Laiške rašoma apie įvykį nutikusį vienoje parduotuvėje. Vaizdo įrašė matosi kaip iš kažkur nukrenta alaus skardinė ir alus pradeda bėgti ant grindų, tačiau balai didėjant

⁸ Minėtas pasakojimas lietuvių kalba su nuoroda į youtube svetainę:
<http://www.tv3.lt/naujiena/832285/filmuodama-savo-sunu-mama-uzfiksavo-naminuka>

alaus skardinė tiesiog pradeda mažėti kol galiausiai iš viso pranyksta“ (VDU ER 2273 A Nr.2, b.8, nr.3). Nors filmuotos medžiagos kokybė gana prasta, ir sunku aiškiai įžiūrėti, kas iš tiesų nukrenta nuo lentynos, vaizdo įrašas sudomino svetainės lankytojus ir yra peržiūrėtas 7700 kartų. Panašiai pasakojama ir apie dar vieną vaizdo kamera užfiksuotą tarp Kauno senamiesčio ir Kauno centro esančios parduotuvės vaiduoklį. Esą naktimis į parduotuvę ne kartą yra tekę skubėti apsaugos darbuotojams, nes nei iš šio, nei iš to suveikdavo signalizacija ar įsijungdavo salėje įrengtas televizorius, staiga garsiai pradėdavo skambėti muzika. Vaizdo kameros juostoje užfiksuota po parduotuvę naktį judanti švieselė. Įdomu tai, kad parduotuvė vis dėl to neįvardijama, nors pasakotoja teigia pati šioje įstaigoje dirbant. Ji spėja, kad galbūt tai susiję su parduotuvėje prekiaujama produkcija, t. y. eteriniais aliejais arba su namo, stovinčio Kauno senamiestyje, kuriame yra įsikūrusi parduotuvė, praeities istorija (VDU ER 2273 A Nr.2, b.8, nr.4)⁹.

Galime spėti, jog gausiai youtube'o svetainėje talpinami „baugaus“ turinio filmukai dažnu atveju sukurti tyčia, norint ką nors išgąsdinti, įtikinti patiklesnius už save, pasityčioti iš tų, kurie žūtbūt trokšta baugių patyrimų. Kita vertus, kaip yra pastebėjusi folkloro tyrėja B. Kerbelytė, norint, kad kiti žmonės patiktų imitacija (ji turi omenyje pasakojimus apie žmones imituojančius vaiduoklius), reikia, kad ji atitiktų tradicinius tikėjimus (Kerbelytė 2008: 92). Taip kaip seniau vyrai apsigaubdavo drobule ir gąsdindavo praeivius prie kapinių, mat žmonėms buvo žinoma, kad yra nemaža tikimybė, jog vaiduokliai rodosi būtent tokiose vietose, taip ir dabar vaiduoklius vaizduojantys filmukai turi būti aktualūs ir įtikinami, atspindėti mūsų laikmetyje gyvenantiems žmonėms pažįstamą aplinką ir dabarties realijas.

Manytume, jog tokioje vaizdo siužetų gausoje galime įžvelgti ir populiariosios kultūros įtaką. Televizijoje ir spaudoje šiomis dienomis labai madinga kalbėti apie horoskopus, bioenergetiką, geras ir blogas auras. Kuriami siaubo filmai, mistinės tematikos televizijos laidų ciklai. Tokiu būdu mistinių reiškinių populiarumas šiuolaikinėje kultūroje ir mene turi įtakos ir dabartinio folkloro raidos tendencijoms. Kita vertus, į šį reiškinį galima pažvelgti ir iš kitos pusės. Kad taptų populiarius, kūrinys turi būti patrauklus didesnei visuomenės daliai. Ryšį tarp prekės populiarumo ir visuomenės poreikių įžvelgia ir Johnas Fiske: „kad prekė taptų populiariosios kultūros dalimi, ji turi būti susijusi ir su žmonių interesais“ (Fiske 2008: 27). Taip ir naujoviškų bei tradicinių naratyvų naujais variantais sklidimas virtualioje terpėje matyt rodo, jog dabartiniais žmonėms vis dar tebėra aktualūs pomirtinio gyvenimo ir antgamtinių reiškinių egzistavimo klausimai.

Sakmiškieji naratyvai apie vaizdo medžiagoje (nuotraukose, trumpuose vaizdo siužetuose) išryškėjusius vaiduoklių kontūrus – modernių laikų reiškinys. Nebuvo fotoaparatus,

⁹ Siužetą galima pažiūrėti čia: <http://tv.lrytas.lt/?id=13914195631389356132>

išmaniųjų telefonų, kamerų – nebuvo ir tokių pasakojimų. Tačiau sakmiškų detalių juose vis dėlto gausu: aiškinama, kad nuotraukose išryškėja po mirties ramybės nerandančiųjų vėlės, kartais tikima, kad jos tokiu būdu ieško pagalbos. Dalyje pasakojimų neaiškios kilmės vaiduokliai pasirodo ir visai be priežasčių, tarsi norėdami priminti, jog be šio, egzistuoja dar ir kitas pasaulis. Nuotraukoms, matyt dėl savybės atspindėti pasaulį, sakmiškuose pasakojimuose priskiriamos panašios magiškos savybės kaip ir veidrodžiams, todėl jie turi sąsajų su senesnėmis saktėmis ir įvairiais burtais. Vaizdo medžiaga sustiprina pasakojimo tikroviškumo įspūdį, o joje vaizduojamos būtybės jas nufotografavus ar nufilmavus tarsi sumaterialėja, tampa apčiuopiamu anapusybės įrodymu.

II. MISTINĖS SAKMIŠKŲJŲ NARATYVŲ VIETOS

Tradicinėse liaudies sakmėse vyrauja samprata, jog labiausiai tikėtinos profaniško ir sakralaus, gyvųjų ir mitologinių būtybių, mirusiųjų pasaulių susidūrimo vietos – tai tam tikros mitiškai prasmingos, žmogaus negyvenamos ir pavojingomis laikomos erdvės, pavyzdžiui, kryžkelės, raistai, paupiai, žmogaus mirimo / žuvimo vietos, kapinės, vietovės, kur slapta užkasti palaikai ar turtai ir pan. Mitologinės būtybės gali ateiti ir į žmogaus gyvenamas erdves, tačiau ne bet kada, o tam tikru ypatingu, ribiniu laiku, pavyzdžiui, vidurdienį, vidurnaktį, nakties metu iki užgiedant gaidžiui, per kai kurias šventes, ar susiklosčius tinkamoms aplinkybėms, pavyzdžiui, žmogui pažeidus tam tikras mitinio pasaulio taisykles. Kartais žmonių ir mitinių būtybių pasauliai susiduria ir atsitiktinai.

Šiuolaikiniame pasaulyje dvasios ir vaiduokliai, rodos, apsigyveno dar arčiau mūsų, o su įvairiais antgamtinio pasaulio reiškinais žmogus gali susidurti bet kur ir bet kada, t. y. prekybos centre, kavinėje, kino teatre, grožio salone ar net savo paties automobilyje. Sakmiškuosiuose naratyvuose mistiniai įvykiai vyksta vietose, iš pirmo žvilgsnio, neturinčiose nieko bendro su žmogui nesaugiomis, mitologinių būtybių mėgstamomis erdvėmis. D. Tye tokias vietas įvardina *non-places* – trumpalaikėmis, efemerinėmis vietomis, antropologiškai ir istoriškai nesusijusiomis su žmogaus tapatybe, jokiais saitais nesurištomis su jo kilme (Tye 2005, 230). Tad šioje disertacijos dalyje pabandysime paanalizuoti būtent sakmiškųjų naratyvų erdves, kuriose dažniausiai vyksta įvairūs mistiniai pateikėjų laikomi reiškiniai ar susidūrimai su nenusipėjamu antgamtiniu pasauliu. Taip pat pasiaiškinsime, ar šios vietos visgi turi ką nors bendra su tradicinėse sakmėse minimomis žmogaus ir mitologinių būtybių susidūrimo erdvėmis.

2.1. Vaiduokliais ir dvasiomis apgyvendinti visuomeninės paskirties pastatai

Priešingai nei mitologinėse sakmėse, kur ypatingomis, baugiomis laikytos mažai žmogaus lankomos vietos, šiuolaikinių sakmiškųjų naratyvų centre – didžiausios žmonių telkimosi erdvės, t. y. įvairios paskirties visuomeniniai pastatai: kultūros centrai, teatrai, ligoninės, parduotuvės, kavinės. Šie statiniai, iš pirmo žvilgsnio, atrodo tarsi tarpinė stotelė žmonių judėjimo sraute. Niekas juose ilgiau neužsibūna, negyvena, o pro šalį praeinančiam žmogui nėra žinoma nei jų atsiradimo istorija, nei pastatų tikrieji šeimininkai, tad jie yra tarsi bevardžiai, beveidžiai – visų ir niekieno. Tačiau kai kurie iš šių pastatų, pasidomėjus plačiau, turi labai savitas atsiradimo ir gyvavimo istorijas, o apie juose vykstančius antgamtinius reiškinius jau kelis dešimtmečius sklendo pasakojimai. Iš pateikėjų užrašyti 26 tokie naratyvai,

kuriuose mistiški įvykiai vyksta įvairiuose Lietuvos visuomeninės paskirties pastatuose. Panašių siužetų gausu ir virtualioje erdvėje, jų užrašyta apie 50.

2.1.1. Mistiški reiškiniai kultūros ir meno erdvėse

Šios disertacijos autorei pavyko užfiksuoti keletą sakmiškų pasakojimų apie mistiškus reiškinius kultūros centruose, kino teatruose. Vienas jų – tai pasakojimas apie miestiečių atmintyje Kauno Profsąjungos rūmų vardu žinomą, o dabar Kauno kultūros centru „Tautos namai“ pavadintą pastatą, kuris kaip Darbo rūmai pradėjo veikti jau nuo 1940 metų. Sarge čia dirbusi apie 50 metų amžiaus moteris pasakojo girdėjusi, jog karo metais šiuose kultūros namuose buvo šaudomi žmonės, tad po karo, į pastatą sugrįžusiems kultūros darbuotojams nuo rūmų sienų reikėjo valyti kraują (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 27, l.1). Tačiau ši istorija šiandien lyg ir primiršta. Kultūros centre vėl verda bei kunkuliuoja aktyvus kultūrinis gyvenimas, plėtojama edukacinė, švietėjiška ir meninė veikla. Tačiau, pasak naktimis čia budinčių darbuotojų, tamsioju paros metu pastatas, tarsi prisiminęs praeitį, tampa ypač nejaukus. Naktimis kultūros centro patalpas prižiūrinti moteris pasakojo, jog likusi viena vakare ar naktį ji dažnai girdėdavo žingsnius, tačiau net ir apieškojusi visą pastatą, jokių kitos žmogiškos būtybės buvimo pėdsakų nerasdavo, o ir įeiti į kultūros centrą nepastebėtam būtu buvę sudėtinga. Dėl šios priežasties savo budėjimo metu moteris visada atsivesdavusi šunį, taip jai esą buvę šiek tiek drąsiau. Tokį pastato nejaukumą pateikėja sieja su rūmų praeitimi, į sienas įsigėrusia negatyvia energija, skausmingomis emocijomis, matytais karo žiaurumais (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 27, l.1). Ši samprata panaši į tradicinius tikėjimus ir mitologinių sakmių siužetus, juk vaidenasi ne bet kur, o būtent tose vietose, kur yra įvykusi kažkokia nelaimė ar nelaiminga, nelaikė mirtis. Kita vertus, sakmėse mitinės būtybės nelaimių vietose rodosi žmogui ar kitaip jį baugina, o analizuojamame pasakojime pateikėja akcentuoja bendrą buvimo pastate baugumą, kuris nėra susijęs su koku nors konkrečiu atsitikimu.

Virtualioje erdvėje yra ir daugiau sakmiškų pasakojimų, susijusių su mistiniais reiškiniais kultūros centruose. Pavyzdžiui, teigiama, kad vienas toks pastatas stovi Vėžaičiuose, Klaipėdos rajone:

Vėžaičių kultūros namuose, įsikūrusiuose dvaro sodyboje, buvusiose arklidėse, rodosi praeities šešėliai: čia skamba stebuklingi arfos garsai, kabinetuose pati įsijungia šviesa, užsitrenkia nerakintos durys...“ Čia, kultūros namų didžiojoje salėje, skamba nuostabi muzika – lyg arfos grotų. Groja taip garsiai ir gražiai – tiesiog stovi ir klausaisi... Bet prieini arčiau prie durų ar bandai įeiti į vidų – nutyla... Buvo atvykusios dvi būrėjos. Salėje jos prabuvo valandą ir pasakojo mačiusios, jog šioje vietoje augo qžuolai, degė aukuras, vaikščiojo žyniai baltais rūbais, veržėsi šaltinis, kuriame buvo krikštijami žmonės. Jos sakė, kad čia labai gera aura”, – pasakojo direktorė Alma Slušnytė. VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 302

Lyginant su kitais sakmiškaisiais naratyvais ir senesnėmis mitinėmis sakmėmis šiame pasakojime netipiška yra tai, kad pastatą supa gera aura. Iš tradicinių sakmių ir tikėjimų žinome, jog dažniausiai įvairūs nepaaiškinami reiškiniai vyksta ten, kur po pastato pamatais slypi tam tikra tamsi paslaptis: nežinoma kapavietė, tragiška žūtis, neišaiškinti pikti poelgiai ir pan. Jau pats žodis „vaidentis“ slepia savyje negatyvią prasmę. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne pateikiamos dvi jo reikšmės: „1. Tariamai rodytis dvasioms, vaiduokliams“; 2. Neaiškiai rodytis, matytis“¹⁰. Sakmiškame pasakojime vaidenimasis įvardijamas kiek neutraliau ir vaizdingiau – „rodosi praeities šešėliai“. Priešingai nei kituose siužetuose, ta praeitis taip pat nėra susijusi su negatyviomis paslaptimis, čia esą buvusi šventa vieta, vaikščioję žyniai, degę aukurai, tad ir vaidenimosi forma savotiška – „skamba nuostabi muzika“. Kita vertus, tame, kas nežinoma, visada esama ir baugulio – savaime besijunginėjančios šviesos ir užsitrenkiančios durys neleidžia jaustis itin saugiai.

Paslaptinga muzika skamba bei keisti reiškiniai vyksta ir dar viename kultūros centre, esančiame Parovėjos kaime (Biržų rajone). 68 metų pateikėja Genė, kadaise čia dirbusi kasininke, o dabar tiesiog prižiūrinti pagal tiesioginę paskirtį jau retai naudojamą pastatą, papasakojo štai tokią istoriją:

„[Meno vadovas – I. Š.] saka: „Aš važiuoju namo“, nes kažkokių reikalų jam reikėjo. „Gerai“ – sakau, - „aš susitvarkysiu, užrakinėsiu [aut.- patalpas]“ – sakau. Aš dabar lipu laiptais žemyn <...>, žinokite – muzika groja. Nu pas mum buvo estradinis tada. Nu grynai taip gražiai, taip aiškiai. Ir galvoju dabar, rakinu tas duris aukštai, ir sakau: „Kaip jis čia prašėsi, ir neišėjo dabar“. Nulipu žemyn, aš prieinu prie šitų durų, nes jis [estradinis] ten grodavo. Viešpatie, durys tai užrakintas. Tai iš kur ta muzika dabar girdžiasi? Išbėgu laukan, sakau, gal aš kol nulipiau, jis išėjo staigiai. Nu niekur nieka nėra“ VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.24-25.

Pasikalbėjusi su kitais darbuotojais, moteris sužinojo, kad neaiškos kilmės muziką pastate taip pat girdėjo kultūros namų meno vadovas bei valytoja. Nors gali susidaryti įspūdis, kad nežinia iš kur sklindanti muzika yra naujas, ir išskirtinis, tik kultūros centrams būdingas mistinis požymis, tačiau ir senesnėse sakmėse yra siužetų apie kapinėse šventas giesmes girdintį žmogų (KLPTK III: 113; iš viso užrašyta 17 šios sakmės variantų). Lygindami matome, jog panašiai kaip ir XXI amžiuje užfiksuotuose naratyvuose, senesnėse sakmėse pabrėžiamas girdimų giesmių ir balsų grožis, meilumas, švelnumas. Giesmių ypatingumas pabrėžiamas ir nepaprasta akustine savybe – jis sklinda nuo kapinių, bet tuo pačiu girdimas tarsi iš padangių. Dažniausiai tai įvairios atpažįstamos šventos giesmės, bet kartais užsimenama ir apie dainavimą, ūžimą iš po žemių ar neatpažįstamas giesmes (BsV 1, 4, 14).

Dabartiniuose pasakojimuose taip pat pabrėžiamas girdimos muzikos grožis, įvardijamas nuostabių arfų skambesiu, gražiomis estradinio ansamblio melodijomis, smuiko

¹⁰ <http://dz.lki.lt/search/>

griežimu, nors muzikos sklidimo šaltinis nėra matomas (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 21, l. 24-25, 30; A Nr. 2, b. 1, nr. 302). Sakmėse giesmių giedotojais įvardijami mirusieji, kurie dažniausiai taip pat neturi regimo pavidalo. Tik keletu atveju įvardijami baltieji pavidalai, „didi ir maži, ant kapinių sustoję“, moteriškė, iš atverstų knygų begiedanti (BsV 6, 13, 14). Tačiau sakmių variantuose vėlių giedojimo vieta – kapinės, o analizuojamuose naratyvuose minimi kultūros centrai, rodos, nieko bendro su kapinėmis neturi.

Tačiau pasakojimai apie kultūros centrus neapsiriboja vien pastatuose girdima nežinomos kilmės muzika. Dažniausiai šalia šių reiškinių stebimi ir kiti mistiški įvykiai. Pavyzdžiui, apie tai, kad Parovėjos kultūros namuose (kaip mums žinoma, įsteigtuose 1957 metais) vyksta įvairūs ne visada logiškai paaiškinami įvykiai, tvirtino girdėjusi ir Parovėjos seniūnė Gailutė (55 m.). Čia pat ji paaiškina ir, jos manymu, galimas vaidenimosi priežastis: „Pas mus darbe senai viena moteriškė buhalterė ir dar kažkas labai bandydavo išsikviesti tas dvasias. Ir dabar, žinokit, kultūros namuose Parovėjos aiškina, kad ten vaidenasi“ (VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.22). Panašiai vaidenimosi pastate priežastis įvardija ir pateikėja Genutė – tai spiritizmo seansai, kuriuos vykdė buhalterė ir kelios kitos moteriškos buvusioje kolūkio raštinėje, bendru koridoriumi besijungiančioje su kultūros namų pastatu: „Bet aš tad sakau, kad jos prisišaukė tų dvasių, kad tos dvasios nebegalėja išeit kaip nors“ (VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.27). Matome, kad tiek šiame, tiek ir anksčiau analizuotame virtualioje erdvėje užfiksuotame pasakojime kultūros centrai pateikėjų yra įvardijami kaip ypatingos vietos, kuriose esama dėl vienokių ar kitokių priežasčių pasilikusių dvasių. Tad sugretinus juos su seniau užrašytomis sakmėmis, galime manyti, jog pastatuose skambanti muzika – yra vienas iš mirusiųjų vėlėms būdingų pasirodymo gyviesiems būdų.

Dvasių buvimas Parovėjos kultūros centre pateikėjos Genutės tvirtinimu pasireiškia ne tik muzika, bet ir durų girgždesiais, o kartą pastate budėjęs policininkas girdėjo žingsnius ir krebždesius aplink duris. Dažnai keistomis aplinkybėmis pastate pradingsta ir atsiranda įvairūs daiktai. Moteris papasakojo, kad pastatui tam tikru laikotarpiu buvo pajutę trauką įvairiausi gyvūnai. Prie paradinių durų buvo įsitaisęs didelis bičių spiečius, prie šalutinių durų buvo rastas iš kažkur atklydęs žąsinas, kitą kartą ožka. Netoliese kultūros namų buvo priklydusios nuo šeiminkų pabėgusios telyčios. Į pastatą bandė brautis ir juoda, blizganti žiurkė bei žaltys. Pateikėja mano, kad tai ne atsitiktinumai, o tam tikras ryšys ar trauka tarp pastate gyvenančių dvasių ir gyvūnų antplūdžio (VDU ER 2273, A Nr.1, b. 22, l. 25-27).

Ryšys tarp dvasių ir gyvūnų žinotas ir tradicinėje kultūroje. Buvo manoma, kad į gyvūnus gali pasiversti įvairios mitologinės būtybės: velnias, ragana, aitvaras, žiburinis. Įvairių gyvūnų pavidalais rodosi vaiduokliai, mirusiųjų vėlės: „Toje vietoje, kur kas nors nužudytas / nusizudė / palaidotas, žmonės mato keistus žmones / gyvulius (KLPTK III: 112)“, tačiau pasak

G. Beresnevičiaus, virtimas gyvuliu pasakose ir sakmėse suprantamas kaip bausmė, mat po mirties blogosios sielos, apsinkintos ryšio su jutiminiu pasauliu, neišvengiamai turi atnaujinti ryšį su materialia erdve (Beresnevičius 1990: 53). Iš pateiktos užrašytame sakmiškame pasakojime taip pat galime išvystyti mistišką, nepaaiškinamą dvasių, ne savo noru įkalintų žemėje, ir gamtiško pasaulio būtybių – gyvūnų ryšį, tačiau į kultūros namų pastatą plūstantys gyvūnai nelaikomi iškviestų dvasių įsikūnijimu, kita vertus, juos instinktyviai traukia būtent ten, kur manoma esant pasilikusių mirusiųjų dvasių. Susidaro įspūdis, kad gyvūnai šias dvasias mato arba jaučia. Tuo ši samprata panaši į seniau užrašytus tikėjimus. Manoma, kad kai kurie naminiai gyvuliai (arklys, šuo, katė, gaidys ir tie, kurie gimsta akli) turi sugebėjimą matyti dvasias (BIML1210, 1211).

Matome, jog Parovėjos kultūros namuose vykstantys reiškiniai, viena vertus, paslaptingi ir žaismingi, kita vertus, kaip ir visi susidūrimai su nepažiniu anapusiniu pasauliu pilni įtampos ir bauginantys. Iš pirmo žvilgsnio analizuojamuose siųžetuose nėra nieko naujo, juk girgždėdami ir kitaip baladodamiesi rodėsi ir tradicinių sakmių vaiduokliai. Vis dėlto galima čia ir siaubo filmų įtaka. Juk ne vieno tokio populiaraus filmo siųžete dėmesio centre dideli, negyvenami, atokiau nuo kitų pastatų esantys, daug koridorių, palėpių ir kitų tamsių užkaborių turintys ir dažnai kokią nors praeities paslaptį slepiantys namai. Tad galime manyti, kad tokių pasakojimų (ne tik apie kultūros centrus, bet ir apie kitus panašius didelius, negyvenamus pastatus) atsiradimą lemia tiek tradicinė, tiek populiarioji kultūra.

Virtualioje terpėje sklindo kiek šiurpesni sakmiškieji pasakojimai apie įvairius pasaulio teatrus. Pavyzdžiui, pasakojama, kad Londono Karališkajame teatre jau šimtą metų vaidenasi Pilkasis Žmogus, apsirengęs XVIII amžiuje buvusiais madingais rūbais ir kitais aksesuarais (peruku, kardu). Manoma, kad tai kadaise teatre nužudyto ir užmūryto jaunuolio šmėkla, mat XIX amžiuje remontuodami balkoną darbininkai už sienos aptiko slaptą kambarį, kuriame gulėjo jauno vyro skeletas, o tarp jo šonkaulių buvo įstrigęs peilis (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 328). Šiuo pasakojimu patvirtinama lietuvių ir kitų pasaulio tautų folkloro kūriniuose fiksuojama nuostata, jog nelaimingai mirusio žmogaus siela nerimsta tol, kol nėra atskleidžiamos nuslėptos mirties aplinkybės, kol tinkamai nepalaidojami palaikai. Kita vertus, esama ir panašaus siųžeto filmų. Pavyzdžiui, visiems gerai žinomas „Operos fantomas“ sukurtas pagal prancūzų rašytojo Gaston Leroux to paties pavadinimo novelę, išleistą 1911 metais. Muziklas pasakoja apie nuostabaus grožio dainininkę Kristiną Daę, kurią įsimyli baisusis muzikos genijus, vadinamas Operos fantomu, kuris terorizuoja Paryžiaus operos teatrą. Lietuviškoje svetainėje [Apiemistika.lt](http://apiemistika.lt) randame Paryžiaus operos legendos priešistorę. Čia teigiama, kad viskas prasidėjo nuo to, jog 1908-ųjų m. kovo mėnesį vyko planinis Didžiosios operos požemių inspektavimas. Darbininkai išmušę sieną į gretimą rūšį, aptiko šiurpų radinį. Tai

buvo žmogaus griaučiai, siaubingai išsigimusia kaukole ir gražiu moterišku žiedu ant piršto. Vienam šia istorija susidomėjusiam žurnalistui pavyko surasti ir prakalbinti keletą senų statybininkų, kurie statė Operos pastatą. Jie papasakojo istoriją, kad vienas iš architektų buvo labai subjaurotu veidu, todėl jam teko nešioti kaukę. Vargšelis įsimylėjo vieną choristę, tačiau ji architektui nejuto jokių jausmų, juo labiau, kad turėjo turtingą gerbėją¹¹.

Apie paslaptį teatre pasirodanti nežinoma žmogų pasakoja ir Nacionalinio Kauno dramos teatro darbuotojai. 32 metų čia dirbantis vyras Saulius teigia iš kitų darbuotojų girdėjęs tokius pasakojimus:

Apie 1996 – 1997 m. Parketinėje salėje vykdavo spektaklių repeticijos. Vieną kartą, apie 21 val, repeticijos metu galinėje žiūrovų eilėje buvo pastebėtas lietpaltį ir skrybėlę dėvintis vyras, kuris sėdėjo ir stebėjo repeticiją. Kiek kartų jis buvo pastebėtas, niekas šiandien neprisimena. VDU ER 2273 A Nr.1, b.25, nr.2

Nacionalinio Kauno dramos teatro režisieriaus padėjėja Raimonda Šukytė pasakoja, jog vieną vakarą (1996 – 1997 m.) repetavo A. Čechovo „Žuvėdrą“. Repetudama sceną, ji apkabino kitą aktorę ir pamatė galinėje eilėje sėdintį vyrą, dėvintį tamsią skrybėlę ir šviesų lietpaltį. Tuomet jos skubiai pasišalino iš pastato. Šiuo metu tame pastate įrengta teatro mokyklėlė, kurioje naktimis dar ir šiandien girdimi neaiškūs dundesiaai (VDU ER 2273 A Nr.1, b.25, nr.2).

Kaip matome, lietuviškame pasakojime nėra žinoma paslaptingo vyriškio su skrybėle ir lietpalčiu (pateikėjo nuomone – vaiduoklio) pasirodymo priežastis, pabrėžiamas tik pats pasirodymo faktas ir žmonių reakcija – kaip galime spėti, baimė, mat skubama pasišalinti iš pastato. Tačiau, kad tam tikros priešistorės būta, liudija ir kiti naktimis pastate vykstantys neramumai, bruzdesiai, mat iš tradicinių sakmių ir tikėjimų žinome, kad šiaip sau mitiniame pasaulyje niekas nevyksta.

Apžvelgę analizuotus naratyvus matome, kad nors pasakojimų apie kultūros ir meno įstaigose vykstančius mistinius reiškinius seniau neužfiksuota, tačiau vėlių ir vaiduoklių vaidenimosi būdai panašūs ir vyksta dėl tokių pat priežasčių, kaip ir seniau užrašytuose pasakojimuose bei sakmėse. Pastatuose girdimi žingsniai, įvairūs bruzdesiai, skambančios melodijos, nežinia iš kur atsiradę gyvūnai bei paslaptingi siluetai pateikėjų yra siejami su pastatuose ar tose vietose, kur stovi pastatai, praeityje vykdytais ritualais, lėmusiais dvasių pasaulio ir žmonių komunikacijos galimybe. Kita vertus, pasakojimuose įžvelgiama ne tik tradicinės, bet ir populiariosios kultūros įtaka. Kai kurie siužetai sukelia asociacijas su žinomais kino filmais.

¹¹ B. a. Operos vaiduoklis – tikroji istorija, [www.apiemistika.lt](http://apiemistika.lt). Prieiga per internetą: <http://apiemistika.lt/dvasios/operos-vaiduoklis-tikroji-istorija/> [žiūrėta 2016-01-11]

2.1.2. Sąlytis su anapusine tikrove gydymo įstaigose

Ypatingą vietą sakmiškų pasakojimų apie mistines miesto erdves repertuare užima istorijos apie įvairiuose miestuose, kaimuose ar tiksliai pasakotojo neapibrėžtoje erdvėje įsikūrusias gydymo įstaigas. Jei XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvos kaime svarbiausi žmogaus gyvenimo įvykiai – gimimai ir mirtys – įprastai vykdavo namuose, prižiūrint vyresniems giminaičiams ar tuo užsiimantiems bendruomenės nariams, mūsų dienomis lemtingus žmogaus gyvenimo momentus į savo rankas perėmė valdiškos ar privačios gydymo įstaigos. Kaip pastebėjo Finnuras Magnússonas, modernių laikų žmogus prarado teisę į savo paties mirtį, ji tapo medicinos institucijų ir technologijų reikalu (Magnússon 1996: 81). Matyt, žmogaus sąmonėje šie pokyčiai virto daugiau ar mažiau pagrįstomis baimėmis gydymo įstaigoms, kurios ir atsispindi sakmiškų elementų turinčiuose naratyvuose. Pavyzdžiui:

Kai nutinka kas vienam, tai ieškai visokių pateisinimų, kad to negalėjo nutikti. Tąkart buvau ne viena. Gulėjau ligoninėj (operavo angina). Naktį prabudau nuo triukšmo: mašina pravažiavo, vyriški balsai, lyg dainos. Tik ruošiausi vėl užmigti, kai išgirdau iš gilumos koridoriaus artėjant žingsnius (palatos durys buvo praviros, o nuo gatvės apšvietimo gana šviesu). kažkas ėjo sunkiais, retais žingsniais. Visiškai tyloj jie aidėjo tikrai kraupiai. Ir tie baisūs žingsniai vis artėjo. Nesusilaikiau, pasilenkiau priekelt kaimynę. O ši guli, išplėstom akim, ir rodo man ženklą, kad tylėčiau. Ir štai, žingsniai priėjo prie mūsų palatos, stabtelėjo ir įėjo... Ir ten - nieko nebuvo!! Bet tas kažkas, žengė toliau. Priėjo prie vienos lovos ir sustojo. Pasigirdo lyg trenksmas į metalą (lovos buvo geležinės). Ten gulėjusi moteriškė suriko, tada sukilom visos. Taigi buvom trise tokio įvykio liudininkės. VDU ER 2273 A Nr.2, b.2.3. 1.1

Kaip ir būdinga daugeliui panašių pasakojimų, pradžioje skubama pabrėžti, jog paprastai žmogus tokiais dalykais netiki, tačiau jei būta kelių įvykio liudininkų, pasakojimo realumas tarsi sustiprėja. Ligoninėje besiblaškančių vėlių vaizdinys mitologiškai, rodos, prasmingas – jos dar kurį laiką pasilieka ten, kur su paskutiniu atodūsiu apleido savo žemiškąjį pavidalą, o ligoninės palatose žmonės mirštas kasdien, tad tikėtina, jog ir vėlių čia daugiau nei bet kur kitur. Brenda S. Gardenour Walter teigia, kad gana negatyvūs vaizdiniai apie dvasių ir vaiduoklių apsėstas ligonines yra tamsių prietarų ir paties žemiausio lygio Vakarų kultūros produktų (pavyzdžiui, siaubo filmų) sukurtas vaizdinys. Pasak jos, šie vaizdiniai taip pat atskleidžia ir tai, koks nekvestionuojamas autoritetas bei galingas monstras žmonių sąmonėje yra medicina (Gardenour Walter 2014: 58). Kitais žodžiais tariant, šiuolaikinis žmogus, atidavęs savo sveikatą į profesionalių medicinos darbuotojų rankas, giliai sąmonėje, matyt, vis dėlto nesijaučia visiškai užtikrintas, kad juo bus tinkamai pasirūpinta. Tačiau analizuojamame pasakojime nesaugumo jausmo, susijusio su netinkama medicinine pagalba, neišvengiame. Moteris tiesiog guli palatoje po įprastos anginos operacijos. Susidūrimas su antgamtiniam pasauliui pateikėjos priskiriamu reiškiniu ypač baugus dėl to, kad baimę keliantis objektas nėra

matomas, nors jo buvimas yra labai aiškiai jaučiamas ir girdimas. Matyt, reikšmingomis aplinkybėmis čia tampa ir ypatinga žmogaus buvimo vieta – ligoninės palata (suvokiant ją, kaip vietą, kurioje kasdien miršta žmonės) bei mitinių būtybių pasirodymams būdingas nakties metas.

Apie įvairius mistinius reiškinius ligoninių pastatuose pasakoja ne tik gydymo įstaigų pacientai, bet ir patys darbuotojai. Disertacijos autorė užrašė keletą pasakojimų iš slaugės daugiau nei dvidešimt metų dirbančios moters. Tai pasakojimai apie nepaaiškinamus reiškinius, dažniausiai, kaip ir būdinga tokiems reiškiniams, vykstančius naktimis Plungės miesto ligoninėje.

Pirmas nepaaiškinamas reiškinys, su kuriuo moteris susidūrė, ką tik pradėjusi dirbti šioje ligoninėje (taigi apie 1990 metus – I. Š.) nutiko vidury nakties, kai slaugės, apžiūrėjusios visus ligonius, grįžo į savo budėjimo kambarį valandėlei snūstelėti. Po kurio laiko netikėtai nubudusi, moteris apsižvalgė ir nustėro – ant rašomojo stalo, greta vazos, į kurią darbuotojos merkdavo iš ligonių ir lankytojų gautas gėlės, tupėjo gražus, purus katinas. Reikėtų paaiškinti, jog darbuotojų kambarys – uždara, rakinama patalpa, o vidaus ligų skyrius įsikūręs penktame aukšte, tad nei pro langą, nei pro duris gyvūnas patekti negalėjo. Pateikėja negalėjo patikėti tuo, ką mato. Iš pradžių pagalvojo, kad galbūt vis dar sapnuoja, tad kelis kartus užsimerkė ir atsimerkė, norėdama įsitikinti savo būsenos ir reginio realumu. Po kurio laiko, katinas tiesiog išnyko, taip pat paslaptinai, kaip ir atsirado (VDU ER 2273 A Nr.1, b.20, nr.2). Iš tradicinių lietuvių sakmių žinome, jog katino pavidalu mėgsta rodytis įvairios su chtoniškuoju pasauliu siejamos mitinės būtybės, pavyzdžiui, velnias, ragana, burtininkai, aitvaras, mirusiųjų vėlės. Panašių siužetų apie katino pavidalą galinčias įgyti mitines būtybes, esama ir kitų tautų folkloriniuose vaizdiniuose. Pavyzdžiui, italų egzorcistas G. Amorth, kalbėdamas apie gyvūnus dažnai tampančius burtų pernešėjais pasakoja, kaip Romos ligoninėje dirbusią vienuolę – medicinos seserį, kurį laiką įkyriai persekiojo vienas gydytojas. Vieną vakarą, įeidama į gerai uždarytą savo kambarį, ji pamatė katiną. Bandė jį išvyti pro duris, tačiau jis lakstė po visą kambarį ir nesidavė išvejamam. Tada supykusi ji metė į katiną ryšulį raktų ir šis kruvina nosimi išbėgo pro duris. Kitą rytą ligoninėje seselė sutiko įkyrųjį daktarą, kurio nosis ir viršutinė lūpa buvo užklijuota pleistru (Amorth 2004: 172, 173). Analogiškų siužetų esama ir lietuvių mitologinėse sakmėse (KLPTK III: 213). Analizuojame sakmiškame naratyve nėra katino virtimo kita būtybe motyvo, tačiau iš pokalbio su pateikėja ir iš pasakojimo detalių matyti, jog ji nemano susidūrusi su paprastu katinu, kurių įprastai žmonės nebijo. Katinas, kaip ir būdinga mitinėms būtybėms, pasirodo naktį. Be to, gyvūną nepaprastu daro ir jo sugebėjimas stebuklingai atsirasti, o paskui taip pat stebuklingai išgaruoti iš ligoninės patalpos, į kurią jis jokiais būdais įprastais keliais negali patekti. Ir tradicinėse sakmėse žmogus susiduria su

neįprasto dydžio ar ypatingai žėrinčių akių katės ar kito gyvūno pavidalą turinčiu vaiduokliu, kuris staiga dingsta arba kiti žmonės jo nemato (KLPTK III: 128). Matyt dėl tokių pat priežasčių katino pavidalo būtybė ir iš pateikėjos užrašytame pasakojime yra siejama su nerealiu, antgamtinu pasauliu.

Kitas nepaaiškinamas reiškiny, kurį patyrė ta pati pateikėja įvyko nakties metu darbuotojų kambaryje. Slaugė pamatė nuo durų atskrendantį teniso dydžio ryškiai raudoną spinduliuojantį kamuoliuką. Šis atskrido iki sofos, ir kurį laiką kybojo virš snaudžiančios pateikėjos kolegės, o po kurio laiko tarsi sulindo į miegančiosios kūną. Reginį stebėjusi moteris baisiai išsigando, puolė žiūrėti, ar jos kompanionė gyva, ar kvėpuoja, o kitą rytą atidžiai apžiūrinėjo, ar niekas joje nepasikeitė, ar viskas jai gerai. Tačiau jokių pakitimų neišryškėjo, o keistiems reiškiniams vykstant miegojusi kolegė nė neįtarė buvus kažką neįprasto (VDU ER 2273 A Nr.1, b.20, nr.3).

Pateikėja sunkiai gali paaiškinti šiuos du nutikimus, bet pasak jos, todėl jie ir baisūs, nes „matai, bet nesupranti, kas vyksta“. Panašiai baimės prigimtis yra atskleidžiama ir lietuvių stebuklinėje pasakoje *AT 326 Baimės nepažįstas jaunuolis* (Tarptautiniame pasakų tipų kataloge – *ATU 326 The Youth Who Wanted to Learn What Fear is*). Herojus neišsigąsta to, ko tikisi, žino įvyksiant, numano sutiksiantis. Pavyzdžiui, jaunuoliui pasakoma, kad tam tikroje vietoje vaidenasi, tai jis ir laukia, kol pradės vaidintis. Pasakų apie baimės radimą pabaigos atskleidžia šiek tiek paradoksalią tiesą, kad tai, ko žmonės išsigąsta – ne būtinai iš tiesų yra baisu. Velniai, lavonai ir vaiduokliai žmogaus neišgąsdina, nes jo pasaulėžiūroje gyvųjų ir mirusiųjų bendravimas nėra neįtikėtinas reiškinys. Tad galime sakyti, jog pagrindiniai faktoriai, atskleisti šio tipo stebuklinėje pasakoje, žmogui nesąmoningai sukeliantys nevaldomą baimės jausmą yra trys: tai, kas nežinoma, nepaaiškinama, staiga, netikėtai ir ne vietoje atsiradę ar nutikę dalykai ir nenormalūs, prieštaraujantys gamtos dėsniams reiškiniai (Šlepavičiūtė 2009: 46-53). Taip ir mūsų aptartuose pateikėjos pasakojimuose, tiek katinas, tiek raudonos spalvos kamuoliukas nėra savaime baisūs objektai, tačiau atsidūrę tam tikroje žmonių ypatinga laikomoje vietoje, šiuo atveju – ligoninėje, jie tampa šurpą keliančio reiškinio šaltiniu.

F. Magnússonas, tyrinėjęs ligoninių slaugių pasakojimus apie jų prižiūrėtus mirštančius pacientus, teigia, jog žmogus visais laikais bijojo mirties, tačiau modernių laikų žmogus mirtį suvokia kaip ligą, su kuria reikia kovoti, o mirties priežasčių šalinimas tampa jo viso gyvenimo projektu. Vis dėlto galiausiai neišvengiamai įvykęs mirties faktas suvokiamas kaip medicinos ir žmogaus pralaimėjimas (Magnússon 1996: 82). Sąžinės priekaištus dėl pralaimėtos kovos už žmogaus gyvybę galima įžvelgti ir dar viename Plungės ligoninėje dirbančios slaugės pasakojime:

*Vieną naktį, visiems sumigus, bendro naudojimo vonios kambaryje, kaip spėjama, nusiskandino viena vidutinio amžiaus pacientė. Jau vos tik paguldyta į gydymo įstaigą, moteris ėmė kalbėti, kaip jai atsibodo sirgti, kad mielai numirtų, tačiau niekas netikėjo, jog ji imsis tokių drastiškų priemonių. Po nelaimės praėjus savaitei laiko, ligoninėje prasidėjo tam tikri neramumai. Lygiai antrą valandą nakties netoli slaugių budėjimo posto pasigirdavo suaugusio žmogaus verksmas. Apėjęs visą skyrių, ligoninės personalas įsitikindavo, kad visi pacientai ramiai miega, tačiau vos tik grįždavo į budėjimo kambarį, vėl pasigirdavo vaitojimas ir aimanos, nors nieko aplinkui nesimatė. Ir taip tęsdavosi apie valandą, tada garsai nurimdavo. Įdomi šio pasakojimo detalė ta, jog nusižudžiusi moteris buvo rasta vonioje taip pat apie antrą valandą nakties, o slaugių kambarį ir vonių teskyrė vos dvi palatos. Nežinia kiek laiko taip būtų tęsęsi, bet taip sutapo, kad panašiu laiku šiame ligoninės skyriuje buvo įkurtas maldos kambarys, ir kai buvo atvežtas kunigas pašventinti maldos kambario, slaugės prašė, jog būtų pašventintas ir visas jų skyrius. Nuo to laiko visi neramumai baigėsi, nors iki tol jų būta ištis nemažai*¹² (VDU ER 2273 A Nr.1, b.20, nr.1).

Cituotame pasakojime galime įžvelgti įvairių psichologinių ir mitologinių pasakojimo sluoksnių. Galime aiškinti, jog ligoninės darbuotojai kartais ištis yra aplaidūs, ir po tam tikrų nelaimingų atsitikimų jaučia sąžinės priekaištus, kuriuos jautresnė vaizduotė paverčia įvairiomis garsinėmis ar vizualinėmis išraiškomis. Galime manyti ir taip, jog nusižudžiusių ar per anksti išėjusiųjų vėlės negali ramiai ilsėtis, todėl kurį laiką dar klaidžioja po ligoninės patalpas. Šiame ir kituose panašiuose pasakojimuose taip pat įžvelgiame ir natūralią, visiems žmonėms būdingą mirties baimę, kuri ypač išryškėja akis į akį su ja susidūrus, ir taip pritarti F. Magnússonui minčiai, jog mirtis galiausiai ima kelti nerimą ir ligonius prižiūrinčioms bei dažnai asmeninį ryšį su pacientais užmezgančioms slaugėms, primindama apie jų pačių neišvengiamą mirtingumą (Magnússon 1996: 86, 87). Remdamiesi šiomis įžvalgomis – vienoje vietoje susipynus archetipiniams vaizdiniais su kiekvieno žmogaus pasąmonėje glūdinčia mirties baime – galime numanyti, jog asmeniškai pacientų mirtis išgyvena ir mūsų aptartų pasakojimų pateikėja. Moters pasaulėžiūroje, atskleistoje iš jos užrašytuose naratyvuose, įžvelgiame dar stiprų ryšį ir su tradiciniais tikėjimais. Įvairius neįprastus reiškinius gydymo įstaigoje ji yra linkusi sieti su mirusiųjų pasaulio apraiškomis. Juk ir seniau žmonės į mirtį žiūrėjo kaip į ypatingą žmogaus gyvenimo pabaigos momentą, taip pat ypatingomis buvo suvokiamos ir vietos, kurioje vykdavo marinimas, mirimas, o paskui šarvojimas. Būta įvairių apribojimų ir nurodymų, kaip elgtis namiškiams prie mirštančiojo, ko vengti ir kokius ritualus atlikti, kad mirusysis lengviau galėtų atsiveikinti su šiuo pasauliu ar neišsivestų paskui save likusių gyvųjų (BIML 70-511). Į mirtį aptartuose pasakojimuose taip pat žvelgiama ne kaip į medicininį faktą, procesą, o kaip į perėjimą iš vieno pasaulio į kitą. Šiuo būdu ir vieta, kurioje vyksta šis procesas, tampa ypatinga, sakraline, todėl, matyt, joje pasidaro įmanomas sąlytis su anapusine tikrove.

¹² Dėl labai ilgo pasakojimo ir žemaičių tarmės vingrybių, tekstas perpasakotas autorės ir pateiktas literatūrine kalba.

Kitas disertacijos autorės užfiksuotas pasakojimas mus nukelia į Kaune esantį apgriuvusį ir nebenaudojamą „pastatą-vaiduoklį“, kuriame kadaise buvo įsikūrusi žydų ligoninė. Dabar ji užrakinta ir į vidų patekti tikriausiai neįmanoma, tačiau dar prieš keletą metų, XXI a. pirmajame dešimtmetyje, šią vietą buvo pamėgę įvairūs Kauno jaunimo subkultūrų atstovai. Jie čia buvo įsirengę vieną palatą, prisidėlioję žvakių, atsitempę čiužinių, kėdžių. Tą patalpą, kaip ir pagrindinį įėjimą į ligoninę, rakindavo metaline pakabinama spyna, kad niekas svetimas neįeitų į jų teritoriją. Čia vykdavo savotiški neoficialūs vakarėliai. Vieno iš tokių vakarėlių metu jaunuolius nustebino paslaptį nupjauta spyna:

Buvo vėlus vakaras. Nuėjome į mūsų landynę, išgėrėme vyno, o tuomet nusprendėme pasivaikščioti po pačią ligoninę. Skvotą¹³ buvome įsirengę antrame aukšte. Išėjome į koridorių, aš uždariau duris, užrakinau spyną ir mes patraukėme į trečiąją ligoninės aukštą. Užlipę į trečią aukštą šiek tiek pavaiškiojome po holą. Visame pastate buvo be galo tylu. Kadangi buvo labai vėlus metas, mieste taip pat nebuvo labai triukšminga. Po kokių 15 min. merginos pasiskundė, kad joms darosi labai nejauku ir galbūt būtų geriau grįžti atgal į skvotą, kur yra žvakių ir vyno. Taip ir padarėme. Nusileidome atgal į antrąjį aukštą. Landynės durys buvo praviros. Ant jų buvo likęs tik pakabinamos spynos lankas, likusi spynos dalis švariai nupjauta gulėjo ant grindų. (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 25, nr. 3)

Jaunuoliai nė nebandė sužinoti, kas ir kaip nupjovė spyną (juk situaciją būtų galima paaiškinti ir racionaliai). Visiems buvo taip nejauku, kad susirinkę svarbiausius daiktus, visi tylėdami skubiai pasišalino iš pastato. Turbūt kiekvienas įvykio liudinininkas šį įvykį praėjus keleriems metams bandytų paaiškinti skirtingai. Pavyzdžiui, kad tai galėjo būti priešiška jaunimo subkultūrų atžvilgiu nusiteikusių grupuočių darbas arba kažkurio kito iš šios kompanijos jaunuolių, turėjusių raktą nuo pagrindinio įėjimo į ligoninę, pokštas ir pan. Tačiau mūsų tyrimui svarbiausia pirminė reakcija – nepaaiškinama, neracionali, tamsiausių vaizdinių žmogaus sąmonėje kurianti baimė.

Yra žinoma, jog Kauno žydų ligoninė pastatyta 1862 m. pagal Nikolajus Timofejevo projektą žydų bendruomenės lėšomis. Nors pastatas vietinių kauniečių vadinamas *žydų ligoninės* vardu, tačiau istoriniai faktai skelbia, kad žydams jis nepriklausė jau 1940-aisiais, kai pastatas buvo nacionalizuotas. Atrodo, kad žmonės tiesiog pamena tarpukario laikus. Nuo 1965 m. čia veikė Kauno miesto 2-oji ligoninė, kuri 1995 m. išsikėlė į Josvainių gatvę. Tada pastatas liko tuščias, ir prasidėjo jo grobstymas bei niokojimas¹⁴. Manytume, jog nemažai baugulio šiuo atveju prideda ir pastato pavadinimo – *žydų ligoninė* – prasmė. Pavadinimas jau savaime turi mistinį atspalvį, nes nurodo į kitos konfesijos atstovus, kuriems būdingas tam tikras kultūrinis savitumas. Kaip žinome, žydai lietuvių folklore nuo seno vaizduojami kaip neturintys

¹³ Skvotas jaunimo šnekamojoje kalboje reiškia landynę, įrengtą apgriuvusiose, negyvenamose, tačiau patiems skvoteriams nepriklausančiose patalpose.

¹⁴ Cituota iš internetinio straipsnio apie ligoninės pastato istoriją. Prieiga per internetą: <http://www.urbanexploration.lt/633/objektai/civiliniai-pastatai/zydu-ligonine-kaune/> [žiūrėta 2011-05-26]

sielos kitatikiai ar net prilyginami mitinėms būtybėms, jie kaltinti ir įvairiais būdais kenkiantys krikščionims (įvairiems tikslams naudojantys krikščionių kraują, pardavinėjantys nešvarius produktus ir pan). Lietuvių mitologinėse sakmėse žydams dažnai priskiriamos ir maginės savybės (Anglickienė 2004: 43, 49).

Virtualioje erdvėje randame ir daugiau pasakojimų apie šios ligoninės griuvėsiuose patirtus keistus reiškinius:

Mes čia su draugėm buvom nuėjusios, buvo taip puiku pavaikščioti, bet paskui mes išgirdom, kad kažkas klykia tam pastate, tai iš ten ir išėjom, bet planuojam ten grįžti. (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 244)

Buvau šiandien su draugu tam pastate, apvaikščiojom viską, tik rūsy nebuvom. Aš taip pat girdėjau klykiant merginą, galvojau gal lauke kažkas spiegia, bet lyg iš vidaus garsas ėjo, draugas šalia stovėjo ir nieko negirdėjo, tai nekreipiau dėmesio... O dabar, kai perskaičiau Dianos komentarą, neramu pasidarė, nes planuojam ryt vykti pasifotografuot tenai☺. (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 245)

Cituotuose pasakojimuose ligoninės pastatas – apleistas, apgriuvęs, nebenaudojamas, žmonių nelankomas, todėl vien savo išvaizda gluminantis ir sukeliantis tam tikras baugias asociacijas statinys. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į šių pasakojimų pabaigas – nepaisant to, kad merginos, apsilankę šioje ligoninėje, patiria baimę, jos teigia, kad žada grįžti į šią baimę sukeliančią vietą. Ir folkloristai bei psichologai, analizuodami vaikų šurpes, pastebėjo, jog kolektyvinis baimės jausmo išgyvenimas yra dviprasmiškas – ne tik bauginantis, bet ir sukeliantis tam tikrą emocinį katarsį. Taip pat tai ir tam tikras vaikų socializacijos būdas, kada gąsdinant yra išbandomi nauji kolektyvo nariai (Anglickienė 2013: 152, Levkijevskaja 2010: 58, Osorina 1986: 45, 2010: 101-106).

Ir daugelyje kitų internete užfiksuotų sakmiškųjų naratyvų, kuriuose mistinių įvykių centre – veikiančios ir apleistos ligoninės, pasakojama apie žmogaus susidūrimą su įvairiais bauginančiais reiškiniais: šešėliais, žingsniais, dejonėmis, o kartais ir nemalonių fizinių poveikiu. Pavyzdžiui, pasakojama, kaip į apleistą sanatorijos pastatą įsibrovusi vaikų grupė pastate girdi keistus garsus panašius į dainavimą. Vieni vaikai išsilaksto, o drąsiausios mergaitės lieka ieškoti nuotykių toliau. Vieną iš jų netikėtai ėmė krėsti šaltis, darėsi silpna, į jos pėdą paslaptinai susmigo stiklo šukė (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 167).

Jau minėta B. S. Gardenour Walter mano, kad tokie pasakojimai apie vaiduoklių apgyvendintas ligonines atspindi pačias juodžiausias šiuolaikinėje kultūroje gimusias kolektyvines baimes, mat viduramžių pasaulyje slaugos namai ir ligoninės buvo integrali krikščioniškos bendruomenės dalis, gerbiama kaip šventa vieta, kurioje už visų mūsų nuodėmių atpirkimą kentėjo dievo pasirinktieji. Dabar mūsų sąmonė šiai įstaigai priskiria daugiaprasmišią emocinį spektrą, kurio vienoje pusėje ši vieta asocijuojasi su gyvybės atėjimu, sterilumu, kūnišku ir dvasiniu atgimimu (ir atgijimu), tačiau iš kitos pusės tai vieta, kurioje gyvuoja mirtis,

įvairūs užkratai, infekcijos, nešvara, kur individas, išsekus kūno jėgoms, tarsi praranda savo tapatybę, ir virsta tik bejėge, kančiomis ir skausmais su kūnu susieta būtybe (Gardenour Walter 2014: 52, 53). Nors mūsų aptariamuose naratyvuose tokių perdėm kraupių vaizdinių nėra, performuluojant B. S. Gardenour Walter mintį, vis dėlto galime teigti, jog ligoninė žmonių sąmonėje mistifikuojama būtent dėl savo padėties dviprasmiškumo bei nuolatinio buvimo paslaptingame paribyje tarp gyvybės atėjimo ir sielų išlydėjimo į anapusinę amžinybę, tarp skausmo ir išgyjimo.

Sakmiškuosiuose naratyvuose kartais išties demonstruojamas supratimas, kad mirus žmogaus kūnui, žemėje likusi jo siela tiesiog dar negali pamiršti to skausmo, kurį patyrė išeidama, todėl, pasirodydama ar kitaip pranešdama apie save (pavyzdžiui, dejonėmis, vaitojimais) ligoninės patalpose, tiesiog primena gyviesiems savo patirtas kančias. Pavyzdžiui, darbininku ligoninėje dirbęs vyras pasakoja:

<...> staiga kažkoks gilus atodūsis pertraukė mūsų darbus. Vieni į kitus susižvalgėm – na nei vienas [aut.-neatsiduso], bet taip nuleidom juokais ir tiek. Po to pradėjo kažkas vaikščioti, lyg vilkdamas kojas. Tada jau pasidarė nejauku. <...> Tęsėm darbus, jau tylėdami, it kažko laukdami. Ir ką, vėl tas garsas, vėl atodūšiai. Po to draugo baimės pervertas balsas: „Kažkas stovi koridoriaus gale!“. Staigiai atsisukom, ogi stovi žmogus, sunku pasakyti lytį, tolokai buvo. Be to savotiška prieblanda, tik mūsų prožektoriai. Ką, stovi, į mus žiūri, mes į Jį. Baisu net kvėpuoti buvo. Draugas suriko: „Kas tu, ateik čia“ ir tą akimirką tas siluetas išnyko akyse. Susipakavom įrankius ir lėkėm namo. Kolegos patraukė alaus. Teko darbus užbaiginti kitą rytą. Apie tai tarpusavy nekalbėjom, lyg nieko nebūtų buvę... VDU ER 2273 A Nr.2, b.2.3. 1.9-10

Kaip matome iš pasakojimo, vyrams kalbėti apie baugias patirtis, lyg ir nepriimtina. Teigiama, jog po to darbininkai net tarpusavyje nedrįso aptarinėti to, kas įvyko ligoninės rūsyje. Tačiau, kad būta didžiulės baimės, galime spręsti jau vien iš to, jog metę visus darbus, kolegos pasišalino iš pastato ir patraukė gerti alaus, o ir pateikėjo apibūdinimai iškalbingi: „įsivyravo mirtina tyla“, „baisu net kvėpuoti buvo“. Iš pasakojimo nėra žinoma, dėl kokių priežasčių vaiduoklis baugina žmones, tačiau galime įžvelgti tiesiogiai neįvardintą, tačiau, žvelgiant į sakmiškųjų naratyvų apie gydymo įstaigas visumą, matomą ryšį tarp anapusinio pasaulio būtybių ir jų pasirodymo vietos specifikos.

Siužetai apie gydymo įstaigose vykstančius nepaaiškinamus reiškinius dvejoji. Dalis pasakojimų apie apleistus, griuvėsiais tapusius buvusių ligoninių ar sanatorijų pastatus. Jie jau savaime nejaukūs, nes retai žmonių lankomi, neapšviesti, atstumiančios išvaizdos, tarsi praradę gyvybę. Tokias žmogui baugias vietas lanko ir tradicinių sakmių būtybės. Dabartiniuose naratyvuose žmonės čia girdi įvairius garsus, antgamtinio pasaulio būtybės gali ir fiziškai paveikti materialius aplinkos objektus ar net žmogų. Kitoje dalyje naratyvų mistiškų įvykių centre – šiuo metu veikiančių ligoninių pastatai. Juose ypač ryškus ryšys su tradiciniais tikėjimais ir sakmėmis. Panašiai kaip ir seniau, dabar yra tikima, kad vieta, kurioje vyksta

mirštančiojo priežiūros ir mirimo procesai, yra tarsi slenkstis tarp šiapus ir anapus, todėl čia rodomi ar įvairiais garsais apie savo buvimą praneša dar neseniai čia mirusių žmonių vėlės.

Šiai naratyvų grupei bendra tai, kad dažniausiai gydymo įstaigose vaidenasi nežinomi vaiduokliai. Beveik visada šie neramumai vyksta naktį, mitinių būtybių suaktyvėjimo laiku. Retai kada yra žinomos ir konkrečios ligoninėse vykstančių reiškinių priežastys, jomis dažnai net nesidomima, nes pateikėjams tarsi yra savaime suprantama, kad vietoje, kur mirčių koncentracija pati didžiausia, didesnė ir anapusinio pasaulio būtybių pasirodymo tikimybė.

2.1.3. Mistiniai reiškiniai parduotuvėse ir kavinėse

Dalyje naratyvų mistinių įvykių arena persikelia į įvairias žmogaus veiklos erdves, tarp jų neretai minimi prekybos centrai, parduotuvės bei kitos aptarnavimo sferai priklausančios įstaigos. Reikia prisiminti, kad ir seniau pasakota apie gyvenamuosiuose bei ūkiniuose pastatuose pasirodančias įvairias mitologines būtybes. Pavyzdžiui, tradicinėse mitologinėse sakmėse pasakojama, kad pirkiose laumės verpia ir audžia, pakeičia vaikus, slogina vyrus, pirtyse – periasi, kluonuose, tvartuose, svirnuose – pristoja prie vyrų, kerpa avis, jodo gyvulius. Lietuvių liaudies sakmių ir tikėjimų aitvaras lanko žmogaus gyvenamas patalpas, kur laikomos sukrautos žmogaus gėrybės: klėtis, svirnas, kamara, tvartas ir t. t. Mitologinėse sakmėse ir pasakose žmogus su velniu gali susidurti pirkiose, jaujose, pirtyse (Vėlius 2011: 112-113, 154-155, 322). Rimantas Balsys yra pastebėjęs, jog tokie XIX a. pab.–XX a. pr. folkloro šaltiniai jau paveikti krikščioniškosios pasaulėjautos, atsiradę siekiant demonizuoti ikikrikščioniškojo laikotarpio aukojimo apeigas jaujose ir pirtyse, skirtas seniesiems dievams (Balsys 2012: 192; 2013b: 18). Tačiau sakmėse mitinės būtybės į žmogaus gyvenamuosius bei ūkinės veiklos pastatus dažniausiai žengia tik naktį, kai šeimnininkai jau kietai sumigę, o smalsuolių slapta stebinčių mitinių pasaulį dažnai laukia ne kokia lemtis. Šiame poskyryje pasižiūrėsime, ar dabartiniai sakmiškieji naratyvai apie mistiškus reiškinius parduotuvėse ir kavinėse turi ką nors bendro su minėtomis XIX a. pab.–XX a. pr. sakmėmis.

Dabarties aktualijas puikiai atspindi 2005 metais žiniasklaidą pasiekusi žinia apie Biržų mieste esančią parduotuvę „Norfa“, kurioje buvo nufilmuotas vaiduoklis. Kad Biržų mieste iš tiesų būta kalbų apie parduotuvėje „Norfa“ apsigyvenusį vaiduoklį, disertacijos autorei patvirtino keturios Biržuose gyvenančios pateikėjos (46 metų Jolanta, 59 metų Palmira, 19 m. Giedrė, 72 metų Stefanija). Jos pasakojo, kad netoli stoties esančioje parduotuvėje yra labai nejauku, kartais girdimi žingsniai, naktimis savaime juda daiktai, o kameros fiksuoja tam tikrus judesius ar net siluetus. Kalbintos moterys mįslingus įvykius parduotuvėje sieja su nežinomais praeities įvykiais, mat archeologai kasinėdami toje vietoje rado senovinių šukių, po namo

pamatais buvusiomis kapinėmis ar net žudynių vieta. Svariu įrodymu, patvirtinančiu, jog žmonės vaiduoklio neišsigalvoja, pateikėjos mano esant vaizdo kameros įrašus, pranešimus televizijoje ir spaudoje (teigiama, kad apie tai buvo rašoma vietiniame dienraštyje „Šiaurės rytai“) bei internetinius straipsnius (VDU ER 2273 A Nr.1, b.22. l. 40, 69, 76, 77). R. Racėnaitė pastebėjo, kad šiuolaikinių gandų (kaip naujo folkloro žanro, formos požiūriu primenančio tradicinių tikėjimų ar prietarų teiginius) patikimumo laipsnis didėja, kai žinia sklinda elektroninėje terpėje ar žiniasklaidos priemonėmis (Racėnaitė 2008: 58-59). Iš pokalbių su Biržų krašto žmonėmis taip pat akivaizdu, kad mistiškų įvykių tikrumą sustiprina jų paviešinimas.

Vienas iš tokio paviešinto pasakojimo pavyzdžių – tai 2005 m. liepos 30 d. „Delfi“ portalas Pikantiškų naujienų skyrelyje pateiktas labai išsamus pasakojimo apie Biržų „Norfos“ vaiduoklį variantas, kuriame atskleidžiama, jog liepos 20 dienos rytą atėjęs į darbą parduotuvės apsaugos darbuotojas Žydrūnas Karobliūšas peržiūrino naktį nufilmuotą medžiagą ir pamatė kažkokią judančią dėmę. Geriau įsižiūrėjęs vyriškis nustėro – buvo matyti žmogaus kontūrai, akys, nosis, burna. Vaiduoklis, kiek pastovėjęs prie vienos durų, staiga nusklendė prie kitų ir dingo. Visas veiksmas vyko kelias sekundes. Akcentuojama, kad toje vietoje dirbę darbininkai yra radę žmonių kaulų. Neatmetama, kad šioje vietoje buvo ne tik žydų, bet ir Antrojo pasaulinio karo laidojimai¹⁵. Žinių apie šį įvykį teigia turintys ir kiti interneto komentatoriai. Jie panašiai pasakoja, kad nufilmuotoje medžiagoje matyti žmogaus siluetas kraupiu tarsi giltinės veidu, o parduotuvės darbuotojus vakarais apima jausmas, kad yra stebimi, parduotuvėje be niekieno pagalbos kilnojasi prekės, juda daiktai (VDU ER 2273 A Nr.2. b.1, nr. 51, 55, 57). Štai kitas internautas pateikia ne tik pasakojimą, bet ir, kaip teigiama, parduotuvėje užfiksuotos būtybės nuotrauką:

¹⁵B. a. Biržų „Norfoje“ nufilmuotas vaiduoklis (publikuota 2005-07-30). Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/hot/birzu-norfoje-nufilmuotas-vaiduoklis.d?id=7190479> [žiūrėta 2011-08-20]

Nuotrauka Nr. 4

Tai nutiko 3 val. 52 min., o vaiduoklį matė parduo­tu­vės direktorė Regina Palubinskienė. Po savaitės, liepos 26 d. kamera vėl užfiksavo keistą vaizdą. Buvo matyti panašus siluetas bei kelis kartus sujudanti tarsi ranka ar skvernas. Darbdaviai uždraudė darbuotojams komentuoti, ką jie matė. Direktorė atsisakė į parduotuvę kviesti kunigą. Yra žinoma, kad pastatas yra buvusioje žydų kvartalo vietoje, o karo metu visas kvartalas sudegė (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 56)¹⁶.

Matome, kaip sklisdamas internetu pasakojimas tampa vis labiau išplėtotu ir turinčiu ne vieną versiją. Virtualioje terpėje tai padaryti žymiai paprasčiau, mat akis į akį ne kiekvienam yra drąsu prisipažinti susidūrus su tuo, ko protas neįstengia paaiškinti (autorės kalbinta minėtos „Norfos“ direktorė paneigė kalbas apie parduotuvėje gyvenantį vaiduoklį), o internete į tam tikrus forumus susiburia anoniminiai bendraminčiai, norintys pasidalinti panašia baugia patirtimi. Kita vertus, kartais savo komentarus čia rašo ir mėgstantys pajuokauti asmenys (vadinamieji internetiniai *troliai*).

Apklaustų pateikėjų ir internete užfiksuotų pasakotojų samprotavimai, kodėl Biržų „Norfoje“ vaidenasi, pasižymi nemaža įvairove. Tai ir parduotuvės vietoje buvęs didelis gaisras, karo laikų kapavietės, o archeologai radę senovinės gyvenvietės pėdsakų (VDU ER A Nr.1, b.22. l. 40, 69, 76, 77; A Nr. 2. b.1, nr. 51, 55, 56, 57). Tačiau nepaisant kokiomis aplinkybėmis, kaip manoma, mirė toje vietoje gyvenę žmonės, visais atvejais vaidenimosi priežastys yra siejamos su po namo pamatais esančiais palaikais ar pamiršta kapaviete, kurios ramybė yra drumsčiama dėl šiuo metu pastate vykdomos veiklos. Toks reiškinių aiškinimas paremtas iš tradicinės kultūros (sakmių ir tikėjimų) paveldėta samprata, kad jei po namo pamatais ar kitoje

¹⁶ Prieiga per internetą: <http://www.nso.lt/lt/ghost.htm> [žiūrėta 2011-04-28]

vietoje yra be tinkamų ritualų užkasti žmonių palaikai (kaulai), tai ten gali vaidintis ir žmogui gali būti sunku tokiuose namuose išgyventi (KLPTK III: 112, 116; BML 1131).

B. Williamsas ir A. Ventola kai kuriuos paranormalius reiškinius visuomeninės paskirties ar privačiose namų erdvėse aiškina psichokineze¹⁷ arba viena iš jos formų – poltergeisto fenomenu. Kaip pavyzdį autoriai pateikia poltergeisto suaktyvėjimą viename Majamio siuntų sandėlyje, kuris užsiėmė suvenyrų Floridos tema (alaus bokalų, suvenyrinių stiklinių, peleninių) platinimu. Pasak sandėlio savininkų ir darbuotojų, smulkios prekės, kurios buvo paruoštos ir supakuotos siuntimui nei iš šio, nei iš to ėmė kristi nuo lentynų, kartais suduždamos ant grindų, kai kada net „nukeliaudavo“ nemažą atstumą nuo tos vietos, kur buvo padėtos. Didesni objektai, tokie kaip kartoninės dėžės, irgi dažnai nukrisdavo ir paberdavo ant grindų savo turinį. Netrukus buvo pastebėta, kad šie reiškiniai suaktyvėja, kai sandėlyje netoli prekių būna devyniolikametis pasiuntinukas Julio (Williams, Ventola 2011: 4). Tokių pasakojimų apie ypač stiprų paranormalių reiškinių suaktyvėjimą Lietuvos parduotuvėse neužfiksuota. Kita vertus, Biržų „Norfos“ vaiduoklis taip pat stumdo dėžes, varto prekes, o kameros fiksuoja paslaptingos būtybės judesius. Tačiau pateikėjai mįslingus reiškinius sieja su pomirtinio pasaulio gyventojais, žymiai rečiau paranormalūs įvykiai įvardijami poltergeisto pavadinimu. Pavyzdžiui, 1.4. poskyryje *Vaizdo medžiagoje užfiksuotos nežemiškos kilmės būtybės* jau minėtas vaizdo siužetas apie įvykius vienoje Lietuvos parduotuvė, kai netikėtai iš vienos lentynos nukrenta alaus skardinė, išbėga alus, o didėjant alaus balai, skardinė akyse ima nykti (VDU 2273 A Nr. 2, b. 8, nr. 3). Spėtume, jog poltergeistu šis atvejis įvardijamas būtent dėl to, jog yra pavienis, atsitiktinis, nesusijęs su jokių mirusių asmeniu ar po namo pamatais slypinčia istorija. Štai kitame vaizdo siužete, taip pat įvardintame „Poltergeisto aktyvumu“, nufilmuota virtuvėje iš lentynos iškrentanti lėkštė ir pridedamas paaiškinimas: „Per visas šias dienas palikdavau kamerą naktį įrašinėti, bet pavyko tik užfiksuoti štai šitą vaizdelį, nes niekaip negalėjau nuspėti, kur įvyks kitas poltergeisto aktyvumas. Dar keliuose įrašuose jokio aktyvumo nematyti, o tik girdėti bildėjimai - tai tuos įrašus čia nekėliau“ (VDU ER 2273 A Nr.2, b.8, nr.6)

¹⁸. Susidaro įspūdis, kad poltergeistu aptartų vaizdo siužetų kūrėjai / komentatoriai įvardija tam tikrą regimą, savaiminį daiktų judėjimą. Iš tiesų panašiai, lygindami poltergeisto ir vaidenimosi atvejus, vienu iš pagrindinių šių fenomenų skirtumų įvardija ir B. Williamsas bei A. Ventola: objektų judėjimas, sąlygojantis atsirandančius garsus, yra grynai fizinis ir jei reiškinį stebi keli žmonės, tai visi matys tą patį vaizdą. Savo ruožtu vaidenimosi atvejai – labiau haliucinacinio pobūdžio, kai girdimas garsas nebūtinai yra susijęs su fiziniu daiktų judėjimu, o antras šalia

¹⁷ Psichokineze – prigimtinis, dažnai nesąmoningas, sugebėjimas daryti fizinį poveikį objektams, prie jų neprisiliečiant.

¹⁸ Vaizdo siužetą galima pažiūrėti čia: http://www.videotau.lt/poltergeisto-aktyvumas_2ac7d954c.html

esantis asmuo gali nematyti ar negirdėti to, ką patiria pirmasis (Williams, Ventola 2011: 15-16). Aptartuose vaizdo siužetuose pabrėžiamas būtent reiškinių materialumas – užfiksuotas savaiminis, nepaaiškinamas fizinių objektų judėjimas.

Internetu gausu pasakojimų ir apie įvairiose užsienio šalių parduotuvėse vykstančius neaiškios kilmės reiškinius. Pavyzdžiui, vienas lietuvių kalba papasakotas siužetas – apie įvykius Pietų Australijos mieste esančioje maisto prekių parduotuvėje labai panašus į Biržų „Norfos“ istorijos siužetą:

Viename nedideliame Australijos miestelyje pradėjo siautėti vaiduoklis. Vaizdo kameros įsijungė be jokios aiškios priežasties, todėl įtariama, kad tai gali būti ne paprastų vagių darbas.

Parduotuvės savininkas Normas Hurstas Bromptone (Pietų Australija) įjungė signalizaciją ir išvyko namo pasibaigus parduotuvės darbo laikui. Apie 23 valandą netikėtai įsijungė apsaugos vaizdo kameros, kurios nufilmavo ant grindų numestą bandelių pakuotę.

Skamba šiurpokai, tiesa? Dar keisčiau ši istorija atrodo, kai sužinai, kad duonos lentynos yra nutolusios apie 12 metrų nuo ten, kur „nukeliavo“ bandelės. Vaizdo kameros parodė, kad bandelės buvo tiesiog svieste nusviestos. „Vaizdo įrašė buvo matyti, kaip bandelių rinkinys nusileidžia... jos tiesiog tškėsi ant grindų“, – pasakojo liudininkas.

Hurstas nusipirko parduotuvę 2011 m. Beje, jis buvo perspėtas, kad čia vaidenasi, tačiau į tai reagavo labai skeptiškai. Iki šio įvykio. VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 74

Šiame pasakojime įvykių tikroviškumą stiprina parduotuvės savininko įvardinimas. Kita vertus, pasakojimo vietos apibūdinimas „viename nedideliame Australijos miestelyje“ nukelia į tolimą, nepažįstamą šalį, nenurodo konkrečios vietos ir skamba panašiai kaip pasakų pradžios formulės, pavyzdžiui – „kitą kartą tolimoje karalystėje“. Vaidenimusi pasakojime įvardijamas savaiminis apsaugos vaizdo kamerų įsijungimas ir vaizdo medžiagoje užfiksuotas nepaprastas daiktų judėjimas. Įvykių realumas kaip ir Biržų „Norfos“ atveju grindžiamas technikos prietaisų patikimumu, nors vaizdo įrašas prie pasakojimo ir nepateikiamas. Dauguma kitų panašių naratyvų pradedami ar baigiami bandymu paaiškinti, kodėl tokie įvykiai vyksta, šiuo atveju svarbiau yra pranešti apie nepaprastą reiškinį. Nors tradicinių sakmių apie savaime įsijungiančias vaizdo kameras ir nėra, tačiau panašiai – svaitydamos daiktus ar kitaip erzindamos žmogų – elgiasi ir mitinės būtybės. Pavyzdžiui, sakmių velnias, apsigyvenęs žmogaus namuose triukšmauja, mēto daiktus, o vietose, kuriose nusižudė žmogus, naktį kažkas nutraukia miegančių žmonių apklotus, pakelia lovą, svaitydosi bulvėmis ar išmēto daiktus (KLPTK III: 115, 116, 253). Galime konstatuoti, kad pasikeitė tik tam tikros aplinkos detalės, t. y. žmogaus buityje atsirado daugybė technikos prietaisų, tačiau nepaisant to, mitinio pasaulio ir žmogaus sandūra, kaip ir tradicinėse sakmėse, vyksta vietose, kurios dėl vienokių ar kitokių priežasčių turi didesnę ryšį su anapusiniu pasauliu.

Kaip matėme, parduotuvėse gyvenantys vaiduokliai apie savo buvimą praneša gana žaismingai, t. y. svaitydami, stumdydami įvairius daiktus ir paslaptinai, dažniausiai, kai parduotuvė lieka tuščia ir tik žvitrė vaizdo kamerų akis tyliai fiksuoja nematomus judesius.

Virtualioje terpėje radome kiek šurpesnių pasakojimų apie ne tokius žaismingus vaiduoklius, apsilankančius kavinių ir barų patalpose. Apie vieną tokį įvykį, nutikusį kavinėje dirbančiai virėjai, papasakojo virėjos dukra prisistačiusi mergina. Neįvardijama nei kokiame mieste tai nutiko, nei kokia tai kavinė. Šiame siužete stebime susipynusius tradicinių sakmių elementus bei šiuolaikinio pasaulio realijas. Pasakojama, kad moteris vieną dieną išgirdo iš rūsio, kuris buvo šalia virtuvės, vaiko verksmą. Ir saktėse randame siužetų apie palaidojimo vietose girdimus verksmus bei vaitojimus, tačiau mistiniai reiškiniai analizuojamame siužete tuo nesibaigia. Kavinėje girdimi įvairūs kiti bilesiai, su dvasių veikla siejamas savaiminis dujinės viryklės sprogdymas. Įdomi šio pasakojimo aplinkybė ta, jog į kavinę pakviestas kunigas pastatą pašventino, tačiau liepė uždėti grotas ant įėjimo į rūšį ir niekam daugiau ten nė kojos nekelti. Galime manyti, kad bažnyčios atstovo ritualai čia neveiksmingi. Tradicinėse saktėse bažnytinės sakramentalijos ar kunigo pašventinimas dažniausiai yra lemiamas ir išlaisvinantis nuo blogio. Tačiau kartais užsimenama ir apie nesėkmes, kai šventinimas nepadeda (KLPTK III: 126). Dabartiniuose naratyvuose vis dažniau prabylama apie neveiksmingas bažnytines apeigas. Peršasi mintis, jog šiuolaikinis žmogus, susidūręs su reiškiniais, kurių racionaliai negali paaiškinti, vis rečiau kreipiasi pagalbos į bažnyčią, dažniau kliaujamasi savo paties jėgomis ar priimami kiti racionalūs sprendimai. Pasakojimo pabaigoje pateikėja atskleidžia, jos manymu, mistinių reiškinų priežastį – teigia girdėjusi, jog kadaise toje vietoje, kur dabar stovi įvairūs gyvenamieji ir visuomeniniai pastatai, buvo kapinės (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 160). Toks buvusios kapavietės ir dabar šioje vietoje įsikūrusioje įstaigoje vykstančių reiškinų siejimas leidžia manyti, kad pateikėja aplinkos reiškinįs vertina vadovaudamasi mitinio pasaulio tvarka, pagal kurios dėsnius, pažeidus draudimą drumsti mirusiųjų ramybę, ramybės drumstėjams anksčiau ar vėliau tenka sumokėti. Šiuo atveju bausmė aiškinama šiuolaikiškai – kavinė galiausiai bankrutuoja, ją tenka uždaryti.

Panašiai vaidenimosi priežastys aiškinamos ir dar viename lietuvių kalba virtualioje erdvėje užfiksuotame pasakojime apie Airijoje, Navan miestelyje esantį barą. Nors duomenų apie po baro pamatais esančias kapines nesama, kalbama, jog pastatas, kuriame yra įsikūręs baras stovi jau šimtą metų ir yra pagarsėjęs kaip pastatas-vaiduoklis. Šiame pastate kurį laiką dirbęs jaunuolis, visą laiką buvo užkietėjęs skeptikas, tačiau po kraupių įvykių patirtų savo darbovietėje, buvęs taip sukrėstas, kad išėjo iš darbo. Iš pradžių jis nepatikėjo, kai dvi baro lankytojas rado susirietusias ant žemės ir spiegiančias iš siaubo. Šios tvirtino mačiusios tarsi rūke skandinčią moterį ilgais plaukais. Vaikinas nepatikėjo ir net nusišaipė, tačiau tą pačią dieną

po darbo, skaičiuodamas kasą, pajuto mažais tankiais žingsneliais artėjančią prie jo kažkokią ilgaplaukę tamsią būtybę. Viską metęs jaunuolis išbėgo iš baro. Vėliau kalbėdamas su baro savininku, sužinojo, kad tokių incidentų jau yra nutikę dvylikai čia dirbusių žmonių (VDU ER 2273 A Nr.2, b. 1, nr. 331). Manytume, jog tokie tamsiaplaukių baltai apsirengusių vaiduoklių vaizdiniai perimti iš populiarių siaubo filmų, pavyzdžiui „Skambutis“ (2002 m. JAV sukurtas filmas, režisierius Gore Verbinski).

Nuotrauka Nr. 5 ¹⁹

Kita vertus, populiarioji kultūra neegzistuoja visiškai atskirta nuo tradicinės kultūros, jos abi viena kitą veikia – baltos žmogaus / silueto pavidalais vaiduokliai vaizduojami ir sakmėse. Žmogui pasirodo baltai apsirėdžiusi moteriškė, balta deivė, balta drobule apsisiautusi moteriškė, mergos ilgais palaidais plaukais (BsV: 155-157, 239) ir pan.

Matome, jog analizuotai pasakojimų grupei apie neįprastus reiškinius parduotuvėse ir kavinėse įvykių tikroviškumo kriterijumi dažnai tampa technikos prietaisų reakcija į savaiminį daiktų judėjimą ar net regimų siluėtų fiksavimas. Panašūs pasakojimai sklinda tiek žodžiu, tiek virtualioje terpėje, o kai kurie siužetai tiek išpopuliarėja, kad patenka į spaudą ar yra viešai aptarinėjami interneto straipsniuose, vietinėse televizijose. Nors

¹⁹ Filmo „Skambutis“ reklaminė afiša. Prieiga per internetą: <http://filmux.org/1285-skambutis-2-the-ring-two-2005.html> [žiūrėta 2011-04-28]

naratyvuose gausu šiuolaikinio pasaulio realių, iš populiariosios kultūros (siaubo filmų) perimtų vaizdinių, juose visgi akivaizdūs ir tradicinės kultūros pėdsakai. Panašiais pavidalais (ilgaplaukė, baltai apsirengusi moteris, baltas pavidalas ant kapinių) rodomi ir panašia veikla (daiktų svaidymu, baldų kilnojimu, ir įvairiu kitu žmogaus gąsdinimu / erziniu) užsiima ir mitologinių sakmių būtybės. Dažniausiai paaiškėja, kad vaidenimosi priežastis yra parduotuvių ar kavinių vietoje anksčiau buvusios kapavietės. Įdomu ir tai, kad nors poltergeisto reiškiniai mokslininkų yra aiškinami nepaprastą energetiką turinčių žmonių sugebėjimu mintimis daryti poveikį daiktams, sakmiškuosiuose lietuvių kalba sklindančiuose naratyvuose poltergeistu yra įvardijami parduotuvėse ar kitose žmogaus veiklos erdvėse be paaiškinamos priežasties judančių daiktų, girdimų garsų atvejai, kai tų vietų praeities istorijos nėra žinomos.

2.2. Neįprasti reiškiniai privačiose namų erdvėse

Šiuolaikiniuose pasakojimuose dažna mistiškų įvykių erdvė – tai privatūs žmonių gyvenamieji namai ir butai. Apie įvairias žmogaus namų erdvėse pasirodžiusias mitologines būtybes pasakota ir anksčiau, tačiau tokie apsilankymai visada turėdavo aiškią priežastį, t. y. buvo manoma, kad velionis dar kurį laiką gali būti susijęs su savo gyvenamąja vieta ar nesuvedęs sąskaitų su ten likusiais žmonėmis: „Žmona labai rauda mirusio vyro – jis pradeda ateidinėti į namus“; „Namuose, kuriuose neseniai mirė / nusižudė žmogus, girdi trinksint / žvangant / beldžiant / girdi žingsnius / gyvulių ar žmonių balsus“ (KLPTK III: 93, 112). Tokių tradicinių sakmių dėmesio centre žmogaus ir mitologinės būtybės kontaktas, o vieta, kurioje jis vyksta, ne visada yra svarbi. Dalis sakmiškųjų naratyvų yra būtent apie tam tikras ypatingas vietas ar jose stovinčius gyvenamuosius pastatus. Juose dažniausiai taip pat vyksta žmogaus ir mitologinių būtybių susidūrimai ar kiti mistinei sferai priskiriami reiškiniai, tačiau pateikėjai pabrėžia, jog tokie dalykai čia vyksta būtent dėl ypatingos namuose tvyrančios atmosferos ar lemtingų praeities įvykių. Remiantis Sylvia Anna Grider straipsniu, tokie dvasių ir vaiduoklių apsėsti namai šiame darbe bus vadinami namais-vaiduokliais (Grider 2007).

Disertacijos autorė iš pateiktųjų užrašė 50 naratyvų apie privačiose žmonių gyvenamuose būstuose vykstančius mistiškus įvykius bei 20 panašių pasakojimų užfiksuota virtualioje erdvėje. Kituose dviejuose poskyriuose ir paanalizuosime siužetus apie namus – vaiduoklius bei butus, kuriuose dedasi nepaprasti dalykai. Pasiaiškinsime, kurios pateiktųjų išskirtos vaidenimosi priežastys pastatuose vykstančius reiškinius leidžia sieti su tam tikra vietos praeitimi, o kurios vis dėlto rodo šių reiškinių sąsajas su tam tikrais asmenimis? Taip pat pabandysime išskirti požymius, pateiktųjų nuomone parodančius, jog namas / butas gali būti apgyvendintas dvasių ir vaiduoklių.

2.2.1. Namams-vauduokliams būdingi požymiai ir pavieniai, konkrečių asmenų išprovokuoti, dvasių pasirodymo namuose atvejai

Apie namus-vauduoklius ypač daug pasakojimų randame virtualioje terpėje. Dažniausia vaidenimosi priežastimi juose įvardijama dėl vienokių ar kitokių aplinkybių namuose apsigyvenusios anksčiau čia gyvenusių žmonių dvasios. Pavyzdžiui:

Prieš 17 metų verslininkų Sokolovų šeimyna netoli Druskininkų įsigijo vienkiemį. Pora vertėsi šunų veisimu. Tačiau nuo pirmų gyvenimo dienų vienkiemyje prasidėjo nebūti dalykai. Žingsniai, beldimas į langus. Paslaptingi nuotykių, atsitinkantys Sokolovų svečiams bylojo, jog čia kažkas ne taip. Verslininkai kreipėsi į ekstrasensų. Šie patvirtino, jog Sokolovai šiuose namuose gyvena ne vieni... VDU ER 2273 A Nr.2, b.1. nr. 52.

Dėmesio verta yra ir ta aplinkybė, kad namas-vauduoklis stovi atokiau nuo gyvenamų vietovių ir kitų žmonių, galinčių padėti atsitikus nelaimei – vienkiemyje. Svarbu čia ir tai, kad vaidenimosi priežastį namo šeimininkai išsiaiškina ne patys, o su ekstraseanso pagalba. Nors konkrečios priežastys nutylėtos, akivaizdu, kad šis namas saugo tam tikras anksčiau čia gyvenusių žmonių paslaptis ir yra glaudžiai susijęs su gyvenamos vietos praeitimi. Kaip yra pastebėjusi S. A. Grider, žodinėje tradicijoje ir literatūroje tipiškas vaiduoklių namas įsivaizduojamas kaip didelis ir senas, stovintis kur nors nuošalioje vietovėje ar ant kalvos, apsuptas vešlios lapijos ar senų medžių, aukštos tvoros (Grider 2007: 149-150). Tokiu namu-vauduokliu, manytume, galime laikyti ir pasakojime paminėtą pastatą. Siužetas taip pat primena ir dažno siaubo filmo scenarijų – jauna pora atsikrausto į didelį seną namą, kurio sienos slepia kraupią, su praeities įvykiais susijusią paslaptį. Tokios siužetinės linijos pavyzdžiu galėtų būti 2005 m. sukurtas filmas „Amityvilio siaubas“, kaip skelbiama, paremtas tikrais faktais. Pasakojama kaip viename Amityvilio miestelyje stovinčiame name išžudoma visa šeima, kurią terorizavo jos pačios maitintojas. Tai padaro neapsikentęs vienas iš vaikų. Namas su šurpia paslaptimi lieka vienas, kol galiausiai į jį įsikrausto nauji gyventojai, tačiau ramybe jie ilgai nesidžiaugia – pradeda dėtis įvairūs paslaptingi įvykiai²⁰.

Ir daugybėje kitų žodžių ir virtualioje erdvėje plintančių pasakojimų dėmesio centre – tam tikri pastatai, tapę mirusių artimųjų ar svetimų dvasių gyvenamąja buveine, o gyviesiems baigia vieta. Tokie namai dažniausiai stovi kokioje nors ypatingoje, nepaprastus praeities įvykius menančioje vietoje arba juose jau pasikeitė kelios čia gyvenusių žmonių kartos, o jų gyvenimo istorijose būta ir šviesių ir tamsių puslapių. Vieną tokių pasakojimą apie ypatingoje vietoje stovintį namą, t. y. įsikūrusį prie pat senųjų miesto kapinių tvoros, atsitiktinai pavyko rasti ekspedicijos metu Biržuose. Kalbėtasi su trimis buvusiomis šio namo gyventojomis

²⁰ Prieiga per internetą: <http://filmai.mhost.lt/5003-amityvilio-kosmaras-the-amityville-horror-online.html> [žiūrėta 2011-04-28]

(46 metų Jolanta ir dukromis – 19 m. Judita, 17 m. Ingrida). Šeima, sename name palikusi senelius, šiuo metu gyvena tame pačiame kieme, kiek atokiau stovinčiame naujos statybos name. Jolantos ir jos dukrų teigimu, senelių name (toliau vadinsime jį senuoju namu) gyvena du skirtingi vaiduokliai. Viena jų, įsikūrusi kambaryje antrame namo aukšte, kuriam laikui buvo pavykę išvyti.

Apsaugai nuo nepageidaujamo vaiduoklių buvimo panaudoti bažnyčioje šventinti daiktai veiksmingi tik iš dalies. Kambaryje bildesiai lyg ir aprimo, tačiau, kaip tvirtina mama ir dukros, senajame name yra dar vienas vaiduoklis, kuris nuo neatmenamų laikų iki šios dienos gyvena koridoriuje ant laiptų. Vienam, ypač vakare, ten nejauku, atrodo lyg kažkas visada stovi už nugaros. Dažniausiai vakare ar naktį, o kartais ir dieną namo gyventojai girdi, kaip kažkas užlipa ir nulipa laiptais, nors lauko durys apačioj užrakintos. Jaunesnioji dukra Ingrida yra pastebėjusi, jog baugiajame koridoriuje, užsidegus sieninei lempai, matomi ne visai normalūs šešėliai – „tokios kaip ataugos čia iš rankų, kažkoks toks eini ir čia vos ne, kažkoks spyglys“. Laiptinės nejaukumą esą jaučia ir į svečius atvažiavę giminaičiai (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 22, l. 15, 36).

Išskirtinę laiptų ar laiptinių vietą namuose – vaiduokliuose pastebėjo ir S. A. Grider. Jos manymu, taip yra dėl tarpinės ir ribinės laiptų padėties, jungiančios namo viršų ir apačią, du niekur nevedančius kraštutinius taškus – palėpę ir rūšį. Namų – vaiduoklio laiptais žmogus juda tarsi skirtingais siaubo lygiais. Palėpė nors ir sukuria iliuziją, kad yra arčiausiai išorinio pasaulio, tačiau yra tarsi aklavietė, spąstai, savo ruožtu rūšys yra po žeme, kuri yra tiesiogiai susijusi su požemio pasauliu ir blogio jėgomis (Grider 2007: 153). Disertacijos autorės užfiksuotuose naratyvuose laiptai taip pat kaip ir kitos tamsios ir negyvenamos namo erdvės (t. y. palėpės, rūšiai, koridoriai) dažnai laikomos baugiomis ir minimos kaip išskirtinės mitologinių būtybių pasirodymo ir veikimo vietos. Susidaro įspūdis, kad gyvenamieji kambariai yra žmogui saugesni ir anapusinio pasaulio būtybių mažiau lankomi.

Tačiau kalbinta pateikėja Jolanta mistiškus reiškinius prie kapinių esančiame name sieja su nešventintoje žemėje, t. y. už kapinių tvoros, arba tiksliau jų kiemo teritorijoje, o gal ir po namo pamatais, palaidotų žmonių ramybės nerandančiomis sielomis. Esą viena sena moteriškė tvirtina, kad šitoje tvoros pusėje yra palaidotas jai artimas žmogus, tad karts nuo karto ji čia ateina uždegti žvakutės. Jolanta tiki, kad tokių nežinomų palaidojimų šalia kapinių tvoros gali būti ne vienas: „[kai] aš dar maža buvau, kad čia daržą dirbdavo, tai seniau iškasdavo kaulų<...>, kaukolių čia visokių būdavo iškasama, ir kaulų, tai iš tikrųjų“ (VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l.42-43).

Su mirusiųjų žeme besiribojantis sklypas taip pat mena ir neramius praeities įvykius: „tėtis, kai čia kasė, tai buvo radęs ten gilzių nuo pasaulinių karų“. Pateikėjos tvirtinimu,

toje pat žemėje tik kiek atokiau pastatyname naujame name nesivaidena ir jokių kitų neramumų nebūna. Nors kasant pamatus, čia taip pat atkasta žmonių kaulų, tačiau namas iškart buvo pašventintas. Ir senesnėse sasmėse žinomas panašus siužetas: „Namuose nuolat vaidenasi. Kunigas pašventina namus, bet tai nepadeda. Vaidentis liaujasi tik tada, kai namus perstato kitoje vietoje“ (KLPTK III: 126). Pagal šią sampratą, mistinių įvykių priežastys yra susijusios su pastato stovėjimo vieta, čia besiilsinčių netinkamoje vietoje palaidotų žmonių neramiomis vėlėmis, negatyviais praeities įvykiais, čia gyvenusių žmonių patirtomis stipriomis emocijomis.

Ir kituose sakmiškuosiuose naratyvuose minimos panašios vaidenimosi namuose priežastys, dažniausiai – pasilikusios mirusių giminaičių vėlės. Tačiau kai kuriuose variantuose priešingai teigiama, kad namuose nejauku pasidarė tik tada, kai mirusios močiutės vėlė, kaip mano pateikėjas, apleido pastatą. Namai tada tapo tušti ir nejaukūs (VDU ER A Nr. 1, b. 8. l. 2-4).

Internete sklando ypatingai šiurpūs pasakojimai apie vaiduoklių apsėstus namus, stovinčius ne Lietuvoje. Pavyzdžiui, Ednės Džonson iš Hiustono vyras net ir po mirties daugiau kaip 20 metų nuodijo jos gyvenimą bei neleido gyventi pilnaverčio gyvenimo. Pasakojama, kad vos tik moteris pasikviesdavo į namus kavalierių, velionio vyro dvasia visada rasdavo būdų, kaip juos išprašyti lauk: vienam vyrui paslaptingu būdu buvo sugadintos kelnės, kitam durimis privėrė koją, į trečią metė sunkią vazą (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.3, nr.18). Ir tradicinėse lietuvių sasmėse randame siužetų apie namo sugrįžtančius sutuoktinius, negalinčius susitaikyti su neišvengiamu išsiskyrimu ar net bandančius nusivilioti anapilin ir gyvąjį (KLPTK III: 88). Tačiau mitinio pasaulio taisyklės išmanantis žmogus, dažnai sugeba velionį pergudrauti.

Kitas pasakojimas apie labai intensyvių savaiminių daiktų judėjimą trijų asmenų šeimos namuose Holbrukse, Koventeryje. Teigiama, jog name apsilankę ekstrasensai padarė išvadą, jog šie namai – tarsi autobusų stotelė, kurioje susikerta dvasių ir žmonių keliai. Dvasininkai, savo ruožtu, nieko kito nepatyrė, kaip tik nešioti kryželius, tačiau kaip teigiama, ši priemonė neveiksminga. Pasakojimo pabaigoje priduriama, jog būdamas vienas namuose, nukritęs nuo laiptų, užsimušė jų šuo. Veterinaras paaiškino, kad šuns sužalojimų priežastis – grubus numetimas nuo laiptų. Tačiau šeima palikti savo namų, rodos, neketina. Susidaro įspūdis, jog šeimos nariai užsibrėžę tikslą įrodyti, jog jų patirtys neišsigalvotos, mat mistiški reiškiniai visokiais būdais yra mėginami užfiksuoti (VDU ER 2273 A Nr.2, b.3, nr.13).

Tradicinėje kultūroje būta požiūrio, kad žmogui, atsidūrusiam vėlių kelyje, reikia nuo jų kelio pasitraukti, kitaip net tas, kuris neturi galios vėlių matyti, negali tokioj vietoj paeiti, kliuvinėja, klumpa, o vėlių susibūrimo vietoje stovintis namas, vos pakilus vėtrai sugriūva, kad ir kaip tvirtai būtų pastatytas (BsV: 216-220). Panašioje dvasių susitelkimo vietoje teigiama

stovįs ir aptartame pasakojime minimas namas – taigi šis vaizdas taip pat atspindi senąją tradicinę pasaulėžiūrą.

Paskutinių dviejų pasakojimų siužetai apie agresyvius ir labai fiziškai aktyvius vaiduoklius labiau primena siaubo filmus adrenalino mėgėjams ir smarkiai skiriasi nuo kitų iš lietuvių pateikėjų užrašytų sakmiškų pasakojimų apie paslaptingus ir mistiškus reiškinius namuose. Kita vertus, siužetų apie žmogaus ir numirėlio grumtynes esama ir lietuvių folklore. Numirėlis atsikelia ir smaigia / vejasi žmogų (KLPTK III: 100). Žmogus sutinka keistą žmogų / maišą / mirusį kaimyną; tas kviečia žmogų imtynių. Žmogus negali numirėlio įveikti / kankinamas iki gaidgystės (KLPTK III: 107).

Dalyje pasakojimų įvykių centre – namuose vykstantys nepaaiškinami reiškiniai, tačiau jie būna laikini, t. y. vyksta tik tam tikru apibrėžtu laikotarpiu, pavyzdžiui, metus po šeimos nario mirties ar būna išprovokuoti pačių namuose gyvenančių asmenų – intensyviai galvojama apie neseniai mirusį asmenį ir nutinka tik kartą gyvenime. Apie tokius neįprastus reiškinius namuose, vykusius tik iki vyro mirties metinių, disertacijos autorei papasakojo ir 44 metų našlė Rima, gyvenanti vieniemyje Biržų rajone. Pateikėja tvirtino, kad iškart po vyro mirties namuose ėmė girdėti žingsnius, trankydavosi kambarių durys. Vyras jai nuolat sapnuodavosi ir priekaištaudavo, kad ši blogai prižiūrinti ūkį, apleidusi namus. Rima prasitarė, jog būdamas gyvas, vyras buvo itin pavydus. Kažkada prisiekė, kad saugos žmoną net ir po mirties. Ir iš tiesų pirmaisiais metais po jo mirties namie be jos ir vaikų tarsi dar kažkas gyveno. Būta ir visai šiurpių bei logiškai nepaaiškinamų reiškinių, pavyzdžiui, vieną rytą pabudusi virš lovos moteris išvydo bičių spiečių. Kaip matome, pasakojimas grįstas mitinio pasaulio logika: anksti miręs ir emociškai prie gyvenamos vietos bei žmonių prisirišęs velionis negali ramiai palikti gyvųjų pasaulio. Pasak G. Beresnevičiaus, lietuviai seniau tikėjo, jog Žemėje laikinai pasiliekančios tokios sielos, kurios dėl vieno ar kitų priežasčių dar negali įeiti į pomirtinį pasaulį. Jos dažniausiai tapdavusios medžiais arba klajodavę įvairiais pavidalais. Krikščionybės įtakoje vėlės gyvulių pavidalais priartėjo prie pragaro įvaizdžio, o vėlės laikinai pasilikusios Žemėje kitokiais pavidalais, buvo gretinamos su skaistyklos įvaizdžiu (Beresnevičius 1990: 63-64). Liepusi jam dingti, ir šis, kiaurai perėjęs per sieną, prapuolė. Namie buvo ir kitų keistų dalykų. Kažkas tarsi pradėjo gadinti visus iš eilės elektrinius prietaisus (šaldytuvą, skalbimo mašiną ir pan.), be paaiškinamos priežasties virtuvėje ėmė trankytis dujų balionas. Pasakotojos velionis vyras būdamas gyvas stengėsi rūpintis žmona, tačiau dažnai būdavo neprognozuojamas: gerdavo, demonstruodavo fizinę jėgą, todėl ir po mirties apie savo buvimą praneša trankydamasis ir kitaip keldamas siaubą. Moteris nebežinodama, kaip elgtis, ir kaip tuose namuose toliau gyventi, kreipėsi į būrėją. Ši jai paaiškino, kad taip yra todėl, jog jos velionį vyrą valdžiusios dvi energijos: gera ir bloga, todėl jis kuriam laikui dar likęs jų

bendruose namuose tarsi globoja ją, bet tuo pačiu kenkia ir gąsdina. Atėjus vyro mirties metinėms bažnyčioje buvo užpirktos mišios, suruošti gedulingi pietūs. Po to visi triukšmai namuose pamažu ėmė rimti (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 21, l. 63-64, 66, 68). Tradiciška šiame pasakojime ir tai, jog neišprasti reiškiniai jame vyko tik metus po vyro mirties, kol pagal mitologinio pasaulio tvarką žemėje tęsėsi pomirtinė vėlės kelionė ir nebuvo atliktos visos velioniui reikalingos bažnytinės apeigos. Palyginimui, ir senesniuose tikėjimuose randame, jog „mirusieji grįžta pas gyvuosius savo kančių kentėti, jie vaidenasi ir prašo maldų“ (BIML 928); „atgailaujančios sielos galima išgelbėti mišios atlaikymu“ (BIML 931). Kita vertus, pasakojime matyti ir nūdienos dvasią atspindinčių detalių. Kaip pastebėjo I. R. Merkienė, informacija apie metafizinį pasaulį dabartiniuose memoratuose ateina ne iš savosios aplinkos, o iš tam tikrų galių turinčių ekstrasensų (Merkienė 2002: 233), analizuojamu atveju – burtininkės. Pasakojimo dėmesio centre atsidūrusio namo negalime įvardinti namu-vaiduokliu, mat neišprasti reiškiniai čia siejami su konkrečiu mirusiu asmeniu.

Kitas pasakojimas apie Plungėje, nuosavoje valdoje stovintį namą, iliustruoja pasakojimų apie vienkartinius nepaaiškinamus reiškinius, išprovokuotus konkrečių asmenų, grupę. Name gyvenanti moteris dažnai lieka viena: vyras dirba užsienyje, vaikai baigę studijas ir liko sostinėje. Įvairių krebždesių ji teigia girdėdavusi ir seniau, tačiau labai jų nesureikšmindavusi ir rasdavusi paaiškinimą, tačiau tąkart viskas buvo kitaip. Mirė pateikėjos klasės auklėtoja. Pirmas dienas po laidotuvių moteris prisipažino daug galvojusi apie velionę, žiūrėjusi senus albumus, klasės susitikimų nuotraukas. Įvykiai, sukrėtę pateikėją, nutiko trečią naktį po auklėtojos laidotuvių. Vos tik ėmė snausti, ją bemat išblaškė keisti garsai, sklindantys iš virtuvės, tarsi kas daužytų metalinius kepimo indus. Moteris ne juokais išsigando, atsėdė lovoje, įsijungė šviesą ir ėmė skambinti seseriai. Jai bekalbant telefonu, garsai nepertraukiamai kartojosi, negana to, iš virtuvės ėmė artėti link kambario, kol galiausiai virto traškesiu naktinėje lempoje, esančioje visai šalia, jai už nugaros. Garsui priartėjus, pateikėja šoko iš lovos, apsirengė ir išvažiavo nakvoti pas seserį. Grįžusi namo tik kitą dieną atidžiai apžiūrėjo virtuvę. Ji buvo įsitikinusi, kad orkaitę buvo palikusi atidarytą, kad atauštų, mat tądien kepė pyragą, o grįžusi iš sesers rado ją uždarytą. Moteris turėjo namie šventinto vandens, tad nieko nelaukusi ėmė juo šlakstyti visus namų kampus. Daugiau panašus reiškinys nebeprisikartojė (VDU ER A Nr. 1, b.3.1, l. 1-3). Ir seniau užrašytose sakmėse galime rasti panašių veiksmų, padedančių atsikratyti nepageidaujamų reiškinių, aprašymą: „Namuose vaidenasi. Žmonės pastato kryžių / pašventina vietą – vaidentis liaunasi“ (KLPTK III: 92).

Šis namas ne visai gali būti pavadintas namu-vaiduokliu. Nors apie įvairius vėlių ir vaiduoklių sukeltus bilesius kalbama ir tradicinėse sakmėse, tačiau vietose, kurios yra apsėstos dvasių, tokie bilesiai ir kiti neramumai laikas nuo laiko pasikartoja. Šiuo atveju,

nepapaiškinamas bildėjimas namuose pasireiškė tik kartą, po stiprių emocinių išgyvenimų. Kita vertus, pateikė šį įvykį sieja su mirusiaja, o nepapaiškinami bildesiai pasireiškė trečią naktį po laidotuvių. Kaip žinome, ir tradicinėse saktmėse bei tikėjimuose mirusieji dažniausiai pasirodo artimiesiems per pirmas tris dienas, savaitę, mėnesį ar metus, o gyvieji, norėdami nuo nepageidaujamų mirusiųjų apsilankymų apsaugoti, naudojami bažnytinėmis sakramentalijomis. Vis dėlto pasakojime labiau pabrėžiamas asmeninis ryšys su mirusiu asmeniu, o ne vietos specifika.

Apibendrinami galime teigti, jog šiuolaikiniuose sakmiškuosiuose naratyvuose, vaidenimosi namuose priežastys dažniausiai būna susijusios su namo stovėjimo vieta. Mistiški reiškiniai, kaip ir tradicinėse saktmėse, yra siejami su toje vietoje mirusiais žmonėmis (dažniausiai buvusiais namo savininkais), po namo pamatais esančiomis nežinomomis kapavietėmis bei trūkstamų laidojimo ritualų reikalaujančiomis vėlėmis ar dvasių susitelkimo vieta. Iš apžvelgtų siužetų paaiškėjo, kad namai-vaiduokliai – dideli, seni, tamsūs, atokiose (ar kitose ypatingose) vietose esantys ar negyvenami pastatai, kuriuose vyksta pasikartojantys antgamtiški reiškiniai, t. y. savaiminis daiktų judėjimas, įvairūs garsai, neturintys regimo garso skleidėjo, keisti šešėliai ar mirusių žmonių siluetai, fiziškai jaučiami nematomų būtybių prisilietimai, balsai, nepapaiškinamas nejaukumas, kartais net fizinis smurtas. Kita dalis pasakojimuose minimų namų vaiduokliškais gali būti įvardinti tik iš dalies, mat dvasių apsilankymai juose yra vienkartiniai ar / ir išprovokuoti juose gyvenančių asmenų.

2.2.2. Mistiški reiškiniai daugiabučiuose namuose

Dalis sakmiškųjų naratyvų yra apie mistiškus įvykius daugiabučiuose namuose. Tačiau jei neįprastus įvykius privačiuose vienos šeimos namuose bandome sieti su namo ar žemės, kurioje stovi namas praeitimi, į sienas įsigėrusiomis žmonių gyvenimo istorijomis, tai su daugiabučiais namais kyla šioks toks keblumas. Penktame aukšte esančio buto su žeme ir joje glūdinčiomis paslaptimis lyg ir nesieja jokie fiziniai ryšiai, tad darosi sunku paaiškinti, kodėl antrame iš kairės bute vaidenasi ir skraido daiktai, nors apačioje ar virš jo išsidėsčiusiuose butuose jokių neramumų nėra? Tokiu būdu mistinė baugi erdvė tarsi pakimba ore.

Pavyzdžiui, viename penkiaaukščiame Jonavos miesto namo laiptinėje ties trečiu aukštu lipdami laiptais gyventojai vienu akies kraštelio pastebi žmogaus siluetą, tačiau, kai bando įsižiūrėti jis dingsta. Pro akis nepraslysta mitologiškai prasminga vaiduoklio pasirodymo vieta – trečio aukšto laiptinė. Tai vidurinė dalis vertikalios išsidėsčiusioje penkiaaukščio namo ašyje, pagal S. A. Grider schemą, dinamiškas mistinių jėgų aktyvumo centras, jungiantis žemutinę namo dalį (rūsį) su viršutiniais aukštais (stogą), tarpinė erdvė: nei viršus, nei apačia

(Grider 2007: 153). Pateikėjas Saulius (34 m.), gyvenęs toje laiptinėje, penktame aukšte esančiame bute, pasakojo, jog keisti reiškiniai buvo stebimi ne tik laiptinėje, bet ir namie. Be niekieno pagalbos darinėdavosi durys, girdėdavosi įvairūs garsai, sklindantys dažniausiai iš virtuvės. Baisiausia būdavo, kai naktį miegant kažkas nematomas stverdavo už kojų. Vyras tai sieja su keletu nelaimingų mirčių (senyvo amžiaus velionių kūnai buvo rasti tik praėjus kuriam laikui po jų vienišos mirties), įvykusių kaimyniniuose butuose, taip pat ir su spiritizmo seansais, prieš daug metų su draugų kompanija praktikuotais paties pateikėjo. Nors kaimynystėje mirusių senolių kūnai jau seniai palaidoti, o nuo užsiėmimų dvasių kvietimais praėję apie dvidešimt metų, buto emocinė atmintis, pateikėjo nuomone, vis dar saugo šiuos praeities įvykius. Jo manymu, žmogus turi su tuo susitaikyti ir tiesiog gyventi, o jei negali – reikia išeiti pačiam, mat dvasios yra stipresnės (VDU ER 2273 A Nr. 1, b.7, l.1). Įdomumo dėlei ir tarp tradicinių sakmių radome variantų, kuriuose su nepageidaujamais vaiduokliais kovojama panašiu būdu: „Namuose vaidenasi, bet žmogus neišsigąsta / liepia triukšmauti, kiek nori; vaidentis liaunasi“ (KLPTK III: 124).

Apie šiame bute vykstančius nepaaiškinamus dalykus liudija ir pateikėjo Sauliaus mergina Vilma (27 m.). Pateikėja pabrėžė, jog šie reiškiniai ypač suaktyvėjo, kai į butą atsikraustė naujas gyventojas – šuo. Kai po namus laksto augintinis, visi garsai yra priskiriami gyvūnui, tačiau net tada, kai šuns namie nėra, tie garsai nesiliauja, tarsi toliau kažkas bėgiotų ir judintų daiktus. Šuns ir antgamtinio pasaulio ryšį randame iš tradicinės kultūros paveldėtuose tikėjimuose: „Jei šuo kaukia prie kurio nors namo, tai tas žmogus mirs“ (BIML 74); „Dvasias galima matyti pro šuns ausis, kada šuo ant dvasių loja“ (BIML 1198). Tačiau šiuo atveju, šuo nėra dvasių atsiradimo bute priežastis, manoma, kad jis tiesiog tas jėgas suaktyvino (VDU ER 2273 A Nr.1, b.9, l.1,2). Teigiama, kad tokius pačius reiškinius mato, girdi ir jaučia tiek abu buto gyventojai, tiek ir jų svečiai, o šešėlių laiptinėje liudija matę ir kiti kaimyninių butų gyventojai. Galėtume daryti išvadą, kad pateikėjai, jauni žmonės, vaidenimosi šiame daugiabučiame name priežastis siejantys su šioje vietoje nutikusiais įvykiais (mirusiųjų dvasių lankymusi savo mirties vietoje ar toje vietoje, į kurią jos buvo sukviestos spiritizmo seansų metu) visgi demonstruoja senąją pasaulėžiūrą, žinias, perimtas iš tradicinės kultūros.

Kituose užrašytuose sakmiškuosiuose naratyvuose apie vaidenimąsi daugiabučiuose žmonės taip pat susiduria su panašiais mistinei sferai priskiriamais reiškiniais. Dažniausiai tai įvairūs trinkėsėjimai, žingsniai, durų varstymaisi, nepaaiškinamas šviesų mirksėjimas. Darbo autorė atkreipė dėmesį į tuos sakmiškuosius naratyvus apie butus, kuriuose šie reiškiniai laikas nuo laiko buvo linkę kartotis. Tačiau jei pasakojimuose apie namus-vaiduoklius baugiomis vietomis laikomi tamsūs užkaboriai, t. y. įvairios palėpės, rūšiai, koridoriai, laiptinės, tai pasakojimuose apie vaidenimąsi butuose būdinga pasikartojanti mistinių

reiškinių vieta yra virtuvė. Užfiksuotas ne vienas toks siužetas. Pavyzdžiui, nepaaiškinamus garsus, sklindančius iš virtuvės girdėjo senos statybos name netoli Kauno centro esančio buto nuomininkai. Jie girdėdavo tai stalo įrankių tarškėjimą, tai spintelių durų trinksėjimą, lėkščių skambėjimą ir panašius garsus, tačiau įėjus į virtuvę, garsai paslaptinai išgaruodavo (VDU ER 2273 A Nr.1. b.24, l.1-2). Kita mergina pasakojo apie triukšmą, sklisdavusį iš virtuvės, kurį ji ir jos vaikas beveik kas naktį girdėdavo Anglijoje išsinuomotame bute. Jos manymu triukšmą keldavo buvusi to buto šeimininkė – tame bute neseniai mirusi senyvo amžiaus moteriškė. Jei tik ant viryklės pora nakčiai palikdavo kokią puodą ar neišplautų indų kriauklėje, tai netrukus pasigirdavo žvangėjimai, tarškėjimai. Vėliau mergina suprato, kad reikia visus indus sudėti į vietas, tada virtuvėje būdavo tylu (VDU ER A Nr. 1, b. 9, l. 5-6).

Tačiau įvairūs mistiški reiškiniai butuose neapsiriboja vien iš virtuvės sklindančiais garsais, dažniausiai galima kalbėti apie visą neapaaiškinamų reiškinių kompleksą.

Taip ir minėtame netoli Kauno centro stovinčiame name mistiški įvykiai sukrėsdavo gyventojus pačiomis netikėčiausiomis formomis. Pavyzdžiui, bute prieš keletą metų gyvenusi mergina (29 m.) susidūrė su įvykiu, apvertusiu jos pasaulėžiūrą aukštytyn kojomis:

<...> bandžiau įeiti į savo kambarį ir bandžiau atidaryti duris, bet aš jų negalėjau atidaryti, nes kažkas priešinosi. Toks nu, aš traukiau duris, o tos durys nu kaip nu vėrėsi. Nu ten irgi galėtum galvoti, kad čia kažkokie skersvėjai, dar kažkas, bet buvo žiema, langai apkamšyti, uždarinėti. Tikrai ten negalėjo būt skersvėjo. Ir tada vat žiauriai suglumau <...>. VDU ER 2273 A Nr.1. b.24, nr.1

Kita bute besisvečiuojanti viešnia pajuto kvėpavimą sau į nugarą, o atsisukusi pakraupo, nes už jos nieko nebuvo (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 3.2. l. 1). Visus įvykius vainikavo paslaptiną nuomininkų numylėtinio katino liga. Vieną dieną jis tiesiog nebepanoro išlįsti iš po spintos, tik drebėjo ir bailiai žiūrėjo. Nunešę jį pas veterinarą jaunuoliai išgirdo, jog katino psichika visiškai pakrikusi. Buto gyventojai nusprendė, jog katinas tarsi sugėrė į save visą blogą tame bute tvyrojusią energiją, nes su katino pasirodymu bute aprimo nepaaiškinami triukšmai (VDU ER 2273 A Nr.1. b.24, nr.1).

Matome, jog antgamtinis pasaulis sakmiškuosiuose naratyvuose nenusipėjamas. Jei vienu atveju gyvūno atsiradimas namie suaktyvina anapusines jėgas, kitame – jis tampa piktu jėgų sugėrėju ir pats pražūva. Ir seniau tikėta, kad tam tikras katino elgesys gali pranašauti artėjančius netolimos ateities įvykius: „Jei katė drasko gulintį pagalį, tai užgirsime nabaščiką, jei stovintį – tai užgimusį“ (BIML 123 b). Tikėta, jog tam tikrais atvejais po mirties „gerieji žmonės, tikrai kurie poterių nekalbėjo, paverčiami katinais“ (BIML 1004). Taip pat buvo tikima, kad „mirus žmogui, reikia katiną paslėpti po kreitele, kad jis neperšoktų per lavoną, – jei peršokęs per numirėlį peršoks per sveiką, tai sveikas apmirinės (sirgs nuomaru) (BIML 438). Matyt neatsitiktinai tam tikros šio gyvūno ir antgamtinio pasaulio sąsajos nepamiršamos ir

šiuolaikinėje kultūroje – katinas yra vienas iš siaubo filmų, raganos ir vaiduoklišių vakarėlių atributas. Nors pateikėjų konkrečiai neįvardinta, nes nėra žinomų faktų, kas toje vietoje nutiko, tačiau iš pokalbių su jais, aišku, jog mistiški įvykiai yra siejami su toje vietoje likusiomis anksčiau čia gyvenusių žmonių neramiomis dvasiomis, o ir nematomų gyventojų elgesys būdingas tradicinių sakmių būtybėms: „Naktį žmonės girdi kažką darant įvairius ruošos darbus, tačiau rytą randa viską taip, kaip buvo“ (KLPTK III: 131).

Apie pasikartojančių nepaaiškinamų reiškinių virtinę, kurį laiką stebėtą Kauno senamiestyje įsikūrusiame bute papasakojo ir 29 m. Aurimas. Kartu su drauge čia gyvenęs vaikinai, vieną dieną pradėjo pastebėti įvairius keistus įvykius. Kartą mergina girdėjo kažką lakstant po koridorių, galvojo, jog tai jos vaikinai, tačiau atėjusi į kambarį, rado jį saldžiai miegantį. Keletą kartų pora girdėjo žingsnius palėpėje, kuri buvo virš jų buto, ir į kurią niekas negalėjo patekti be jų žinios. Kitą kartą nei iš šio, nei iš to naktį vonioje pradėjo smarkia srove puksti vandens čiapas. O viskas baigėsi tuo, jog kartą besisvečiuojant pas merginos mamą, ši pasijuokė iš poros naktinių nuotykių, esą taip negali būti. Tą naktį nei iš šio, nei iš to pradėjo juoktis žaislinė ragana (paprastai jinai juokiasi, kai yra suplojama delnais), kabėjusi ant spyruoklės mamos miegamajame. Nuo to karto Kauno senamiestyje įsikūrusiame bute dingo visi neramumai, tačiau jie tarsi persikėlė pas merginos mamą (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 4, l.1-4). Kaip matome, šiame pasakojime demonstruojamas požiūris, kad mistiškus įvykius ar įvairias dvasias galima prisitraukti ir pačiam, perkelti iš vienos vietos į kitą.

Vis dėlto pateikėjas Aurimas neramumus bute sieja su vietos praeitimi. Vaikinas pasakojo, jog name būta keturių butų, iš kurių viename ilgiau neišgyvendavo jokie nuomininkai. Vaikino teigimu, viena moteris tame bute pasikorė, kitas vyras prasigėrė, kartą butas net degė (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 4, l.4). Pateikėjo Aurimo aiškinime galime įžvelgti jau kitokį mitinio pasaulio reiškinių vertinimą, kai ne tik žmogaus mirtis ar kita nelaimė gali būti tam tikroje vietoje vykstančių neramumų priežastimi. Šiuo atveju, priešingai, pati vieta (nelaimingas butas ir visas namas) yra traktuojama kaip joje gyvenančių žmonių nesėkmių priežastis.

Matome, kad pasakojimai apie vaidenimąsi butuose šiek tiek skiriasi nuo pasakojimų apie namus-vaiduoklius. Kaip jau minėjome, dideliuose namuose dažniausiai baugios yra tarpinės erdvės, o kambariai yra tarsi saugumo salelės, į kuriuos mitinės būtybės užklysta rečiau, savo ruožtu, butuose, matyt dėl erdvės ribotumo, tokios saugios-nesaugios erdvės tarsi išnyksta. Žmogus su vaidenimuisi priskiriamais reiškiniais susiduria tiek kambariuose, tiek virtuvėse, tiek ir kitose patalpose.

Pastebėjome, jog dabartiniai pasakotojai vadovaujasi ir tradiciniame folklore žinomu principu, jog baisesnės dalykai vyksta kažkur kitur, tolimoje šalyje, svetimame nepažįstamame krašte. Iš pateikėjų ir virtualioje terpėje užrašytuose pasakojimuose kalbama

apie itin šurpius ir intensyvius vaidenimosi atvejus užsienio šalyse esančiuose butuose. Pavyzdžiui, pasakojama, jog viename Maskvos daugiabučiame name, pastatytame buvusių senų kapinaičių vietoje, vyksta nepaaiškinami reiškiniai: sienose nei iš šio nei iš to atsiranda įtrūkimai, savaime ima dužti indai, kambariuose girdimos aimanos ir dejonės. Viena namo gyventoja ėmė matyti būtybę balto rūko fone, o vieną naktį moteris pajuto, kad ją kažkas dusina. Kaip žinome, lietuvių sakmėse miegantį žmogų slogina slogutės ir slogučiai; naktį užgulti ir spausti žmogų gali ir vaiduokliai (BsV: 296-298, KLPTK III: 136). Teigiama, kad nemalonumai name baigėsi tik tada, kai buvo atskirai pašventintas kiekvienas butas ir bendrai visas namas. Tačiau iki tol vaiduokliai spėjo pridaryti bėdų: dėl jų išdaigų mirė gana sveika 60-metė moteris, o 17-metis jaunuolis buvo išvežtas gydymui į psichiatrinę ligoninę (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.3, nr.18).

Ir šiame, ir kituose užfiksuotuose pasakojimuose neapleidžia įspūdis, kad pateikėjai jaučiasi saugiau pasakodami apie šurpius vaiduoklio išpuolius, kurie nutiko kitiems žmonės, gyvenantiems už tūkstančio kilometrų nuo mūsų. Svarbu čia, matyt, ir kitas aspektas – tokių pasakojimų sklaidos būdas, virtuali terpė. Juk nesunku viename internetiniame portale perskaitytą pasakojimą kitoje vietoje perpasakoti jį šiek tiek pagražintą, patobulintą, t. y. šiuo atveju, papildant dar baisesnėmis detalėmis, sustiprinti jo įtaigą. Panašius vaikų mėgstamų šurpių įtaigos sustiprinimo būdus virtualioje aplinkoje yra aprašiusi ir L. Anglickienė (Anglickienė 2013a: 172-173, Anglickienė 2013 b).

Kita vertus, mintį, kad baisesni dalykai vyksta toliau nuo mums pažįstamos aplinkos, patvirtina ir disertacijos autorės iš užsienyje gyvenusių lietuvių užfiksuoti pasakojimai apie svečiose šalyse esančiuose butuose vykstančius neįprastus reiškinius, kurie pateikėjų, rodos, vien dėl to yra dar stipriau mistifikuojami. Pavyzdžiui, 30 metų pateikėja Justė pasakojo, kad su mistiškais reiškiniais ji yra susidūrusi tik Anglijoje. Ji prisiminė, kaip prieš keletą metų su vaikinu iškeliavo padirbėti į Angliją ir išsinuomojo butą labai sename name, kuriame jie nuolatos jautė kažkokios nematomos būtybės buvimą. Ir jos draugas Gediminas panašiai pasakojo, kaip jį nuolat persekiojo jausmas, kad kažkas juos stebi. Šiurpiausia vieta abu įvardina laiptinę, kuria einant neapleisdavo pojūtis, kad pro kažką praeini. Kartą ryte vaikinai ruošėsi į darbą, pusryčiavo ir pajuto, kaip nematoma būtybė stvėrė jam už peties – iš išgąščio vaikinai išlėkė strimgalviais lauk. Būta ir kitų bauginančių ženklų: iš negyvenamo kambario nuolat girdėdavosi įvairūs girgždesiai ir bildesiai. Pateikėja Justė įsitikinusi, kad dvasias labiau tikėtina sutikti senuose pastatuose, turinčiuose savo istoriją, ir galbūt menančiuose kažkieno mirtį. Nors pateikėjai nežino, kas kadaise nutiko tame bute (ar kurioje kitoje namo vietoje), tačiau jiems yra akivaizdu, jog praeities įvykių pasekmės jaučiamos iki šiol (VDU ER A Nr.1, b.11.1, 1.3-4).

Šiuose ir kituose pasakojimuose reikšminga, manytume, iš tradicinės kultūros paveldėta universali savos-svetimos erdvės mitologema. Tačiau kartais paminėta vaiduoklių veiklos vieta yra neatsitiktinė. Pavyzdžiui, dažna mįslingų įvykių vieta yra kažkur Anglijoje. Kaip žinome, vaiduokliai yra tarsi savaime neatskiriama Anglijos įvaizdžio dalis, jau seniai užfiksuota ne tik tradicinio folkloro siužetuose, bet atspindėta ir literatūros kūriniuose, kine, kituose populiariosios kultūros žanruose, šiandien puikiai panaudojama ir komerciniais turistų pritraukimo tikslais. Kita vertus, iš užsienyje gyvenančių / -usių lietuvių užrašyti ar internete užfiksuoti pasakojimai apie kitose šalyse vykstančius mįslingus įvykius vyksta panašiose vietose ir dėl panašių priežasčių kaip ir siužetuose apie Lietuvos daugiabučiuose vykstančius reiškinius, taigi dažnai tokiose pasakojimuose šalies ar miesto įvardijimas nėra svarbus, nors nėra ir atsitiktinis (kaip Anglijos atveju).

Apžvelgti sakmiškieji naratyvai apie antgamtinis reiškinius daugiabučiuose – dvejopi. Vienuose kaip ir siužetuose apie namus-vaiduoklius visas namas, kaip vientisas daugiabučių namų kompleksas, yra apgyvendintas dvasių ir vaiduoklių. Vaidenimosi priežastys jame siejamos su namo stovėjimo vieta, kurioje praeityje įvyko kokia nors nelaimė ar yra užkasti žmonių palaikai. Nelaimė ar tam tikri įvykiai gali būti nutikę ir kuriame nors atskirame namo bute, tačiau praeiksmą užtraukiantys veiksmai gali atsilipti viso namo gyventojams. Mažesnėje dalyje pasakojimų kalbama apie išskirtinius įvykius viename kuriame nors namo bute. Vaidenimasis tokiais atvejais dažniau būna susijęs su koku nors konkrečiu įvykiu ar mirusiu asmeniu. Tačiau visi šie pasakojimai turi sąsają su tradicinėmis sakmėmis ir tikėjimais – apie namo sugrižtančius ir gyviesiems ramybės neduodančius mirusiuosius panašiai pasakota ir seniau.

Lyginant sakmiškuosius pasakojimus apie vaidenimąsi butuose su pasakojimų apie namus-vaiduoklius siužetais, pastebėta, jog butuose nebelieka saugios ir nesaugios erdvės atskirties, o žmogaus ir mitologinės būtybės susidūrimas gali įvykti bet kur.

2.3. Sakmiškieji naratyvai apie pilių ir dvarų vaiduoklius

Turbūt nerastume Lietuvoje ar kitoje šalyje nei vienos pilies ar dvaro, apie kurio atsiradimą ar čia gyvenusių kilmingųjų gyvenimo aplinkybes nesklaidytų įvairūs mistinėmis detalėmis apipinti pasakojimai. Šių pasakojimų atsiradimą, plėtrą ir sklaidą šiais laikais neretai skatina ir komercinis interesas – jų dėka sukėlus žmonių susidomėjimą į vieną ar kitą objektą yra pritraukiama daugiau lankytojų, o tuo pačiu ir lėšų. Atliekant tyrimą, iš pateiktųjų buvo užrašyti 7 pasakojimai apie pilis ir dvarus, 10 pasakojimų užfiksuota interneto terpėje. Jų, be abejo, dėl minėtų komercinių tikslų, yra daug daugiau, bet disertacijos autorė nesiekė jų visų

surinkti. Čia analizuojami keliolika tokių pasakojimų pavyzdžių tik parodys bendrąsias tendencijas.

Tokių pasakojimų apie įvairius Lietuvos dvarus ir ten gyvenančius vaiduoklius ypač gausu virtualioje erdvėje bei oficialiuose dvaruose veikiančių muziejų puslapiuose. Dažniausiai pasakojama, kad erdviose pilių ir dvarų menėse darbuotojai girdi įvairius garsus (žingsnius, durų varstymąsi, aimanas, iš čiaupų ar tualete tekančią vandenį), stebi savaime užsižiebiančias ar prigęstančias šviesas. Pasakojama, kad tokie reiškiniai vyksta ir viename iš penkių vertingiausių Lietuvos dvarų sodybų – Pakruojo dvare. Virtualioje terpėje galime rasti aprašytą ištisą dvaro kilmės istoriją²¹. Pasak kai kurių šaltinių, mistiniai įvykiai susiję su dvaro praeitimi, mat dvaro valdytojas Hermanas fon Ropas čia žiauriai nužudė dešimtis baudžiauninkų, sovietmečiu čia užsimušė nuo laiptų nukritęs vaikinai, o rūsyje pasikorė ilgus metus dvare dirbęs kūrikas (VDU ER A Nr.2, b.11, l.2). Pasakojimą patvirtina ir Pakruojyje gyvenantis Vidas (36 m.), kuris taip pat teigia girdėjęs kitus žmones kalbant apie dvare vykstančius šiurpius nutikimus: „<...> ten senas dvaras, senų žmonių palaikai, visa kita. Ten kažkas tai yra tokio. <...> kažkokie balsai ten girdisi, dar kažkas vat tokio“ (VDU ER A Nr.1, b.19, l.1). Pateikėjas pats įvardijo du svarbius kriterijus, panašiai kaip ir pasakojimuose apie namus-vaiduoklius, lemiančius bauginantį dvaro įvaizdį – rūmas senas ir jame gyvenę žmonės jau daug metų mirę. Kita vertus, šias nuo seno gyvuojančias istorijas puikiai panaudojo Pakruojo dvaro administracija. Čia dvarvietėje buvo įkurtas Kankinimų muziejus, tapęs patraukliu turistiniu objektu.

Vaiduokliai panašiu būdu apie save praneša ir tradicinėse sėkmėse – naktį žmonės girdi kažką ruošiantis, nešiojant indus, skalbiant, vaikstant troboje, varstant duris (KLPTK III: 131). Tačiau kai tokie reiškiniai vyksta namuose, žmonės imasi kokių nors priemonių tokiems vaidenimams užkirsti kelią, ir priešingai, pasakojimuose apie pilis ir dvarus tik konstatuojamas faktas, kad tokie reiškiniai vyksta, o apie bandymus kokiomis nors priemonėmis su jais kovoti, neužsimenama.

Įvairūs garsai, tokie kaip baldų stumdymas, indų dužimas, žingsniai, raktų žvangėjimas, vandens čiurlenimas girdimas ir Raudondvario pilyje. Pastate įsikūrusiame muziejuje dirbusi mergina Živilė teigia ne tik girdėjusi garsus, bet mačiusi ir materialius girdimų veiksmų rezultatus – vanduo tualete iš tiesų tekėdavo, o užlipusi į antrą pastato aukštą rasdavo krūvą indų duženų (VDU ER 2273 A Nr.1, b.10, l.5-6). Kaip matėme, kituose sakmiškuosiuose naratyvuose populiarus motyvas – indų virtuvėje tarškėjimas yra tik girdimas, o atėjus patikrinti,

²¹ Pavyzdžiui: Laimius Stražinskas. Vaiduokliai dvaruose. Prieiga per internetą: http://www.vambutai.eu/vaiduokliai_dvaruose.html [žiūrėta 2015-11-23]. Čia publikuojamame straipsnyje pasakojamos istorijos ir apie kituose Lietuvos dvaruose besivaidinančius vaiduoklius.

visi daiktai būna savo vietose. Apie nepaprastą daiktų judėjimą, siejamą su mitinių būtybių, o ne žmogaus veikla, kalbama ir tradicinėse sakmėse. Pavyzdžiui: „Žmogus mato einantį sienojų / lėkštę / ąsotį / riedantį ratą / šokuojantį lanktį (KLPTK III: 130).

Kad tokie garsai ne haliucinacijos, pateikėjai įsitikinti padėjo ir savotiškai į garsus, sklindančius iš įvairių pilies pusių, reaguodavęs šuo, kurį ji atsivesdavo į darbą dėl jaukumo – pasukdavo galvą į garso sklidimo pusę, tačiau tarsi supratęs, kad čia ne žmogus (mat buvo išdresuotas sargauti), įsibrovėlio neieškodavo. Mitologinėse sakmėse, kaip jau aptarėme anksčiau, šuo laikomas vienas iš tų gyvūnų, kuris gali matyti ar jausti dvasias ar staugimu, lojimu pranešti apie artėjančią šeiminių mirtį. Dabartiniuose naratyvuose dvasregiais tradicinėje kultūroje laikyti gyvūnai į antgamtinį pasaulį reaguoja įvairiai. Analizuojamame siužete, šuo yra tarsi įvykių realumo garantas, jo reakcijos į nepaaiškinamus garsus leidžia pasitikrinti, ar pojūčiai neapgauja.

Įdomumo dėlei, pateikėja po kiekvieno stipresnio bildesio puldavo tikrinti ir signalizacijos vaizdo kameras, tačiau lemputė degdavo tik ten, kur buvo fiksuojamas šilumos daviklis, t. y. judesys buvo fiksuojamas tik ten, kur buvo pati mergina. Priešingai pasakojimuose apie vaiduoklius parduotuvėse ir kavinėse liudytojai teigia, kad foto aparatai ir vaizdo kameros fiksuoja vaiduoklių siluetus ar savaiminį daiktų judėjimą, o šiuo atveju, nors ir esama realaus daiktų judėjimo, signalizacijos kameros nereguoja.

Kažką nematomą vaikstant po užrakintas patalpas ne kartą yra užfiksavę ir sostinės Verkių parke įsikūrusiuose XVIII amžiaus klasicistinio stiliaus rūmuose įrengti signalizacijos prietaisai, nors atvykusi saugos tarnyba nieko patalpose nerasdavo. Galime sakyti, jog tai nauja, mūsų gyvenamam laikmečiui būdinga vėlių ir vaiduoklių pranešimo apie savo buvimą forma. Tačiau šios mistinės būtybės rodosi ir kitais, tradicinėse sakmėse fiksuojamais būdais – tiek garsiniais, tiek vaizdiniais. Pavyzdžiui, Verkių parke įsikūrusiuose dvaro rūmuose vaiduokliai rodosi įvairiomis formomis: durų varstymusi, girdimais šnabždesiais, žingsniais, stumdomais baldais. Viena moteris teigia rūmuose mačiusi ore kybančios moters vaiduoklį. Pastarasis vaizdinys liudininkų siejamas tiek su rūmų valdytojo Vitgenšteino dukros savižudybe, tiek su rūmuose veikiančiame viešbutyje 2001 metais dėl neaiškių priežasčių nusišovusios jaunos moters dvasia (VDU ER A Nr.2, b.11, l.1,2). Ir tradicinėse sakmėse randame, jog vaiduokliai gali įgyti įvairias neįprastas formas ar pasižymėti kitomis antgamtinėmis savybėmis: gali kiaurai pereiti krūmą, turi didelę plaukuotą galvą ir gali nepaprastai padidėti, po to sumažėti, staiga pranykti, ištysti, yra ugninio pavidalo (BsV: 238-242).

Apie regimus pilies vaiduoklio pavidalus pasakojo ir Raudondvario muziejaus darbuotoja Živilė. Tačiau jos pasakojime išskirtinė aplinkybė ta, jog, kaip manoma, nelaiminga mirtimi mirusios, grafienės Tiškevičienės sielą pilyje regi tik vaikai. Suaugusiems dvasių

pasaulis apie save praneša kitais būdais, dažniausiai, kaip jau minėta, įvairiais garsais. Pasakojama, jog kartą grupei vaikų apžiūrinėjant trečią pilies aukštą, vienas vaikas ties koridoriaus viduriu veidrodyje išvydo moterį balta suknele ir juodais plaukais, kuri jam mojo ir kvietė pas save. Kitą kartą dar viena vaikų grupė buvo vedžiojama po pilies požemius, kai vienas vaikas, niekam nematant, nuklydo į kitą koridorių ir žvilgtelėjo pro užrakintų durų plyšį. Jis taip pat matė moterį juodais plaukais ir balta suknele, kuri tiesė į jį rankas ir kažką kalbėjo vaikui nesuprantama kalba. Pateikėjos manymu, vaiduoklė galėjo kalbėti lenkiškai, mat ponai tais laikais lenkų kalbą laikė aukštos kultūros dalimi, tačiau ji taip pat priduria, kad ekskursijų metu vaikams, siekiant nesukelti neigiamų emocijų ar išgąščio, ši grafų istorijos dalis apie nelaimingą ponios žūtį nėra pasakojama, nėra rodomos jokios išlikusios grafų nuotraukos. Taip pat mažai tikėtina, kad vaikai prieš atvažiuodami vartė kokias nors istorines knygas, tad baltai apsirengusios juodaplaukės moters vaizdinį esą jie susikuria patys (VDU ER 2273 A Nr.1, b.10, l.1-2). Galime spėti, kad vaikams didesnę įtaką daro populiarioji kultūra. Iš siaubo filmų jiems yra žinoma, kad didesnė tikimybė pamatyti vaiduoklį dideliuose negyvenamose namuose, senose pilyse.

Kita vertus, supratimas apie didesnę vaikų ir anapusinio pasaulio ryšį, lyginant su suaugusiais, paveldėtas iš tradicinės kultūros ir beveik nepakitęs aptinkamas tiek analizuojamame siužete, tiek ir kituose mūsų dienomis fiksuojamuose sakmiškuosiuose naratyvuose. Tradicinėse sakmėse teigiama, jog vėles matę vaikai nuo trejų metų bei ir paaugliai iki keturiolikos metų amžiaus (Macijauskaitė-Bonda 2009: 102). Sakmiškuose pasakojimuose demonstruojamas požiūris, jog vaikai (ypač mažiausieji) apskritai turi didesnę ryšį su kitu pasauliu: jie mato naminukus, bildukus, moka įvairių burtų, prisimena, kas buvo praeitame gyvenime bei turi sugebėjimą matyti įvairias dvasias. Dar vienas originalus internetų aiškinimas: „Esu girdėjusi, kad kol vaikai dar neturi nuodėmių, gali matyti mirusiuosius žmones“ (VDU ER 2273 A Nr.2., b.1, nr. 208). Ir analizuojamame siužete Raudondvario pilyje pasirodžiusią grafienės šmėklą matė būtent pradinių klasių moksleiviai. Remdamiesi kitais tradicinio folkloro siužetais, galime manyti, jog ir šiame naratyve demonstruojamas ypatingas vaikų ir anapusinio pasaulio ryšys bei mirusios motinos ilgesys žemėje paliktam savo vaikui.

S. A. Grider, kalbėdama apie Amerikos literatūroje ir žodinėje tradicijoje gyvuojančius archetipinius vaizdinius, teigia, jog legendomis apipintos pilių istorijos atstovauja priešingą polių negu namai-vaiduokliai, mat jei pastarieji apsėsti, tai pilys – užkerėtos, užburtos, jose skamba praeitį menanti muzika, juokas, jų gyventojai švytintys ir spinduliuojantys džiaugsmą, kai tuo tarpu, namuose-vaiduokliuose įsikūrusios efemeriškos tamsos būtybės (Grider 2007: 149). Priešingai, analizuodami lietuviškus sakmiškuosius naratyvus apie pilių ir dvarų vaiduoklius, matome, jog net jei tokie siužetai ir turi savyje šio

tokio didingumo, mat gyviesiems rodomi didikų vėlės, o pastatų istorijos mena istorinę praeitį, kovas, tačiau įsigilinus paaiškėja, jog mistinių įvykių priežastys tokios pat tamsios ir niūrios, menančios žudynes ar nelaimingas mirtis, nuo kurių nėra apsaugoti net kilmingieji.

Iš tiesų kai kurie pasakojimai apie pilis ar dvarus ypatingai šiurpūs, prieš juos nublinksta net patys baisiausi nutikimai dvasių apsėstuose namuose. Pavyzdžiui, Kauno pilyje įsikūrusio Kauno regiono turizmo informacijos centro darbuotojai pasakoja gan dažnai girdėdavę iš požemių sklindančius bildesius, girgždesius, grandinių žvangėjimą, dejones, duslius žingsnius ar net prieš akis sušmėžuodavo siluetai. Kartą viena lankytoja iš požemio išbėgo klykdama, mat pajuto link savęs artėjančią šalčio stulpą ir išgirdo šiurpią dejonę. Kaip žinome, panašiais būdais rodomi ir sakmių vaiduokliai – vėlių susitikimo vietoje kyla vėtra, o kažkieno mirimo vietoje girdimas verksmas / dejonės (BsV: 218, 219; KLPTK III: 112). Šiurpūs nuotyčiai aptariamame siužete aiškinami tuo, jog pilies istorija mena nemaža kraupių įvykių, todėl čia mirusių ar nužudytų žmonių sielos vis dar gali klajoti po šimtmečius menančio statinio požemius (VDU ER A Nr.2, b.10, l.2).

Galime manyti, kad tokių šiurpių pasakojimų populiarumas kaip magnetas traukia muziejų, viešbučių ir visokių kitokių įstaigų, veikiančių buvusiuose pilių ir dvarų pastatuose, lankytojus, adrenalino mėgėjus, tad kartais, ypač užsienio šalyse, jų plitimas neapsieina ir be paskatinimo vardan komercinės sėkmės. Panašią mintį iškėlė ir mokslininkai Davidas Iglis bei Mary Holmes straipsnyje apie vaiduoklių vaidmenį Škotijos turizmo rinkoje: „vaiduokliškas rūbas tarnauja šiui laikui pramonei, mistifikuodamas materialųjį paveldą ir suteikdamas galimybę eiliniams turistams atitrūkti nuo žemiškos kasdienybės, kuria jie ir taip yra persisotinę“ (Iglis, Holmes 2003: 56, 57). Manome, jog po truputį ši vaiduoklių pramonė įsisuka ir į Lietuvos verslo pasaulį, taip padidindama turistų srautus. Pavyzdžiui, „Lietuvos žinios“ skelbia, kad Kretingoje rastas Sofijos Tiškevičienės sarkofagas tapo pretekstu prisiminti pasakojimą, užgimusią Palangos viloje „Anapilis“ ir panaudoti turistams pritraukti. Yra žinoma, kad grafienė viloje buvo įsirengusi veidrodžių kambarį, kuriame, kaip manyta, užsiiminėjo spiritizmo seansais. Palangos meras Šarūnas Vaitkus net neslepia, kad idėja prikelti grafienės ir veidrodžių kambario legendą atsirado norint pareklamuoti vilą: „Siekiant išpopuliarinti muziejus, visame pasaulyje ieškoma originalių, dėmesį patraukiančių idėjų bei sprendimų. Neabejoju, kad skoningai ir išradingai įgyvendinus grafienės Sofijos veidrodžių kambario idėją Kurorto muziejus sulauktų didelio lankytojų susidomėjimo“²².

Lietuviškose interneto pokalbių svetainėse populiarūs sakmiški pasakojimai ir apie įvairias užsienio pilis bei rūmus, kuriuose vaidenasi. Pastebėjome, jog neretai šių pasakojimų

²² Denisas Nikitenka. Palanga įdarbins „Anapilio“ vaiduoklius. 2014-10-31. Prieiga per internetą: <http://lzinios.lt/lzinios/190159> [žiūrėta 2015-02-28]

dėmesio centre – besivaidenančios vaikų arba vaikų ir jų motinų vėles. Matyt, šis reiškinys neatsitiktinis, juk vaikai bene labiausiai atitinka nelaikių mirusiųjų kategoriją. Kita vertus, vaiduoklio-vaiko vaizdinys labai populiarus ir šiuolaikiniuose siaubo filmuose. Pavyzdžiui: „Mano sesė mokosi Šveicarijoje, tokioje pilyje. Ir sakė, kad ten yra vaiko vaiduoklis, nes anksčiau ten gyveno šeima su vaiku ir tą vaiką pagrobė, o tėvai nusižudė ar kas ten jiems atsitiko. Nu nepamenu. Ir sakė, kad kažkada vieną žmogų išvežė iš ten, nes jis matė tą vaiduoklį ir trankytis pradėjo... Ji pati sakė, kad jo nematė. Ir dar sakė 3 aukšte yra vaiko ir mamos paveikslas, ir kad ir iš kokio kampo žiūri į tą paveikslą atrodo, kad tie žmonės iš paveikslų į tave žiūri“ (VDU ER A Nr.2, b.1, nr.33). Šiuo pasakojimu taip pat iliustruojamas dažnas tradicinių sakmių motyvas – net ir po mirties išliekantis ypatingas tėvų ir vaikų ryšys, o vaidenimasis pilyje siejamas su nelaiminga šeimos gyvenimo istorija – netekę vaiko, tėvai nusižudė. Pasakojime galime įžvelgti ne tik tradicinių sakmių elementų, bet ir vaikų mėgstamų šurpių motyvų. Iš paveikslų žvelgiantys žmonės primena šurpių apie balerinos paveikslą siužetus, tik šurpių pabaigos tragiškos. Kita vertus, kaip teigiama, pasakojime, vaiduoklių pasirodymai pilyje kartais tokie paveikūs, kad vieną žmogų net teko išvežti į ligoninę.

Dažnas sakmiškųjų pasakojimų apie užsienyje ir Lietuvoje stovinčias pilis motyvas, kai rūmų menėse vaidenasi ar įvairias užuominas apie savo buvimą gyviesiems palieka pastatų sienose užmūrytų žmonių sielos. Pavyzdžiui, virtualioje erdvėje pasakojama, kad Chillingham'o pilyje Didžiojoje Britanijoje gyventojams ramybės neduoda „mėlynasis berniukas“. Lygiai vidurnaktį pasigirsta kraupios aimanos už sienos, o joms nutilus, iš už sienos išeina berniukas mėlynos šviesos fone. Pasakojimą esą patvirtina faktas, jog restauruojant pilį, rasti užmūryti mažo berniuko kaulai su išlikusiomis mėlynų drabužių skiautėmis (VDU ER 2273 A Nr.2, b.3, nr.17). Pasakojama, kad žmonės iki šiol dar mato prie ežero – į buvusią slaptą pasimatymų vietą – einančią, už neištikimybės Siesikų dvaro bokšte kerštingo kunigaikščio užmūrytą, kunigaikštienę (VDU ER A Nr.2, b.11, l.2). Apie Biržų pilyje esančią užmūrytą jauną porą pasakojo ir pateikė Rima (61 m.) (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 22, l. 71).

Kaip matome, pilyse ir dvaruose vykstantys mistiniai reiškiniai, kaip ir kituose aptartuose sakmiškuosiuose naratyvuose apie įvairias miesto ir kaimo erdves bei jose stovinčius pastatus, dažniausiai siejami su čia gyvenusiu žmonių nelaimingomis mirtimis, savižudybėmis, rūsiuose nukankintais kalinais, sienose įmūrytų žmonių palaikais. Pastatuose likusios dvasios vieniems pasirodo vizualiais pavidalais, kurie yra panašūs į mitologinių tradicinių sakmių būtybių pavidalus arba apie savo buvimą praneša kitais folklore žinomais būdais: skleisdamos įvairius garsus, judindamos daiktus, sukeldamos šaltį. Kartais pranešti apie savo buvimą panaudojami ir modernūs signalizacijos prietaisai.

Viena vertus, pasakojimai apie pilių ir dvarų vaiduoklius buvo pasakojami ir seniau bei yra užfiksuoti tradicinėje kultūroje, kita vertus, nepakitę ar nedaug pakeisti jie išlieka ir iki šių dienų bei dažnai yra sėkmingai panaudojami kaip turistus pritraukianti priemonė. Tad jei vaidenimosi namuose, butuose, ligoninėse, parduotuvėse įvairiais būdais stengiamasi sustabdyti (šventinama, meldžiamasi ir pan.), siužetuose apie pilis ir dvarus tik konstatuojama, kad tokie reiškiniai vyksta. Dar vienas išskirtinis sakmiškųjų naratyvų apie pilis ir dvarus bruožas – pasakojimais apie namuose, visuomeninės paskirties pastatuose vykstančius mistinius reiškinius gali būti ir abejojama, tokia neįprasta patirtimi nėra dalijamasi su kiekvienu sutiktu žmogumi, o pasakojimai apie pilių ir dvarų, ypač jei juose įrengti muziejai ar kitos kultūros įstaigos, vaiduoklius ar baugias seniau ar dabar gyvenančių žmonių patirtis įgauna pramoginę funkciją.

III. ANTGAMTINIO PASAULIO PATYRIMAI PER ĮVAIRIUS PASAULIO OBJEKTUS IR REIŠKINIUS

Mistiški, neiprasti įvykiai žmogaus gyvenime gali būti susiję ne tik su pomirtinio gyvenimo apraiškomis. Daugybėje pasakojimų antgamtinė pasaulio pusė žmogui atsiskleidžia pačiomis įvairiausiomis formomis: neiprastomis paties žmogaus savybėmis, galiomis, prisiminimais, siekiančiais gilesnę už dabartinį gyvenimą praeitį, nepaaiškinamais gamtos reiškiniais, užuominomis apie galimai egzistuojančias kitas gyvybės formas. Neretai tokie pasakojimai neturi tiesioginių atitikmenų tradiciniame folklore, jų siužetai būna tarptautiniai, tačiau tam tikri pasakojimų fragmentai vis dėlto sukelia asociacijas su žinomomis mitologinėmis sakmėmis. Šioje disertacijos dalyje ir paieškosime sąsajų tarp šių iš pirmo žvilgsnio naujoviškų sakmiškųjų naratyvų ir tradicinių mitologinių sakmių bei tikėjimų.

3.1. Buvusių gyvenimų prisiminimai

Lietuvių pokalbių dėmesio centre vis dažniau atsiranda naratyvai, neturintys analogiškų siužetų tradiciniame folklore. Tai sakmiškieji pasakojimai apie tai, kaip dažniausiai vaikai, o kartais ir suaugusieji, prisimena savo buvusių gyvenimus. Ar gali būti, kad krikščioniškai Lietuvos visuomenei, kurioje didžioji dali žmonių deklaruoja esą katalikai, tampa priimtina Rytų kultūroms būdinga reinkarnacijos samprata? Kaip tai suderinama? O gal ir lietuvių tradicijoje būta tokios pasaulėjautos fragmentų?

J. B. Tuckeris, tyrinėjantis buvusių gyvenimų prisiminimus, užrašytus iš viso pasaulio tautų, teigia, jog daugiausia tokiais prisiminimais dalijasi vaikai, augantys reinkarnacija tikinčiose kultūrose, tačiau mokslininkų atlikti tyrimai rodo, jog pasakojimų apie praėjusius gyvenimus galima rasti beveik visur, kur jų bus ieškoma (Keil, Tucker J. B. 2007: 545-546). 4 tokius pasakojimus pavyko užrašyti ir šios disertacijos autorei iš Lietuvoje gyvenančių pateikėjų, žymiai gausiau jų surasta virtualioje terpėje, – užfiksuota 80 tokių patirčių liudijimų.

Galime spėti, jog pasakojimų apie buvusių gyvenimus tradicinėje lietuvių kultūroje neužfiksuota būtent todėl, kad kaip teigia J. B. Tuckeris, jų čia paprasčiausiai nebuvo ieškota, jie neužrašinėti, nes manyta, kad tokie pasakojimai yra tik lakios vaikų fantazijos vaisius.

Pasakojimai apie *déjà vu* išgyvenimus ir buvusių gyvenimų prisiminimus.

Lietuvių pateikėjai su reinkarnacijos samprata kartais sieja ir *déjà vu* išgyvenimus, kai dabartyje regimi vaizdai ar žmonės yra tapatinami su praeityje išgyventomis akimirkomis.

53 metų pateikėja Stanislava iš Biržų krašto prisipažino, kadaise keliaudama su turistų grupe po pasaulį, išgyvenusi kažką labai panašaus į visuomenėje *déjà vu* jausmą įvardijamą patirtį arba buvusio gyvenimo prisiminimą. Viskas prasidėjo nuo to, kad keliaudama turistiniu autobusu po pietų Europą, Stanislava, kartu su kitais autobusu važiuusiais turistais, sustojo nakčiai Italijos kurortiniame Rimini miestelyje ir nusprendė, kol autobusas stovės privalomas poilsio valandas, jie pasivaikščios naktinėmis apšviestomis miesto gatvelėmis. Taip bevaikščiodami jie priėjo viduramžių tipo, akmenimis grįstą miesto aikštę, o tada ir prasidėjo keisti dalykai:

<...> ašėjau kalbėjau su drauge. Nu ir aš taip sustojau, man taip viską nuėmė, tiesiog įėjus į tą aikštę, nu taip nuėmė, atrodo aš viskas, kojos vat įmūrytos man. Ir tiesiog toks drebuliukas paėmė ir ta draugė sako, nu kažkas tau atsitiko, kas tau negera? Aš nieko nė žodžio negaliu pratar. Įsivaizduojat, toks įspūdis, nu toks jaudulys, kad čia tavo. Įsivaizduoji, tu suvoki protu, kad tu čia niekad nebuvęs šitoj vietoj, bet tu supranti, kad čia viskas sava. Nu čia sunkiai suvokiami tokie dalykai, čia nepapasakosi. VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.52

Moteris paprašė savo draugės, su kuria kartuėjo, kad ši palypėtų šiek tiek aukščiau, ant netoliese buvusio suoliuko, ir pasižiūrėtų, ką mato, o ji pati niekur nežiūrėdama, pasakojo, kas ten turėtų būti. Ir ji tiksliai nupasakojo toliau už miesto aikštės plytinčią erdvę: kad kiek tolėliau turi būti fontanas, o po dešine puse laiptai, kurių antras ar trečias laiptelis yra smarkiai nudužęs. Draugė nubėgo į priekį ir grįžo apstulbusi, nes viskas buvo taip, kaip moteris nupasakojo. Vietoj fontano dabar buvo gėlių klomba, bet aiškiai matėsi, kad tai yra tiesiog neveikiantis fontanas, paverstas gėlių vazonu. Buvo ir laiptai su nudužusiu laiptuku. Pateikėjos teigimu paėjusi kiek tolėliau ji pamatė vieną tokį senovinį triaukštį namą iš skalūno su mažais viduramžiško tipo langeliais, tada ją apėmė tokia ramybė ir palaima lyg po daugelio metų grįžus namo. Visi kelionės dalyviai pastebėjo, kad jai kažkas darosi, o dar labiau visus šokiravo tai, kad, kai reikėjo grįžti atgal į autobusą, visi ėmė žvalgytis vieni į kitus ir paaiškėjo, kad niekas neįsidėmėjo kelio. Tada Stanislava visus nuramino ir liepė sekti paskui ją. Turistų grupė patraukė visai priešinga kryptimi nei buvo atėjusi, mažomis siauromis gatvelėmis įvairiais posūkiais jie buvo išvesti į autobuso stovėjimo aikštelę tokiu keliu, kurį galėjo žinoti tik vietinis gyventojas. Kitą dieną visas autobusas tylėjo iš nuostabos. Pati pateikėja po šio įvykio konsultavosi su vienu žymiu bioenergetiku, ir jai buvo išaiškinta, kad tai tikriausiai buvo jos prisiminimai apie savo ankstesnį gyvenimą. Moteris sau davė pažadą ateity dar kartą nuvykti į tą vietą (VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.52-54).

G. Beresnevičius konstatuoja, kad nors užuominų apie tikėjimą reinkarnacija galima įžiūrėti kai kuriose lietuvių sakmėse apie laumes ir tikėjimuose, tačiau kol kas neturime pakankamo pagrindo teigti baltus tikėjus reinkarnacija, mat visi paliudijimai ir duomenys gali būti aiškinami ir kitaip (Beresnevičius 1990: 70-71). Tačiau šiuolaikiniuose sakmiškuosiuose iš

pateikėjų ir internete užfiksuotuose naratyvuose demonstruojamas tikėjimas reinkarnacija abejonių nekelia. Galime manyti, jog tai svetimų kultūrų įtaka, juk žmonės (kaip ir cituoto pasakojimo herojė) šiais laikais turi daugiau galimybių keliauti, bendrauja su žmonėmis iš įvairių pasaulio kraštų. Vis dėlto daugiausiai įtakos tokių naratyvų atsiradimui, manytume, dar masinėmis komunikacijos priemonėmis sklindantys pasakojimai ir jų interpretacijos. Dabar rodoma daugybė televizijos laidų, skirtų mistikos, nepaaiškinamų reiškinių, taip pat ir reinkarnacijos bei kitoms panašioms temoms analizuoti. Knygų lentynos tiesiog lūžta nuo ezoterinės literatūros. Internetu pilna trumpų filmukų apie reinkarnaciją. Matyt, nieko keista, jog ir dalyje sakmiškųjų naratyvų išryškėja su rytų religijomis siejamos ir katalikiškai pasauležiūrai nebūdingos pomirtinio gyvenimo sampratos.

R. Skinkaitis pastebėjo, kad nors krikščionių dvasininkai pabrėžia reinkarnacijos nesuderinamumą su prisikėlimu, pagal kurį mirusiųjų sielos po mirties tuojau eina į pragarą, dangų ar skaistyklą, šiuolaikinės visuomenės tyrimai ir apklausos rodo ką kita: reinkarnacija tiki apie 10 proc. Europos krikščionių, o Lietuvoje net kas trečias save laikantis kataliku tiki persikūnijimo galimybe (Skinkaitis 2011: 21). Galime spėti, kad gana konservatyvus bažnyčios mokymas ne visada randa tinkamą atsaką į šiuolaikiniam žmogui kylančias problemas, todėl kartais sprendimų yra ieškoma kitų kultūrų tradicijose.

Pateikėja Vilma iš Plungės (27 m.) taip pat prisipažino patyrusi kažką panašaus į *dėjà vu* reiškinį. Kartą ji susapnavusi vieną vyruką ir pabudusi dar ilgai galvojo, kaip seniai ji jo nematė, kaip jau pasiilgo ir reikėtų pasimatyti. Tik po kurio laiko, išsisklaidžius sapno rūkui, ji susivokė, jog tokio vaikinio nepažįsta ir niekada nepažinojo. Tačiau praėjus kuriam laikui ji sutiko savo susapnuotąjį gatvėje, iš nuostabos keletą sekundžių negalėjo nė pajudėti. Vaikinas irgi į ją kurį laiką žiūrėjo, tačiau tada jie taip ir prasilenkė. Vilmai atrodė, kad tą žmogų ji pažįsta jau daug metų, kad tai toks artimas ir daug kartų regėtas veidas (lyg brolio ar vyro), nors iš tiesų ji matė pirmą kartą gyvenime. Dar po kurio laiko mergina turėjo galimybę su juo pabendrauti, tačiau artimais draugais jie netapo, todėl ta tema pasikalbėti su juo ji taip ir neišdrįso (VDU ER 2273 A Nr.1, b.9, l.9-10).

Palyginę du cituotus lietuvių pasakojimus apie *dėjà vu* patirtis matome, jog pateikėjos šiek tiek skirtingai jas supranta ir interpretuoja. Nors abiejų pojūčiai gali būti pavadinti tam tikromis vizijomis, susijusiomis su buvusiais gyvenimais, tačiau pirmosios pateikėjos regėjimai nukreipti į gilią praeitį, antrosios – į netolimos ateities įvykius. Stanislavą atsidūrus vietoje, kaip tikima, susijusioje su jos buvusiu gyvenimu, staiga aplanko nepaaiškinamas žinojimas, aiškumas, lyg čia ji visada būtų buvusi. Savo ruožtu, Vilma praeities prisiminimai pasiekia netiesiogiai, per sapną, išpranašavusį netrukus įvyksiantį susitikimą su žmogumi iš praeities, kuris dabartyje yra tik pro šalį praeinantis nepažįstamas.

Apie *dējā vu* patirtis kalba ir pateikėjai virtualioje erdvėje. Kai kurie internautų samprotavimai yra tarsi trūkstama grandis, jungianti iš dviejų anksčiau cituotų pateikėjų užfiksuotus skirtingus pasakojimus apie į ateitį ir praeitį nukreiptus *dējā vu* patyrimus: „Visą laiką jaučiau, kad tai susiję su sapnavimu, kai taip nutinka, tai jaučiu, kad tai jau buvau išgyvenęs, tuo metu suvokiu / jaučiu, kad tai buvau sapnavęs ir dabar atsikartoja tas veiksmas, tuo momentu net galiu nuspėti, kas įvyks po sekundės, kitos“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 93); „Tau miegant tavo kūnas išeina į 5-tą dimensiją, amžinybę, astralą. Ten gali rasti viską, kas buvo, kas yra ir kas bus. Jeigu susapnavai tai, kas bus ir sulauki to momento, kai tai įvyksta, akivaizdu, kad pasikartojusi patirtis ir sukelia tą *dējā vu* pojūtį“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 377).

Interneto pateikėjai originaliai aiškina, jog *dējā vu* patirtyje susilieja žinios tiek apie buvusius praeityje, tiek apie būsimus ateities įvykius, tačiau tokia patirtis, kaip ir kalbintos pateikėjos Vilmos atveju, išgyvenama miego metu, tik vėliau sapnuotam įvykiui atsikartojant realybėje, yra prisimenamas patirtas momentas. Turime konstatuoti, kad iš kalbintų pateikėjų ir internete užfiksuotų pasakojimų matyti, jog žmonės *dējā vu* sąvoką supranta ir aiškina individualiai.

Vis dėl tiek žodžių, tiek ir virtualioje terpėje užfiksuota žymiai daugiau pasakojimų apie buvusių gyvenimų prisiminimus, kurie atsirasdavo vaikystėje, ir bėgant laikui, arba išnykdavo arba išlikdavo visam gyvenimui. Šiuos pasakojimus sąlygiškai būtų galima suskirstyti į dvi grupes pagal jų asmeninį ryšį su pasakojama istorija. Pirmos grupės pasakojimai papasakoti pirmu asmeniu suaugusiųjų apie savo pačių vaikystės prisiminimus. Antros grupės pasakojimai papasakoti trečiu asmeniu apie kokio nors vaiko vaikystės vizijas.

Pirmu asmeniu papasakoti pasakojimai. Jau minėta pateikėja Vilma papasakojo, jog būdama vos dvejų-trejų metų tėvams ėmė kalbėti apie kitus namus, kuriuose ji anksčiau gyveno, smulkiai nupasakodama tų namų kiemą, išplanavimą, jame augusius medžius. Vilma ir dabar atsimena, kad tai buvo gana ištaigingas, bet jau šiek tiek apleistas namas su senoviniais laiptais, stovėjęs kieme tarp šimtamečių ąžuolų ir liepų. Ji kalbėdavo ir apie kitą mamą – moterį gėlėta suknele bei kitus kadaise regėtus giminaičius. Iš pradžių, kaip teigia pateikėja, jos mama nekreipė dėmesio į tokius mažo vaiko plepalus, tačiau praėjus keleriems metams dukra vėl pradėjo klausinėti, kur gyvena tie giminaičiai, pas kuriuos ji buvo kažkada gilioje vaikystėje (VDU ER 2273 A Nr.1, b.9, l.10).

Pasaulinė panašių pasakojimų analizė rodo, jog paprastai vaikai ima pasakoti apie savo buvusius gyvenimus būdami 2-3 metų amžiaus, o prisiminimai ima blėsti apie 6-7 gyvenimo metus (Tucker J. B. 2007: 545). Virtualioje terpėje užfiksuota įvairių samprotavimų apie buvusių gyvenimų prisiminimus ir kam jie būdingi. Pavyzdžiui, teigiama, kad: „savo

praeitą gyvenimą dar prisimena maži vaikai iki 3-4 metų ir gali apie jį papasakoti” (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 217). Iš pateiktos Vilmos užrašytame pasakojime prisiminimai sugrįžta tarsi dviem etapais. Pirmieji prisiminimai, kaip ir būdinga, pasireiškia labai ankstyvoje vaikystėje ir išblėsta, tačiau vėlyvesni prisiminimai, pakartotinai sugrįžę po kelerių metų, išliko visam gyvenimui.

Praėjusio gyvenimo prisiminimais, atsiradusiais ir išnykusiais ankstyvoje vaikystėje, virtualioje terpėje dažniausiai dalijasi suaugusieji:

Reinkarnacija yra! Aš prisimenu savo praeitą gyvenimą! Tiksliau man mama papasakojo, kad kai buvau 2 metų, pasakojau jai, kad turėjau vyrą vardu Elbis, kuris buvo apsirengęs juodu kostiumu ir juoda aukšta skrybėle. Taip pat turėjau dukrą ilgais šviesiais plaukais ir mėgdavau šukuoti jai tuos plaukus. Dar rodos, kad netyčia užsimušiau kažkokioje gamykloje, nukritus nuo aukštų pastolių. Pati to jau nelabai atsimenu, bet mama pasakojo, kad sakiau tai būdama vos 2 metų. Tai reiškia, kad nelabai galėjau susigalvoti tokių dalykų. VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 211

Budizme reinkarnacijos tikslas – išsivaduoti iš troškimų ir pasiekti nirvaną, o dabartinis gyvenimas yra tarsi atpildas, buvusio gyvenimo pasekmė. Lietuviškuose virtualioje erdvėje užfiksuotuose pasakojimuose toks atgimimas ne visada motyvuotas, neaišku, koks tokių begalinių persikūnijimų tikslas. R. Skinkaitis pastebėjo, kad vakarietiškoje reinkarnacijos interpretacijoje nelieta nirvanos, persikūnijimų ciklu tik siekiama pakartotinai grįžti į medžiaginį pasaulį (Skinkaitis 2011: 27). Virtualioje terpėje užfiksuotuose trumpuose jaunuolių pasisakymuose randame ir originalių aiškinimų, kodėl šis persikūnijimo procesas vyksta. Pavyzdžiui, viena iš priežasčių įvardijamas dvasių kiekybinis perteklius: „Na aišku, kad yra reinkarnacija, nes jei visos dvasios kauptųsi rojuje ar pragare, tai greitai laiku ten neliktų vietos, todėl Dievas siunčia jas atgal į žemę jau kituose žmonėse“ (VDU ER 2273 A Nr.2, b.7, l. 4).

Dar dvi mamų pokalbių puslapio lankytojos taip pat tvirtina vaikystėje pasakojusios panašius dalykus:

O aš vaikystėje tėvams pasakodavau, jog kažkada turėjau kitus tėvelius ir broliuką, bet jie žuvo autoavarijoje. Ir piešdavau kruvinomis pasmakrėmis visą šeimą: mamą, tėtį, kokių trejų metų broliuką ir save, penkiametę ar šešiametę, ir apačioje iškilmingai žaliu flomasteriu šveplai užrašydavau „ZUVO“. Ir tuo metu atrodo nuoširdžiai tikėjau ta istorija. VDU ER 2273 I/202

Tikiu, kad vaikai prisimena savo ankstesnį gyvenimą (tai netgi jau įrodyta). Aš puikiai iki šiol pamenu, kad buvau berniukas garbanotais plaukais ir žuvau avarijoje. Net prisimenu to berniuko veidą. VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 203

Kaip yra pastebėjęs J. B. Tuckeris, vaikai, prisimenantys savo buvusį gyvenimą dažnai turi fobijų, susijusių su pasitraukimo iš buvusio gyvenimo būdu (Tucker 2007: 545). Tokią emocinę traumą ar didžiulę baimę autoavarijoms būtų galima įžvelgti pirmo cituoto pasakojimo herojės elgesyje. Įdomu, kad antros istorijos pasakotoja, kaip ir autorės kalbinta

pateikėja Vilma, teigia iki šiol prisimenanti, kuo buvo anksčiau. Tačiau iš kitų sakmiškųjų pasakojimų matome, kad šiandien labiau tikima, kad ryškesni būtent vaikų, o ne suaugusiųjų buvusių gyvenimų prisiminimai, kurių pastarieji turi pakankamai retai.

Trečiu asmeniu papasakoti pasakojimai. Buvusių gyvenimų prisiminimai vis dažniau tampa lietuvių vaikų bei paauglių virtualių diskusijų objektu:

Ta mergaitė gyveno kažkokiam miestelyje, na, pavadinkime jį Tuchtaronu. Ji mirė užspringusi abrikoso kauliuku ar dar koku ten š... Tokia apgailėtina mirtis. Vėliau, po kažkiek laiko, kitam miestelyje, pavadinsiu jį Rachtaronu, gimė mergytė. Ją pavadino Indriana. Vos tik ji išmoko kalbėti, pasakė, jog ją pagimdžiusi moteris nėra jos mama, ji nori į savo miestą, yra svetimoje šeimoje. Taip pat, ji sakė, jog jos vardas ne toks, koku pavadino motina ir t. t. Žinoma, visi galvojo ir tikėjosi, jog mergaitė bėgant laikui užmirš savo pasakojimus, apsipras, tačiau... Iki dešimties metų ji nieko nepamiršo ir kankino šeimą pasakojimais apie senąjį gyvenimą. Tada tėvai neapsikentę nutarė nuvažiuoti į miestą, apie kurį mergaitė pasakojo. Nuvažiavo, o ten pasirodė, jog prieš dešimt metų tikrai mirė viena mergaitė. Indriana papasakojo, jog ta mergaitė mirė užspringusi persiko kauliuku, papasakojo beveik visą jos gyvenimą. Priėjo mirusios mergaitės mama ir paklausė, iš kur Indriana tiek daug žino apie jos mirusią dukterį. Indriana pažino moterį, sušuko – „Mama!“, ir apsikabino. Tačiau mama nepažino savo dukters ir atstūmė... Tokių atvejų pasitaiko nemažai, kai vaikai prisimena, kuo buvo praeitame gyvenime, prisimena tikslūs įvykius, tačiau bėgant laikui jie išblęsta. Šiuo atveju, mirusi mergaitė persikūnijo į Indrianą ir viską kuo tiksliausiai prisiminė, tačiau mirusios mergaitės mama negalėjo tuo patikėti. VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 91

Pasakojimo herojė yra apgyvendinama išgalvotame mieste Rachtaronte. Panašu, kad istorijos pasakotoja, vaikų pokalbių apie baisias istorijas kambaryje pasivadinusi Ingriduka, mano, kad mūsų kultūroje tokio tikėjimo nesama ir persikūnijimo po mirties reiškinį sieja su tolimais Rytų kraštais. Kita vertus, pasakojime matome, jog mirusios mergaitės mama nepažino savo dukters kitame kūne, vadinasi, persikūnijimo teorija jai nėra kultūriškai artima ar visai nežinoma. Manytume, jog siužetas greičiausiai sukurtas vakarietiško mąstymo rėmuose, mat remiantis R. Skinkaičiu, viena iš socialinių problemų, kylančių bandant reinkarnacijos sampratą pritaikyti vakarietiškoje krikščioniškoje kultūroje, – nebesuvokimas, kas yra tikroji asmens šeima: juk vaikai egzistavo anksčiau nei tėvai jiems suteikė materialų kūną (Skinkaitis 2011: 29). Taip ir šiame pasakojime jaučiamas šioks toks pasimetimas – mama nepažįsta ir atstumia jau kitame kūne apsigyvenusią savo dukterį.

Supermama.lt forume, moteris, pasivadinusi Aprile pasakoja savo jaunesnio broliuko papasakotus prisiminimus:

Kai mano broliukas buvo gal kokių trijų [metų], tik pradėjo suprantamai kalbėti, pradėjo mamai ir tėčiui pasakoti, kad jis buvo karininkas, didelis vyras. Kaip [jis] turėjo didelius namus, mašiną ir kitą šeimą su vaiku. Po to jį padūrė. Mama viskuo patikėjo. Ji sako, kad tokie maži vaikai gali prisiminti savo praeitus gyvenimus. Brolio dažnai užklauso apie jo praeitą šeimą. Jis sakė, kad juos labai mylėjo. Ir gal pasirodys keista, bet pas brolių ant pilvo, kur sakė, kad jam dūrė, yra didelis toks kaip apgamas ar dėmė. VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 201

Pastebime, jog dažnai sutampa įgimtos, ne visada aiškos kilmės žymės ar dėmės ant žmogaus kūno ir neva prisimenamos mirusio žmogaus mirties aplinkybės. Taip yra ir šiame naratyve: vaikas, gimęs su dėme ant pilvo, prisimena, jog mirė nuo dūrio. Kita vertus, galime manyti ir taip, jog vaikai įspūdingomis istorijomis aiškina savo įgimtus defektus, tokiu būdu padarydami juos mažiau atstumiančiais.

Lietuvių vaikų prisiminimai apie buvusių gyvenimus panašūs į kitų pasaulio kraštų vaikų pasakojimus. Ir J. B. Tuckeris yra užrašęs istorijų apie tai, kaip, pavyzdžiui, viena mergaitė gimė su smarkiai deformuotais rankos pirštais ir vėliau, vos tik išmokusi kalbėti, ėmė pasakoti, kaip praeitame gyvenime buvo vyru, kuriam buvo nukirsti pirštai. Arba kitas berniukas turėjo labai keistą randą galvoje, kuris atrodė tarsi kiaurai būtų perėjusi kulka. Berniukas netrukus ėmė pasakoti, kad praeitame gyvenime jis buvo mokytojas, kuris mirė nuo kulkos į galvą (Tucker 2007: 547).

Apie ypatinga išmintimi pasižyminčius ar netikėtai prakalbančius kūdikius tradicinėse lietuvių sakmėse daktaro disertacijoje yra rašiusi Jurgita Macijauskaitė-Bonda (Macijauskaitė-Bonda 2009: 70-79). Tačiau šiuolaikiniai lietuvių vaikų pasakojimai apie buvusių gyvenimus mokslininkų dėmesio centre dar neatsidūrė. Tuo tarpu užsienyje panašūs pasakojimai tyrinėjami gana rimtai: ieškoma vaiko apibūdintų mirusių artimųjų ir išsiaiškinama, ar toks žmogus iš tiesų egzistavęs. J. B. Tuckerio straipsniuose teigiama, jog dalis prisiminimų visgi pasirodo esantys ne iš piršto laužti (Keil, Tucker 2005; Tucker 2007).

Tradicinės pasaulėžiūros atspindžiai ir naujovės pasakojimuose bei samprotavimuose apie reinkarnaciją. Pasak G. Beresnevičiaus, archajiški lietuvių tautosakos tekstai liudija, jog ikirikščioniškoje kultūroje egzistavo tikėjimas metempsichoze – ciklišku sielos keliavimu iš vieno kūno į kitą. Žmogus, neišgyvenęs jam skirtą laiką, turįs tuos metus dar išbūti žemėje, persikūnijęs į augalus, gyvūnus ar paukščius (Beresnevičius 1990: 45, 62). Tokių pažiūrų atspindžių pavyko užčiuopti ir kai kurių pateikėjų pasaulėžiūroje.

Raudondvario muziejaus darbuotoja Živilė pasakojo, jog pilies trečiame aukšte nuolat lankydavosi trys voveriukai (du dideli ir vienas mažas), kurie įlisdavo per išlūžusias stogo čerpes:

Ten yra kapinėse palaidota bažnyčios šventorių trys grafai Tiškevičiai, tai gal jos yra dėl to trys. Nes nu tiesiog matosi pagal spalvas [aut.- voverių], ten pagal viską, nu jos yra trys. Jo, šeimynėlė. Yra palaidoti du dideli ir vienas mažiukas vaikiukas. Nu ir yra va, čia nežinau, galbūt yra nu elementarus sutapimas <...> Jie nesupranta, kas yra stiklas, jie nemato stiklo, ir kai kurios ekspozicijos yra iki žemės stiklas. Ir viena voverė, aš nežinau, kodėl, bet jinai ten į tą stiklą atsistoja ir šnioja į tą stiklą, biškį prisitrenkia, pagrižta atgal ir vėl <...> ten buvo kažkoks stendas su pačiais Tiškevičiais, gal jinai kažkaip, gal ją tas suveikė. VDU ER 2273 A Nr.1, b.10, l.2-3

Nors ir abejodama, tačiau pateikėja įvardina sąsajas tarp čia gyvenusių didikų šeimos ir į pilį besiveržiančių trijų voverių šeimynos – voverių yra tiek pat, kiek ir grafų šeimos narių, du suaugę ir vienas mažas, be to, gyvūnus tarsi užburtus traukia viskas, kas susiję su grafų istorija. Tokioje voverių – grafų analogijoje galime išvelgti tikėjimo metempsichoze pėdsakų – skirto laiko žemėje neišgyvenusiųjų ar dėl kitų priežasčių žemėje pasilikusiųjų sielos gyvena persikūnijusios į gyvūnus.

Užuominų apie galimybę po mirties įgyti zoomorfinį pavidalą užfiksuota ir jaunesnių internetų samprotavimuose: „Esu girdėjęs, kad reinkarnuotis galima ne tik į žmones, bet ir į gyvūnus. Tai taip pat, mano manymu, realus dalykas. Nes aš manau, kad tik pamatęs gyvenimą iš visų pusių, gali sakyti, kad gyveni (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.7, l. 1-4).

Internetų pamąstymai apie reinkarnaciją ištis įdomi medžiaga, atskleidžianti tam tikros jaunuolių grupės pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimą. Vieno tokio pokalbio dalyviai svarsto ir tiesiog dalijasi informacija apie reinkarnaciją, kas rodo, jog ši sąvoka jaunuoliams nėra gerai žinoma ar kultūriškai artima. Vienam iš jų neaišku, ar mirusio žmogaus dvasia iš karto reinkarnuojasi, ar dar kurį laiką egzistuoja atskirai nuo kūno: „Jei tikrai egzistuoja reinkarnacija, tuomet kas yra ta būseną, kai būni miręs, kai būni be kūno? Kitaip sakant – dvasia. Ar reiktų suprasti, jog gyveni?“. Kiti pokalbio dalyviai tiesiog spėlioja, ar žmogus gali reinkarnuotis tik į žmogų, ar ir į gyvūną. Svarstoma, jog pomirtinis persikūnijimas į gyvūną yra tarsi bausmė, mat gerieji žmonės atgimsta ypatingais žmonėmis: „Reinkarnacija tikrai egzistuoja, tai va, būkit geri žmonės, tai gal kitame gyvenime atgimsite ypatingais žmonėmis“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.7, l. 1-4). Kaip žinome, virtimas gyvuliu lietuvių pasakose ir sakmėse taip pat suvokiamas kaip bausmė, tačiau, pasak G. Beresnevičiaus, ši samprata jau kiek vėlyvesnė, nei prieš ją atsekamas visuotinio pomirtinio virtimo gyvuliais įvaizdis. Esą taip nutiko, nes krikščioniškoji pasaulėžiūra desakralizavo gyvąją gamtą, atiduodama ją žmogaus veiksmų laisvei (Beresnevičius 1990: 52-53, 39). Jaunuolių pokalbyje aptariamas ir būdas sužinoti apie savo ankstesnį gyvenimą tiems, kas neturi tokių prisiminimų iš vaikystės, kuriame galime išvelgti sąsajas su tradicinėje kultūroje žinomais žiemos laikotarpiu jaunimo praktikuotais burtais, panaudojant veidrodį: „Atsistokit prieš veidrodį ir giliai žiūrėkit sau į akis. Vaizdas susilieja ir pamatote kitą žmogų. <...>aš sugalvojau tokią teoriją: galbūt mes matome savo praeitį gyvenimą; Aš kažkada taip žiūrėjau į savo draugę ir arklį mačiau“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.7, l. 1-4). Tik jei seniau veidrodyje stengtasi įžiūrėti vaizdinius, prognozuojančius ateities įvykius, dabartinių burtų tikslas – pamatyti praeitį, tiksliau, kuo žmogus buvo praeityje.

Virtualioje erdvėje užfiksuotuose samprotavimuose ir sakmiškuosiuose naratyvuose apie tikėjimą reinkarnacija pastebėtas ir dar vienas įdomus motyvas, juos siejantis su tradicine

pasaulėžiūra: „Šiek tiek domiuosi reinkarnacija ir padariau išvadą, kad savo praeitą gyvenimą atsimena žmonės, kurie praeitame gyvenime mirė ne nuo senatvės, o užsimušė, nusižudė ar buvo nužudyti brandžioje jaunystėje (30–50 metų)“ (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr. 222). Šis ir kiti panašūs internetų pastebėjimai, atsispindintys jau aptartuose pasakojimuose apie įvairiais žymes kūne, kurias pateikėjai sieja su išėjimo iš ankstesnio gyvenimo būdu, sutampa su J. B. Tuckerio išvada, jog apie 70 procentų tiriamų atvejų, vaikai, prisimenantys savo ankstesnius gyvenimus, pasakoja, jog yra mirę nenatūralia mirtimi (Tucker 2007: 545). Pastebėjome, kad ir lietuviškuose sakmiškųjų naratyvų variantuose dažniausiai savo buvusius gyvenimus prisimena tie, kurie savo pasakojimuose akcentuoja, jog praeitame gyvenime mirė, nutikus kokiai nors nelaimei. Tradicinėse sakuose tokių nelaimingai mirusiųjų vėlės gyviesiems tiesiog vaidenasi.

Apžvelgę pasakojimus ir pateikėjų samprotavimus, matome, jog reinkarnacija lietuvių pateikėjų suvokiama labai skirtingai. Prisiminimai apie buvusius gyvenimus užplūsta ankstyvoje vaikystėje arba per *dėją vu* patyrimus. Dar vienas būdas sužinoti apie savo buvusį gyvenimą primena tradicinius burtus su veidrodžiu, kuriame žmogus, atlikęs tam tikrus veiksmus, gali pamatyti, kuo buvo praeityje. Lietuviškoje reinkarnacijos sampratoje tikslas išsivaduoti iš materialaus kiaučio pakeičiamas rytų religijų ideologijai prieštaraujančiu troškimu žūt būt pratęsti žemiškąjį gyvenimą. Visgi analizuotuose naratyvuose išvelgiamos sąsajos ir su tradiciniais lietuvių tikėjimais – apie savo buvusius gyvenimus dažniausiai prisimena tie, kurie mirė nenatūralia mirtimi, lygiai taip kaip ir tradiciniuose tikėjimuose bei sakuose - ramybės gyviesiems neduoda nesavalaikė mirtimi mirę žmonės. Kai kuriuose pateikėjų samprotavimuose galime išvelgti tikėjimo metempsichoze pėdsakų – skirto laiko žemėje neišgyvenusiųjų sielos persikūnija į gyvūnus.

Manytume, kad pasakojimų apie reinkarnaciją atsiradimą ir išpopuliarėjimą pastarųjų dešimtmečių Lietuvoje lėmė keletas priežasčių: masinėmis komunikacijos priemonėmis iš kitų kraštų plintantys siužetai, didesnis žmonių apsiskaitymas bei domėjimasis kitomis kultūromis ir gana konservatyvus Katalikų bažnyčios mokymas, ne visada duodantis tinkamus atsakymus į šiuolaikiniam žmogui kylančius klausimus.

3.2. Antgamtinių galių turintys žmonės

Sakmiškųjų naratyvų grupė apie ypatingų, antgamtinių galių turinčius žmones turi gana ryškias sąsajas su tradiciniu folkloru. Iš pateikėjų užrašyta 18, o virtualioje erdvėje užfiksuota apie 50 tokių pasakojimų. Kai kurie pateikėjų pasakojimai atspindi išlikusius senuosius, beveik nepakitusius tikėjimus apie liaudies magijos žinovus, kitus galėtų įvardyti sakmiškaisiais pasakojimais apie ypatingomis galiomis pasižyminčius asmenis.

Beveik visus iš pateikėjų užrašytus pasakojimus (t. y. 17) apie ypatingus savo pačios ir savo mamos antgamtnius sugebėjimus papasakojo viena pateikėja iš Alantos Aleksandra (75 metai), pažįstamų ir draugų vadinama Ole. Ji tvirtino sugebanti išsklaidyti lietaus debesį, pagydyti apsirusius galvijus ar apsaugoti juos nuo nužiūrėjimo, išvaryti iš žmogaus piktas dvasias ar panaikinti kitus kenkėjiškus kerus, taip pat gali išsipildyti ir netyčia jos ištarti pikti palinkėjimai. Šios pateikėjos nupasakotus ypatingus gebėjimus palyginsime su kitų pateikėjų ir virtualioje terpėje užfiksuotais jaunesnios kartos žmonių pasakojimais bei jų sąsajas su tradicinėmis sakmėmis bei tikėjimais.

Kaip pastebėjo Jurgita Macijauskaitė-Bonda, atmosferos reiškinų valdymas magijos priemonėmis tradicinėse žemdirbiškose kaimo kultūrose užima svarbią vietą. Tiek baltų, tiek slavų, taip pat daugelio kitų pasaulio tautų folklоре žinoma įvairių būrimų ir apeigų norimam orui priešaukti (Macijauskaitė-Bonda 2006: 169). D. Kulakauskienė, remdamasi S. Tokarevu, tokią magijos formą įvardija viena iš verslo magijos tipų – meteorologine magija (Kulakauskienė 1999: 97). Iš tradicinės kultūros paveldėtu meteorologinės liaudies magijos reliktu, manytume, galime laikyti ir minėtos pateikėjos Aleksandros praktikuojamą lietaus debesis sustabdymo būdą:

Vat ateina debesis, ir aš matau, kad toks jis labai nemalonus, nu ateina toks stulpas, ir jis jau yra pavojingas ypač vasarų, su perkūniju. Nu ir dabarties aš jį peržegnoju ir [sakau]: „Viešpatie, Dieve, išblaškyk šitą debesį, išblaškyk.“ Aš negaliu [sakyti] „atitolink“, nueis į kitus žmones, aš prašau išblaškyt ir žybt išsiskyrė. Nuvėjo dukra su broliu mano šiltnamin, o tenai, va čia ateina debesis. Aš paėmiau jį ir peržegnojau. „Jau močiutė turbūt peržegnojo“ – akurat. [Kitąkart] kaimynas vienas sako: „Močiute, tu peržegnok“. Pežegnojau – išsiskyrė. Vienoj vietoj lyja, kitoj nelyja. Nu vat toki galių, Dievo galių aš labai turiu. VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 38

Jei vis dėlto nepavyksta debesis laiku sustabdyti ir smarkiai įsilyja, Aleksandra prašo, kad Dievas pasiimtų lietų: „Viešpatie, Dieve, ačiū už lietų, gana, gana“. Dabar sekmadienį, kai buvo Nuncijus, Dieve, kyla, juodas dangus. Kyla debesis rytą anksti, atsikėlau, peržegnojau: „Viešpatie, būk gailestingas mums, išblaškyk šitą lietų“, jūs žinot, kokia pas mum šventė didelė? Nu ir nustūmė, prasiskyrė, nusistūmė ir Dievas davė tokių gražių dienų“ (VDU ER 2273 A Nr. 1, b. 21, l. 38). Panašios prašymų nukreiptų į dievybes formulės lietuvių tradicijoje žinomos nuo seno. Ir J. Balys yra užfiksavęs maldelių, kuriose panašiu principu gali būti kreipiamasi tiek į Dievą, tiek į Perkūną. Pavyzdžiui: „Perkūne dievaiti, susimilk ant mūsų, nustumk tą tamsybę ant tyrų, o mes būsim paklusnūs iki pabaigos svieto“ (Balys 1937: 201). Perkūnui skirtą maldelę yra užrašęs ir J. Lasickis XVI a.: „Susilaikyk, Perkūne, ir mano laukui nuostolių nepadaryk, o aš tau šitą patį duosiu“ (BRMŠ II: 593).

Nors iš pateikėjos užrašytuose prašymuose atitolinti lietų gamtos stichijas paveikiantis personažas gali būti suprantamas kaip krikščionių viešpats Dievas, galią

užkalbėjimo žodis įgyja tik tada, kai Dievo vardas ištariamas ir į jį kreipiasi konkretus asmuo. G. Beresnevičius kalbėdamas apie užkalbėjimus ir burtus nuo ligų, pateiktus J. Balio „Liaudies magijoje ir medicinoje“ teigia, jog juose „esminis dalykas yra naudojimasis krikščioniškais simboliais, vardais ir personažais. Ne „pagoniškais“, o kaip tik krikščioniškais. Tai yra tikriausiai pačios juodosios magijos ar bent jos prieškambario esmė – ji nebus veiksmi, jeigu naudosis stabmeldiškais personažais, – lietuviška religinė tradicija tokiems užkalbėjimams yra bevertė. Maginis veiksmas semiasi galios iš oponavimo egzistuojančiai religinei tradicijai“ (Beresnevičius 2006). Krikščioniškasis viešpats Dievas pateikėjos laisva forma tariamuose užkalbėjimuose taip pat tam tikra prasme yra religinis simbolis, kurį pagarbiai minint, tikima, galima paveikti aplinkos reiškinius sau naudinga linkme. Nors gali atrodyti, kad pateikėja Aleksandra yra dievobaiminga ir ne oponuoja, o eina išvien su dievu, o ne prieš jį, tačiau asmuo galintis ar norintis kontroliuoti tai, kas iš esmės nėra žmogaus valioje, manytume, pretenduoja atsistoti šalia ar net užimti dievo vietą.

Nors pagal krikščionišką pasaulėžiūrą žmogus neturėtų siekti valdyti tai, kas ne jo valioje, matome, kad pateikėjos Aleksandros atveju maginių galių turėjimas bei krikščioniškas pamaldumas egzistuoja greta ir neprieštarauja vienas kitam. Pateikėja tvirtina, kad jos mama buvusi itin religinga, o ir jos pačios galios tik iš Dievo. Panašiai buvo pastebėta ir D. Vaitkevičienės, jog patys užkalbėtojai užkalbėjimo galią daugiausia suvokė ne kaip maginį, o kaip religinį aktą ir manė kalbantys „šventus žodžius“ (Vaitkevičienė 2008: 50). L. Būgienė aptardama Rytų Lietuvos (Ignalinos ir Švenčionių rajonuose) užkalbėtojų savivokos aspektus pabrėžė, jog pateikėjos akcentuoja jokių būdu nesančios būrėjos, ir itin pabrėžiančios savo pamaldumą bei religinių praktikų paisymą (Būgienė 2010: 70). Matyt toks maginių - religinių praktikų suliejimas būdingas tradicinės pasaulėžiūros šviesoje dar gyvenantiems vyresniosios kartos pateikėjams.

Trumpos Aleksandros prašymų, nukreiptų į Dievą, formulės savo paskirtimi artimos tiek užkalbėjimų, tiek maldelių tekstams. Anot Daivos Vaitkevičienės, *užkalbėjimai* – tai maginės paskirties žodinės formulės, kuriomis siekiama paveikti fizinę ar psichinę realybę; tai žodį ir veiksmažodį jungiantis sinkretinis žanras. *Maldeles* – tai formulės pobūdžio tekstai, balsiai ar mintyse sakomi kreipiantis į dievybę ar kitą garbinimo objektą. Tačiau maldeles nuo užkalbėjimų skiria tai, jog jos ryškiai išreiškia religinį santykį tarp jas sakančio asmens ir adresato, į kurį kreipiamasi; tuo tarpu, užkalbėjimuose dominuoja užkalbėtojo asmeninė galia (Vaitkevičienė 2008: 9, 10). Pateikėja Aleksandra taip pat naudoja veiksmažodį ir žodžio junginius: tardama prašymo žodžius, ji peržegnoja debesį. Nors savo prašymais išsklaidyti lietaus debesį ar sustabdyti lietų kreipiasi į Dievą, bei pabrėžia, kad viską daro tik su Dievo padėjimu, jos prašymai – laisvos formos, ištarti juos gali bet kas, tačiau galią suvaldyti gamtos stichiją turi ne

kiekvienas (kaimynai ir giminaičiai kreipiasi būtent į ją). Ir G. Beresnevičius pastebėjo, jog pats formulinis žinojimas dar neapima viso maginio lauko, tad išskiria tam tikrus „specialistus“, šnabzdūnus, užkalbėtojus profesionalus, buvusius dažname kaime ar sodyboje, kurių sugebėjimai yra aukštesni (Beresnevičius 2006). Kita vertus, J. Lasickio XVI a. užrašytos žemaičių prašymo maldos seniesiems dievams, susijusios su žemdirbių gyvenimo rūpesčius, yra tariamos ne senosios religijos kulto tarnų, o pačių žemdirbių (Balsys 2008: 258).

Sakmiškųjų naratyvų apie nepaprastus sugebėjimus valdyti gamtos stichijas virtualioje erdvėje šio darbo autorė neužfiksavo. Čia gausiau pasakojimų, atspindinčių šiuolaikinės aktualijas ir paremtų naujais, populiariosios kultūros sukurtais mitais apie ypatingų žmonių kategorijas, t. y. telepatus, ekstrasensus, bioenergetikus, stiprios intuicijos turėtojus ir pan. Pavyzdžiui, vyras pasakoja apie nepaprastus savo žmonos sugebėjimus:

Buvom vedę 3 metus ir atostogavom. Buvo geras oras, o ji užsimanė namo, net iki isterijos. Teko nusileist. Grįžom, ir tą pačią naktį mane išvežė į ligoninę ir operavo. Jei būčiau ten atostogavęs, pagalbos būčiau nesulaukęs.

Kitą kartą irgi atostogavom, buvo ji linksma, juokavom. Tik staiga pradėjo verk. Aš jau pasimokęs pakviečiu dukrą ir visi susėdam. Atrodo saugūs visi, bet ji vis tiek verkė. Nuėjom į paštą, skambint giminėm (mobilių dar nebuvo). Bet ten buvo ramu. Pasirodo po mūsų skambučio praėjus 5 min., jos seserį su stuburo išvarža išvežė į ligoninę.

Buvom namie, bet aš užsimaniau pasivažinėti. Ji nenorėjo, sakė kažką jaučia, bet aš ją ištempiau. Kai grįžom, buvo apvogtas butas.

Ji ne vieną kartą buvo pakvietus dukrą, kai ji buvo maža, telepatiškai. Dukra atbėgdavo iš kiemo ir paklausdavo: „Mama, ko norėjai?“. Galėčiau daug atvejų parašyti, kai kurių jau ir neprisimenu. Man tai tapo įprasta. O ji pati netiki turinti kažką tokio. Net nesidomi. Visai nesenai, 2005.11.18, buvau išvažiavęs su žentu. Žmona pasakojo, kad einat turgų ji pradėjo kažką jausti ir mintyse – avarija. Po keleto minučių aš skambinu ir pasakau, kad sudaužiau mašiną. VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr.198

Šio pasakojimo herojė turi nepaprastą sugebėjimą numatyti ateities įvykius ir ypatingai, net per atstumą jaučia savo artimuosius bei jiems nutiksiančias nelaimes. Pasakojimų apie ypatingus telepatinius ryšius tarp šeimos narių virtualioje erdvėje esama ir daugiau. Stiprus ryšys tarp motinos ir vaikų žinotas ir tradicinėse sakmėse, tik dažniausiai tokiuose siužetuose kažkuris iš šeimos narių yra miręs. Sakmiškuosiuose naratyvuose šiam ryšiui nereikia nepaprastų sąlygų – vieni kitus artimieji gali jausti ir įprastoje gyvenimiškoje realybėje.

Iš cituoto pasakojimo lieka nežinoma, ar moteris tik nujaučia, kad tuoj nutiks kažkas negero – verkia ir nieko nesako – ar numato konkrečius įvykius, kaip paskutiniu atveju, kai nujautė avariją. Nors šis pasakojimas iš pirmo žvilgsnio neprimena mitologinės sakmės, tačiau ir senojoje lietuvių tradicijoje būta įvairių nepaprastų galių turėtojų: raganų, burtininkų, žmonių blogomis akimis, užkalbėtojų, dvasregių, vilktakių. Dar M. Pretorijus mini burtininkus – žmones, kurie būsimus dalykus pranašaudavo, mesdami tam tikras medžio atpjovas. Vėliau

burtininkais imta vadinti visus būsimų dalykų pranašautojus, nepaisant to, kokiomis priemonėmis savo tikslo jie siekdavo (Vėlius 2011: 220).

Manytume, verta dėmesio detalė, jog tradicinėje visuomenėje į nepaprastų galių turėtojus buvo žvelgiama gana įtariai, o tam tikrais laikmečiais ypatingai priešiška. Pavyzdžiui apie XIX a. pab. - XX a. pr. Lietuvos kaimuose užrašytose sakmėse randame, jog žmogus, norintis išmokti burtų, turi atsižadėti Dievo, arba žmogus, išmokęs burtų, turi kam nors būtinai kenkti (KLPTK III: 225, 226). Pasak D. Vaitkevičienės, užkalbėtojus aplinkiniai neretai sieja „su velnio galybe“, o užkalbėjimo tradiciją suvokia kaip tam tikrą bendravimo su dvasiniu pasauliu praktiką (Vaitkevičienė 2008: 50-51). Dabartiniuose sakmiškuose pasakojimuose, kaip ir ką tik cituotame, priešingai, neigiamo, į ypatingą galią turintį žmogų nukreipto, vertinimo nesama. Pasakojimuose labiau jaučiame nuostabą ir gal net susižavėjimą, norą pasigirti pačiam turint ypatingų sugebėjimų ar pažįstant tokių galių turintį žmogų. Toks žavėjimasis, manytume, atsiranda dėl viešojoje erdvėje nuolat matomų įvairių magų, mistikų ir kitų nepaprastų herojų, apie kuriuos kuriamos laidos, jų nuotraukos puikuoja žurnaluose, apie šių žmonių daromą poveikį liudija kiti asmenys ir pan.

Pastebėtas ir dar vienas skirtumas tarp tradicinėje visuomenėje gyvenusių liaudies magijos žinovų ir dabartinių ypatingų galių turėtojų požiūrio į savo galias bei elgesio su turimomis žiniomis. Seniau tikėta, kad užkalbėjimai – tai slaptos, ezoterinės žinios, ir jų tekstą pasakius kitam žmogui, užkalbėtojas netenka savo galių (Vaitkevičienė 2008: 50). Matome, kad tokia nuostata nebesivadovauja ir pateikėja Aleksandra, kuri atvirai ir su smulkmenomis pasakoja apie savo galias, neižvelgdama jokio pavojaus jas prarasti. Atvirai apie savo nepaprastus sugebėjimus kalba ir kiti pateikėjai virtualioje terpėje. Taigi maginių žinių perteikimo tradicija laikui bėgant šiek tiek keičiasi. Tą pastebėjo ir kiti tyrinėtojai. Pavyzdžiui, mielai savo žiniomis dalijosi ir viena folkloristės L. Būgienės kalbinta pateikėja iš Milkuškų, pasakiusi užkalbėjimų nuo rožės, nuo gyvatės, „nuo akių“, „nuo vėjo“, nuo patrūkimo bei nuo karpų, tačiau ji prisipažino didžiąją savo mokamų užkalbėjimų dalį ne paveldėjusi, o radusi atsitiktinai tvarkydama popierius, dar vieną užkalbėjimą sužinojusi iš kaimynės (Būgienė 2010: 77). Matyt šiuo atveju svarbus yra ir slaptų žinių gavimo būdas – atsitiktinai gautomis žiniomis galima ir pasidalinti.

Kita vertus, pateikėja Aleksandra savo nepaprastus sugebėjimus paveldėjo tradiciniu keliu – jas jai perdavė mama. Tradiciškai užkalbėtojai savo galias perduodavo iš kartos į kartą, t. y. tėvai – vaikams, pavyzdžiui, tėvas – pirmagimiui sūnui (Vėlius 2011: 243, 244). Tačiau pateikėja Aleksandra su paveldėtomis maginėmis žiniomis elgiasi gana laisvai: mamos giedotos formulės lietui nuvaryti dukra nenaudoja, o lietaus debesis stabdo pasitikėdama savo intuicija ir spontaniškai pasirinkdama užkalbėjimo žodžius.

Apie dar vieną iš prigimties magiškų sugebėjimų turėjusį (tikriausiai iš vyresnių giminaičių galias paveldėjusį) žmogų papasakojo ir pateikėja Albina (75 m.) iš Kauno. Vyras esą turėjęs nepaprastą sugebėjimą išvaryti piktąją dvasią. Pateikėja tvirtino, jog kadaise jos bute, kuri ji dabar nuomoja, vaidendavosi. Kiekvieną naktį lygiai dvyliktą valandą pradėdavo varstyti sekcijos durelės. Nebežinodama ką daryti, moteris kvietė kunigą, kad pašventintų namus, tačiau, pasak pateikėjos, tai nepadėjo. Tada kaimynės jai nurodžiusios netoliese gyvenantį senyvo amžiaus vyriškį, kuris užsiima „dvasių varymais“. Šis ją išklaušęs ir sutikęs atlikti tam tikras apeigas, po kurių iš tiesų visi baidymai dingę. Vyras paprašė švaraus kibiro, pripylė į jį vandens, uždegė žvakę, balsu skaitė iš savo atsineštos knygos ir šlakstė vandeniu visus buto kampus. Albina spėja, kad tai buvo lenkiškos maldos, iš kurių ji suprato tik vieną žodį – amen. Ritualo apeigoje vyras paprašė moters į kibirą įmerkti rankas, po to vandenį išpilti pro balkoną į lauką (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 16, 1.1).

Pateikėja vedina smalsumo buvo dar kartą susitikusi su minėtu vyriškiu ir bandė išklausti, iš kur pas jį tokios galios, ir ar jis gali jas kam nors perduoti, tačiau žmogus griežtai atsisakė kalbėti ta tema: „<...> jokiais būdais, kas manyje yra, aš nieko negaliu pasakyt ir nieko niekam negaliu išduot. Neišduosiu iki grabo lentos. Net vaikai nežinos“ (VDU ER 2273 A Nr.1, b.16, 1.1-2). Manytume, jog šis vyriškis vadovavosi tradicinėje kultūroje gyvavusia samprata, jog išdavęs savo metodus kitam užkalbėjimo galią turintis gali netekti ypatingų sugebėjimų. Kita vertus, pasak N. Vėliaus, sakmėse demonstruojama, kaip užkalbėtojai savo meną perduoda prieš mirtį savo vaikams ar už save jaunesniam (Vėlius 2011: 243). Panašiai ir L. Būgienės šnekintos užkalbėtojos tvirtina: „Jei aš kam pasakysiu, tai jau mana tadu nemačis“ (Būgienė 2010: 77).

Analizuojamas pasakojimas sukelia tam tikras asociacijas su mitologinėmis sakmėmis apie juodaknygius – žmones turėjusius ypatingas knygas, iš kurių paskaičius pribėgdavo velnių, darydavusių viską, ko tik žmogus paprašydavo. Tokių knygų esą nebuvo galima sudeginti – įmetus juodąją knygą į krosnį, po kurio laiko ją vėl rasdavo lentynoje (KLPTK III: 237). Nepaprastą knygą turėjo ir sakmiško pasakojimo herojus, „atkalbėjęs“ ir išvaręs iš buto nepageidaujamas dvasias.

Pasak N. Vėliaus, lietuvių liaudies sakmės ir tikėjimai rodo, kad dažnai užkalbėjimai yra tik viena iš sudėtinių žyniavimo dalių, jie neatskiriamai susiję su tam tikrais maginiais veiksmais, o kartais net ir su liaudies medicina (Vėlius 2011: 244). Tokiu maginių galių kompleksu, kaip tvirtinama, mokėjo naudotis ir pateikėjos Aleksandros mama, galėjusi ne tik atitolinti lietu, bet gydžiusi viso kaimo gyvulius bei žinojusi tam tikrų specifinių būdų, kaip apsisaugoti nuo pikta linkinčių žmonių. Šias žinias ji taip pat perdavė savo dukrai, kuri iki šiol atsimena, ką daryti, kad pavydi kaimynė neatimtų karvės pieno.

Aleksandra prisipažįsta, jog jos sugebėjimai neapsiriboja vien užkalbėjimų galia. Ji tvirtino turinti „gerą ranką“ – net plaukai anūkėms geriau auga, kai močiutė juos pakerpa. Be viso šito, ji dar sugeba „atžegnoti neprietelius“, atkalbėti, arba, paprastais žodžiais tariant, iš žmogaus išvaryti piktąją dvasią (VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l. 39).

Apie „gerų rankų“ turėtojus pasakojama ir virtualioje terpėje. Pavyzdžiui, vienas vaikas pasakoja turintis laimingą ranką, tačiau šią galią jis naudoja nelabai reikšmingiems dalykams, pavyzdžiui, visą laiką išsirenka laimingus momentinius loterijos bilietus, keičiantis dovanomis išsitraukia geriausią dovaną, o užsiimti šių galių tobulinimu, kaip teigiama, vis neranda laiko. Kita vertus, ir prisibijo, mat energijos, kurią jis jaučia rankoje, panaudojimas, atima nemažai jėgų. Pats pateikėjas taip samprotauja apie savo galią: „Tą energiją sunku apibūdinti. Gal tai tik rankos raumenų įtempimas, gal daugiau kraujo tuo metu suteka į ranką, gal tai tik psichologinė būseną, bet aš tai suprantu kaip kažkokią energiją. Ta energija yra tarsi šviesa, kurios nematai, bet jauti aplink ranką, tą šviesą tarsi spinduliuoji“ (VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr.197). Neaišku, ar jaunuolio galia išties reali, ar labiau įsikalbėta. Per televiziją dažnai girdime kalbant apie įvairias bioenergijas, bioenergetikus, ekstrasensus ir pan., tad susidaro įspūdis, kad daliai ypač jaunų žmonių tam tikrų galių turėjimas gali tapti tikslu, siekiamybe.

Nors antgamtinių galių turinčiojo gyvenimas iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti patrauklus, pateikėjos Aleksandros įsitikinimu, tai ir didžiulis įsipareigojimas žmonėms. Neapgalvotai ar neatsargiai su jomis elgdamasis, tokių galių turėtojas užuot padėjęs kitiems, gali ir pakenkti: „ainu bažnyčian sekmadieniais, tai sakau [aut. – kaimynui]: „Gana, Aleksai, nebeark, ale, einam bažnyčian“. [aut. – Šis sako:] „A kūgi tau te duos, kūgi tau duos?“. „A – sakau –, aš pasisysiu bažnyčioj, aš paskraunu“ – runkų susilaužęs, susbintavęs ant rytojaus. Nu čia gal ir tas pats niekas, bet man ant širdies guli“ (VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l. 39). Moteris tiki, kad tai ji pasmerkė kaimyną nelaimei, neva jei nebūtų jo užkalbinusi, jis nebūtų piktai burnojęs ant bažnyčios ir aukštesnių jėgų nubaustas. Šitokiame pateikėjos požiūryje į magiškų galių turėjimą atsispindi tradicinei kultūrai būdingas užkalbėtojų ir kitų žiniuonių vertinimas, svyruojantis ties gėrio ir blogio riba. Ir seniau įvairūs kaimo kerėtojai buvo vertinami gana priešaringai. Pasak D. Vaitkevičienės, užkalbėjimų tradicija buvo suvokiama kaip tam tikro bendravimo su dvasiniu pasauliu praktika. Viena vertus – tai nepaprastos galios, laikomos Dievo dovana, kita vertus – savotiškas prakeikimas, vertinamas kaip didelė atsakomybė, kadangi įpareigoja padėti kiekvienam besikreipiančiam ligoniui ar kitam nelaimėliui (Vaitkevičienė 2008: 50). Panašų vertinimą įžvelgiame ir pateikėjos Aleksandros atodūsyje, puikiai reziumuojančiame ypatingų galių turinčiojo likimą: „Neduok Dieve...“

Ir jaunesniosios kartos atstovai, besidalijantys savo patirtimi virtualioje terpėje, užsimena apie tam tikrus sunkumus, turint nepaprastas galias. Pavyzdžiui, viena mergina prisipažino turinti labai stiprią nuojautą, kuri ją laikas nuo laiko ima ypač nemaloniai kankinti, tačiau nors mergina ir supranta besitartinant pavojui, tačiau jai nėra žinomas jaučiamos grėsmės adresatas:

Turiu be galo stiprią nuojautą. Dažnai dalykai, kurie artimiausiu metu gresia artimiems žmonėms, pasiekia mane pirmą. Lyg priminimas, kad perspėčiau kitus, bet bėda tame, kad visai nežinau, kuriam žmogui tai atsitiks, bet aš jaučiu. Mane krečia šaltis, kas kažkiek laiko jaučiu patankėjusį širdies darbą. Tokia savijauta kankina iki tol, kol įvyksta nelaimė. VDU ER 2273 A Nr.2, b.1, nr.193

Tokia galia, jei ji nėra valdoma, pasirodo, ne tik nepadedą, bet ir apsunkina jos turėtojų gyvenimą. Panašiai ir seniau pasakota apie sunkią dvasregių naštą: „Dvasregiai vengia eiti į šermenis, nes turi vėlių saugotis. Jie pasako apie ligonio mirtį, nes prie jo mato daug vėlių“; „Dvasios daug pasakančios ir parodančios dvasregiams, bet jie negali to pasakoti“ (KLPTL III: 239, 240).

Matome, jog siužetai apie tam tikrų ypatingų galių turinčius žmones įvairuoja nuo tradicinių mitologinių sakmių variantų ir išlikusių senųjų liaudies tikėjimų apie debesų užkalbėtojus, gerų rankų, blogų akių turėtojus iki naujoviškų siužetų, pasakojančių apie televizijos ir populiariosios kultūros išpopuliarintas nepaprastų žmonių kategorijas – telepatus, ateities numatytojus, „šešto jausmo“ ar stiprios intuicijos turėtojus. Visi jie pretenduoja įžengti į tą sritį, kur baigiasi realus žmogiškasis žinojimas ir prasideda aukštesnių jėgų kontrolei priskiriama sfera. Kaip matėme, iš vyresnio amžiaus pateiktųjų užrašytuose sakmiškuosiuose naratyvuose dominuoja tradicinėje kultūroje ir folklоре populiarūs vaizdiniai. Vis dėlto juose įžvelgiamos ryškesnės individualus elgesio su maginėmis žiniomis tendencijos. Skirtumas ir tas, kad jei seniau įvairių antgamtinių galių turėtojai buvo išskirtiniai visuomenės nariai, į kuriuos likusieji žiūrėjo su tam tikra baugia pagarba, o iš kartos į kartą perduodamos žinios buvo slaptos, dabar kiekvienas pats sprendžia, koku būdu atliekamas ritualas ar ištartas žodis veiksmingesnis ir ar turimomis žiniomis pasidalinus nesumažės jų maginis poveikumas. Mūsų gyvenamame laikmetyje žmonės turi atvirą priėjimą prie įvairios mistinės / ezoterinės literatūros, o kasdien viešojoje erdvėje matomi maginės galias demonstruojantys herojai formuojama nuomonę, jog priklausyti tam tikrai nepaprastų žmonių kategorijai yra savotiška garbė ar net siekiamybė.

3.3. Šviesiosios *sacrum* slėpinio patirtys

Mircea Eliade išskiria du buvimo pasaulyje būdus: šventybę ir pasaulietiškumą. Šventybė, pasak jo, pasireiškia kaip visai kitokio pobūdžio realybė nei „gamtinė“

(pasaulietiško priešprieša) ir pranoksta įprastinę žmogaus patirtį (Eliade 1997: 8). Pagal šią schemą visos patirtys, net žmogaus sandūra su chtoniškuoju – įvairių dvasių, demonų ir vaiduoklių – pasauliu, išeina už pasaulietiško ribų, tad gali būti priskiriamos šventybės sričiai. Ir E. Ališanka pastebėjo, jog postmodernizmas skleidžiasi horizontalioje ašyje, todėl tokios opozicijos, kaip *sacrum-profanum* tampa beprasmiškos, nes veikia vertikalojoje ašyje (Ališanka 2001: 49). Sakmiškuosiuose naratyvuose stebime, kaip antgamtinio pasaulio reiškiniai netikėtai įsipina į įprastai suvokiamą kasdienybę, todėl šias dvi – sakralaus ir profaniško – pasaulio sferas griežtai atskirti ne visada lengva.

Šiame skyriuje aptarsime tuos internetu ir žodžiu sklindančius sakmiškuosius naratyvus, kuriuose pasakojama apie antgamtinę, tačiau priešingame poliuje negu didžiojoje dalyje iki šiol aptartų siužetų stovinčią – šviesiąją *sacrum* slėpinio patirtį. Tai įvairūs pasakojimai apie žmogaus sandūrą su dieviškajai sferai priskiriamomis būtybėmis, šviesiąją antgamtinio pasaulio puse, iš kurios kilę vaizdiniai, priešingai nei chtoniškojo pasaulio apraiškos, sukelia teigiamų emocijų antplūdį ar net tam tikrą ekstazę. Apie tokias savo patirtis papasakojo 5 skirtingo amžiaus pateikėjos, 15 panašių naratyvų užfiksuota virtualioje erdvėje.

Biržų rajone gyvenanti pateikėja Rima (44 m.) pasidalijo savo pačia įsimintiniausia patirtimi, išgyventa tik kartą gyvenime ir daugiau niekada nebepasikartojusia. Kartą, vėlai vakare, pamelžusi karves, ji jau važiavo dviračiu namo, kai sugalvojo sustoti prie pakelėje buvusio kryžiaus sukalbėti maldą:

Ir nu nieka nēr, tik vėjas, žinok, ant kapų viena žvakela matos da patamsy. Ir sustoju aš taip ties ta vieta, kur kryžius kažkur yra. O tamsu juodai, žinok. Prieinu prie to kryžiaus, parsižegnoju, žinok, jaučiu prieina prie manęs iš užpakalia ir apkabina, taip toks šilts šilts dangų užlieja, taip kaip plečiančių, kokios degtinės va, kad būtum išgėręs. Ir visos rankos kaista, buvau su pirštinėm, nusimoviau tas pirštines ir stoviu, žinok. Nei taip baisu, nei nieka. Žengiu žingsnį – nebėra, viskas klinkt. Nebepakalbėjau aš nei poterių, aš žinok, sutrikau, viskas. Žergiu žingsnį, paskui dar mintim pabendravom, sako, kaip jisai čia sakė: „Par daug metų man galim čionais ateit“, kažkaip tenajaus. Ir aš paskui paėjau, galvoju: „Jėzau, kad neparsivesčiau aš jo namo“. Bet tai toks buvo už mane aukštesnis, ir taip jaučiu žinok, krūtine kvėpuoja, nu viskas kaip žmogus gyvs. <...> ir žinok aš dar mintim paprašiau, kad jis [aut.-vyras] nebegertų, ir man čia neberėktų, ir kad būtų viskas gerai. Parvažiuoju, mano mergytė mieg. Atsikeliu rytų, senis taip kaip švėns. VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l.67.

Kaip matome, ypatinga jau vien pati pasakojimo erdvė – sutemę, netoliese matosi kapinės, dega žvakė, prie kelio stovi kryžius. Iš tradicinių sakmių ir tikėjimų žinome, kad žmonės, siekdami išvengti bauginimų, kryžius statydavo žmonių žuvimo ar mirties vietose. Taip pat ir vietose, kuriose dėl nežinomų priežasčių vaidenasi, žmonės pastato kryžių ir vaidentis liaunasi (KLPTK III: 92). Pateikėja Rima nedrąsiai prasitaria, jog gal ji netyčia sutikusi patį Dievą. Ir nors, susidūrusi su šia būtybe, ji nejautė jokios baimės ar kitų negatyvių jausmų, tačiau paklausta, ar nebandė dar kartą ten nueiti ir paprašyti, kad ši vėl ateitų, ji

suabejoja: „Bet tai jeigu visą laiką ateis, tai žinok, negerai, kažką tai gal atsivarysi“. Iš to galime susidaryti vaizdinį, jog pateikėjos jausmai besikeičiantys. Būtybė šilta ir užliejanti ramybe tarsi Dievas, tačiau kažkur šalia tūno ir nepažinaus, antgamtiško pasaulio grėsmė: bijomasi esybę parsivesti su savimi, nes neaišku, kaip tai paveiktų žmogų. Panašiai numinozinius religinius potyrius įvardina Rudolfas Otto: „*Mysterium tremendum* – tai siaubą keliantis slėpinys, galintis nusmukti iki vaiduokliško kraupumo arba išsivystyti į šviesią išraišką“ (Beresnevičius 1997: viii). Ir moters pasakojime išgyvenama panaši jausmų spalvinė gama, o riba tarp į savo glėbį traukiančio, globa apgaubiančio bei baugaus ir nežinomybe grasinančio antgamtinio pasaulio patyrimo labai neaiški ir miglota. Panašiai pastebėta ir legendas apie Marijos apsireiškimus tyrinėjusios Aušros Kairaitytės, jog „žmogus, išvydęs neįprastą įvykį, net jei tame įvykyje dalyvauja sakraliajai sferai priskiriama būtybė, labai dažnai išsigąsta, pabėga arba puolęs ant kelių meldžiasi“ (Kairaitytė 2008: 158).

Norėtusi šiek tiek stabtelėti ir ties pasakojime atskleisto, kaip manoma, dangiškos sferos esybės (tariamai gal net paties Dievo) įvaizdžio. Matome, jog toks gana žmogiško pavidalo (būtybė turi šilumą skleidžiantį kūną, kvėpuoja krūtine) ir matyt nuo dar aukštesnės jėgos priklausančios (žmonėms pasirodyti gali tik kartą per daug metų) dieviškos būtybės paveikslas turi sąsają su krikščionišku Jėzaus Kristaus paveikslu, kuris liaudiškame pamaldume yra žmonėms artimesnė persona už tolimą visagalį Dievą-Tėvą. Galime spėti, jog taip yra būtent dėl to, jog Jėzus yra panašesnis į žmogų, gimęs kaip žmogus ir kurį laiką gyvenęs tarp žmonių. Įvairūs krikščionių šventieji bei mistikai taip pat liudija išgyvenę asmeniškų, juslinių Dievo buvimo patyrimus. Kita vertus, ir senojoje baltų pasaulėžiūroje dievai nebuvo itin tolimi. Buvo įsivaizduojama, kad dievas gali pasirodyti žmonėms jų gyvenamojoje aplinkoje anonimiškais ir ne iš karto atpažįstamais pavidalais. Etiologinėse sakmėse Dievas senelio pavidalu užaina į kaimo trobas, valgo, svečiuojasi, prašo nakvynės. Jį priėmę ir pavalgydinę žmonės paprastai yra apdovanojami, goduoliai – baudžiami (Beresnevičius, Laurinkienė 1999: 268, 277). XIII-XVII a. rašytiniuose šaltiniuose taip pat aprašyti keli žmogaus kontakto su antropomorfinio pavidalo dievais ir jų pagalbininkais atvejai. XIII a. Livonijos kronikoje užfiksuotas pasakojimas, kaip lyvių dievas pasirodo išaukęs iš medžio nuo krūtinės iki galvos. Šis dievas kalba žmogui suprantama kalba (BRMŠ I: 286). XVI a. „Sūduvių knygelės“ autoriaus liudijimu, laivų dievas Bradaitis pasirodo kaip didelis angelas, stovintis jūroje ir apverčiantis laivus, o žemės dievo Puškaičio pagalbininkai markopoliai ir barstukai – kaip maži žmogeliai (BRMŠ II: 148-149). Dar du dieviškų būtybių pavidalai aptinkami XVI-XVII a. sandūros šaltiniuose. Vilniaus jėzuitų kolegijos ataskaitoje rašoma, jog „pas vieną ligos parblokštą kaimietį atėjo demonas, išvaizda panašus į dievą“, o vyrui užmušusiam žaltį, pasirodo į juodą žmogų panaši būtybė (BRMŠ II: 628; III: 229).

Teofanijas „akis į akį“ plačiau analizavęs R. Balsys teigia, jog tiesioginė mirtingųjų ir dievų akistata baltams buvo žinoma, o dievai ir mitinės būtybės apsireiškėdavo ne tik įvairiais ženklais, bet ir antropomorfiniu ar antropomorfiniam artimu pavidalu. Tačiau visais atvejais aiškiai regimas žmonėms apsireiškusių dievų ir mitinių būtybių kitoniškumas, o antropomorfinis pavidalas – tai jų gebėjimas pasirodyti būtent tokiu pavidalu, kuris žmogui būtų suprantamas ir pernelyg jo netrikdytų (Balsys 2013a: 80, 82-83).

Panašu, kad autorės kalbinta pateikėja jai apsireiškusių būtybę dieviška laiko ne dėl kokių nors neįprastų fizinių duomenų, o dėl įspūdžio ir niekada daugiau gyvenime nebeprisikartojusių emocijų, kurias ji patyrė susidūrimo metu bei malonių, kuriomis buvo apdovanota. Rimos tvirtinimu, kurį laiką po šio įvykio jos vyras tikrai nebegėrė ir buvo tarsi šventas.

Kitas pasakojimų grupės apie asmeninį dievybės buvimo patyrimą pavyzdys užfiksuotas interneto erdvėje:

Ėjau susikrimitęs koridoriumi, pagalvojau, kad nieko negaliu padaryti, nes esu vienas. Nemenku tempu eidamas šį tą pajutau, ką nėra taip jau lengva apibūdinti. Tai atrodė lyg į kažką būčiau atsitrenkęs arba įėjęs į kitokią zoną ar konkretų tašką. Tuo momentu atrodė, kad kažkas yra šalia, visai prie pat ir vis dar artėja. Tikriausiai būtų užplūdusi baimė ar išgąstis, tačiau nespėjo: užėjo tokios emocijos teigiamos ir „žinojimas“, kad viskas iš tiesų yra gerai, o tai, dėl ko nerimauju, – išsispręs. Pajutau „kaip ir“ apkabinimą. Tai nebuvo nieko panašaus į fizinį kontaktą; nei drabužiai buvo paspausti, nei pats ką fiziškai pajutau. Tačiau jei kada ką yra tekę apkabinti, galbūt yra pavykę pajusti ir „ką nors“ daugiau nei tiesiog fizinis spaudimas ar pan. Galbūt kažkas panašaus buvo ir tuo metu, neminint labai malonios šilumos ir pilnatvės jausmo, kurį norint detaliai apibūdinti, reiktų paieškoti tinkamesnių žodžių. Kas dar įdomiau, fiziškai ar psichiškai, ar kad ir kaip ten bebūtų, pajutau lyg kas švelniai pabučiavo. Tai nebuvo kažkas panašaus į merginos ar artimųjų pabučiavimą, o kažkas, kas viską ir „apibendrino“. Be visokių pilnatvės, gausybės teigiamų emocijų ir pačio „ryšio“ jutimo, buvo išties malonu. Better than sex? – tai visai nesulyginami jutimai, o ir geriausios sekso metu teigiamos emocijos būtų iš kito lygio (žemesnio); vienareikšmiškai taip. Pats įvykis truko mažiau nei sekundę, po kurios sustojau ir apsvaigęs mėgavausi prisiminimu. Štai toks buvo geriausias teigiamas atsiminimas iš, kaip spėju, susidūrimo su būtybe. VDU ER 2273 A Nr.2, b.2.3, l. 10.

Nors šio pasakojimo erdvė – paprasta žmogaus gyvenama aplinka, tačiau jame įžvelgiame nemažai panašumų su pateikėjos Rimos papasakotu siužetu. Visų pirma, labai panašios šiuose dviejuose pasakojimuose minimos būtybės pasirodymo aplinkybės – antgamtinio pasaulio esybė pasirodo žmogui esant vienam, susikrimitus ir ieškant paguodos. Būtybės, su kuria susiduria abu pateikėjai, veiksmai artimi žmogiškiems (pastaruoju atveju, apkabinimas, pabučiavimas, nuraminimas), tačiau jie ne fiziniai, o jaučiami tarsi dvasiniai jutimais. Mintys, kaip pirmu atveju, ar emocijos – antruoju, perduodamos telepatyškai. Abu pateikėjai sunkiai renka žodžius patirtoms emocijoms išreikšti, tačiau abu užsimena apie ypatingą šilumos pojūtį. Pateikėjai Rimai šis patyrimas asocijuojasi su alkoholio sukeltu šilumos sklidimo kūne pojūčiu, tačiau, šis pojūtis neapsiriboja vien kūnišku patyrimu – jaučiama šiluma

tarsi pasklinda ore ir užpildo visą dangų (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 22, l. 67). Cituoto pasakojimo herojus susidūrimo metu jaustą šilumą įvardija pilnatvės jausmu ir euforija bei priešpriešina kūniškiems malonumams, kurie esą kilę iš žemesnio lygio jutimų.

Karen Armstrong mano, kad kuriantis civilizacijoms žmogus vis labiau tolsta nuo gamtos, o dievai pasišalina iš kasdienio gyvenimo, tačiau žmonių sąmonėje dar ilgai išlieka stiprus transcendencijos elementas (Armstrong 2007: 76, 83). Tiek šiuose dviejuose, tiek ir kituose disertacijos autorės užfiksuotuose sakmiškuosiuose naratyvuose regime įvairių *sacrum* sferai priskiriamų patirčių, tiek tamsių, tiek šviesių, gausą ir įvairovę, kuri, matytume, liudija jog ir XXI amžiuje mokslo ir technologijų progreso laikmečiu gyvenantiems žmonėms vis dar svarbu rasti antgamtinės realybės buvimo įrodymų.

E. Ališanka konstatuoja, jog *sacrum* erdvėje žmogus nebūtinai susiduria su Dievu, todėl kai kurie tyrinėtojai siūlo trinarę schemą: profanum-sacrum-dieviška (Ališanka 1998: 10). Tačiau mūsų manymu, į *sacrum* sąvoka telpa tiek chtoniškojo, tiek dangiškojo pasaulio patyrimai, mat kartais abi šios sferos supanašėja ar net persipina viena su kita, todėl daryti griežtas perskyras gali būti gana keblu.

Tokį šviesių ir tamsių *sacrum* slėpinio patirčių spektrą savo pasakojimuose apie susidūrimą su antgamtinio pasaulio būtybėmis atskleidžia pateikėjos Jolanta (46 m.) ir Judita (19 m.) iš Biržų, tvirtinančios ankstyvoje vaikystėje, mačiosios angelą. Vyresnioji pateikėja teigia mačiusi baltos spalvos aukšto ūgio būtybę, nuo kurios sklido šviesa, ryškesnė negu nuo kadaise kapinėse regėto vaiduoklio pavidalo (vaiduoklį ji regėjo jau būdama vyresnė). Priešingai nei stebėdama vaiduoklį, žiūrėdama į angelišką būtybę, ji nejuto jokio baimės jausmo, tik spinduliuojantį gėrį: „Kaip nuo to vaiduoklio, tai tiesiog klaiku buvo, o čia visiškai vat kitas jausmas. Toks gėris. Ir aišku jis išnyka, man taip buvo labai gaila, kodėl jis išnyko. Ir tiesiog vat traukia jisai į save“ (VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.35). Jaunesnioji pateikėja savo regėtą būtybę įvardija buvus labai šviesią, baltą ir gražią. Šį vaizdinį ji stebėjo apie penkias minutes (VDU ER 2273 A Nr.1, b.21, l.12).

Baltos spalvos, neįprastai aukšto ūgio, spinduliuojančiomis šviesą būtybėmis sakmėse gali būti įvardijamos ir vėlės bei vaiduokliai, tačiau, kaip matome, nuo angeliškų būtybių sklindanti šviesa, įvardijama ryškesne nei vaiduokliškų pavidalų švytėjimas. Vis dėlto, autorės analizuoti sakmiškieji naratyvai ir jų gretinimas su tradicinių sakmių siužetais neparodė, kad antgamtinių būtybių pavidalų ryškumas leistų vertinti šių esybių sielos grynumą, o dangiškai ar demoniškai sferai būtybes pateikėjai dažniausiai priskiria intuityviai, atsižvelgdami į emocijų, užpūstančių susidūrimo su jomis metu, pobūdį.

Matome, jog susidūręs su dangiškai sferai priskiriama būtybe žmogus lygiai taip pat sutrinka ir suabejoja savo pojūčių patikimumu, kaip ir išvydęs tamsaus pasaulio paribiuose

klaidžiojančias nelaimingai mirusiųjų vėles ar neaiškios kilmės vaiduoklius. Tik jei pastaroju atveju matomas reginys baugina ir atstumia, susidūrimuose su angeliška būtybe pabrėžiama jaučiama reginio trauka ir nusiramimas. Kita vertus, riba tarp šių jausmų labai greitai kintanti.

Verta dėmesio yra tai, jog net pačioje šviesiausioje *sacrum* slėpinio patirtyje, pavyzdžiui, pateikėjos Rimos susidūrime su tariama dievybe, yra bent kruopelė nepaaiškinamos baimės. Ir K. Armstrong pastebėjo, jog net pranašai susitikimą su Dievu išgyvendavo kaip baisų sukrėtimą (Armstrong 2007: 103). Tad galime manyti, jog žmogui natūraliai kelia baimę viskas, kas išeina už įprastai suvokiamos realybės ir įžengia į antgamtinio pasaulio sritį. Kita vertus, pasakojimuose apie susidūrimus su angeliškomis būtybėmis, matome daugiau nuostabos nei baimės.

M. Eliade pastebėjo, jog šventybė gali pasireikšti per bet kurį pasaulio objektą ir pasiūlė jai įvardyti *hierofanijos* terminą (Eliade 1997: 9). Kai kuriuose sakmiškuosiuose naratyvuose šventybė pasireiškia labai netikėtomis formomis. Pavyzdžiui, įdomų reiškinių danguje stebėjo pateikėja Stanislava savo mamos laidotuvių dieną. Dangus tądien buvo skaisčiai melsvas tarsi subtropikuose, tačiau nuo horizonto iki horizonto buvo matyti platūs rėžiai, tarsi išbraižyti pieštuku, tačiau ne tokie ir žymiai didesni negu palieka praskridę lėktuvai. Moteris iš karto pagalvojo, kad tai tam tikri ženklai, susiję su jos mamos laidotuvėmis. Vėliau jos kaimynė Saulė paaiškino, kad šventame paveiksle už Dievo Motinos nugaros galima matyti per visą dangų einantį gailestingumo ženklą, kuris atrodo labai panašiai, kaip danguje jos mamos laidotuvių dieną matyti rėžiai. Stanislava įsitikinusi, kad tai išties buvęs ypatingas ženklas, mat jos mama buvo labai geras ir gailestingas žmogus, o jos išėjimas anapilin buvo ypač skausmingas, tiek fiziškai, tiek dvasiškai. (VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l. 60-61). Tad danguje matyti ypatingos formos rėžiai pateikėjai buvo tarsi simbolinis atsiveikimas, velionės žinia iš anapus artimiesiems, jų nuraminimas. Stebėdama tokį neįprastą dangaus reiškinių Stanislava vienu metu išgyveno pagarbią baimę, nuostabą, žmogiškos prigimties menkumą.

Ir kituose sakmiškuosiuose naratyvuose nuostaba, patiriama susidūrus su šviesia antgamtinio pasaulio puse – pakili, o joje slypinti baimė pagarbi ir užvaldanti. Apie tokias patirtis liudijantys pateikėjai dažnai pabrėžia ir pakitusią laiko traktuotę. Bauginančiame susidūrime su dvasiomis ir vaiduokliais trumpa akimirka pailgėja ir virsta nesibaigiančia amžinybe, susitikime su dieviškajai sferai priskiriamomis būtybėmis, rodos, sustoja laikas, tą patyrusieji pabrėžia, kad tai buvusi labai trumpa laiko atkarpa, kurią norėjosi pratęsti.

Šviesiosios *sacrum* slėpinio patirtys įvyksta be jokio perspėjimo ar nuojautos, dažniausiai žmogui esant vienam, praradus vidinę ramybę ar išgyvenant sunkius gyvenimo periodus, pačiose netikėčiausiose žmogaus gyvenamos aplinkos vietose ar tam tikrose mitologinio pasaulio būtybių pamėgtose erdvėse. *Sacrum* slėpinio paslaptis žmogui gali

atsiskleisti pačiomis įvairiausiomis formomis, pasirodyti angeliškomis šviesos būtybėmis, šilumą spinduliuojančia dieviška esybe, arba tai gali būti simboliškai per įvairius pasaulio objektus išreikšta žinia iš anapus. Šviesieji sakralaus pasaulio patyrimai, panašiai kaip ir chtoniškojo pasaulio apraiškos, sukrečia racionaliai aplinkos reiškinius vertinančią ar net materialistinę pasaulėžiūrą ir tampa antgamtinio pasaulio buvimo įrodymu.

3.4. Įvairių gamtos reiškinių mistifikacija ir neatpažinti skraidantys objektai (NSO)

Kad ir kaip toli, atsigręžus į praeitį, atrodo pažengęs šiuolaikinis mokslas, sparčiai vystosi įvairios žmogaus buitį lengvinančios technologijos, ir, rodos, jau labai gerai pažįstame savo gyvenamąją aplinką, tačiau begalinė gamtos didybė, neaprėpiamos kosmoso platybės, kaip ir ankstesniais laikais, taip ir šiandien, vis dar verčia žmoniją spėlioti, ar mes šioje begalinėje visatoje ne vieni. Matyt todėl ir dalis sakmiškųjų naratyvų yra apie mįslingus šviesulius dangaus skliaute, nežinomus ir bauginančius gamtos reiškinius ar nežemiškos kilmės būtybių apsilankymus. Iš pateikėjų užrašyta 16 tokių naratyvų. Panašiomis patirtimis žymiai gausiau dalijasi pateikėjai virtualioje erdvėje. Šio darbo autorė peržiūrėjo apie 60 pasakojimų internete. Ypač įdomių pasakojimų užfiksuota lietuviškoje svetainėje „NSO registrų centras“²³.

Žmogus stebi paslaptinius gamtos reiškinius. Sakmiškųjų naratyvų repertuaras atskleidė, jog susidūrimas su įvairiais dangaus šviesuliais ar kitais gamtos reiškiniais pateikėjams sukelia nežinomybės ir menkumo prieš neaprėpiamą pasaulio ir gamtos galybę jausmą. Pavyzdžiui, apie savo pačios akimis regėtą nežinomą dangaus šviesulį pasakojo Gailutė (56 m.) iš Biržų krašto: „Aš mačiau turbūt skraidančią lėkštę <...> čia buvo kažkoks dangaus kūnas, aišku, bet vat, žinokit, jausmas širdy, kai važiuoji, tai baisiai ne koks“. Moteris prisiminė, jog tada buvęs rudens vakaras, kai ji su vyru, nudirbę darbus laukuose, vežė darbininką namo. Važiuodami jie visi trys regėjo, kaip žvaigždėtame danguje pradėjo ryškėti viena žvaigždė. Ji vis didėjo ir pasidarė beveik kaip antras mėnulis, nuo kurio ėmė skliti šviesos ruožas, moters žodžiais tariant „kaip prožektorių laikytum aukštyrą kojom“. Šviesulys kurį laiką judėjo tarsi zigzagais, o nuo jo sklindanti šviesa vis plėtėsi ir vienu metu atrodė, kad apima net trečdalį dangaus. Vėliau, jau grįždami namo moteris ir jos vyras dar matė virš girios kabantį kiaušinio pavidalo šviesulį su tamsia violetinės spalvos dėme vidury. Šviesa pamažu vis blėso, bet dar kurį laiką buvo galima įžiūrėti ovalios formos figūrą. Kaip sužinojo vėliau, kaime jį matė ir daugiau žmonių. Vis dėlto, žiūrėdama į šviesulį, moteris prisipažino išgyvenusi ne pačius

²³ http://www.nsoregistrucentras.lt/Liudininku_pasakojimai.html

maloniausius jausmus: „Jausmas tikrai, žinokit, kad ir nori žiūrėt, ir nenori žiūrėt“ (VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l.20-21).

Sakmiškuosiuose naratyvuose nežinomos kilmės šviesuliai danguje žmogų veikia panašiai kaip ir susidūrimas su kitomis antgamtinio pasaulio esybėmis (vaiduokliais, angelais, mirusiaisiais) – traukia, baugina ir glumina. Kita vertus, pateikėjai dažniausiai aiškina, kad šie šviesuliai – tai įvairūs gamtos reiškiniai ar žmogaus veiklos kosmose pėdsakai. Nors gali pasirodyti, kad tokie naratyvai yra perimti iš vakarietiškos kultūros išpopuliarintų pasakojimų ir filmų apie skraidančias lėkštes, tačiau lietuvių mitologijoje žinomas personažas – žibūrinis, kurio vienas iš pavidalų – taip pat tam tikros rūšies šviesuliai, sakmėse ir tikėjimuose įvardijami klajojančiomis ugnelėmis, žvakelėmis ar žibūriukais. Manoma, kad tai mirusių matininkų ar nekrikštytų vaikų vėlės / šventvagiškai pamesta komunija / užkasti pinigai. Tik žibūriniai rodosi ne danguje, o ant žemės. Kaip ir kitos mitologinės būtybės, ar neįprasti gamtoje vykstantys reiškiniai, jie pasirodo naktį, prie kapinių, kryžkelėse, laukuose, prie vandens ir pan. Žmogus sutinka žibūrinį naktį eidamas ar važiuodamas keliu (BIML 1141-1194). Dabartiniuose naratyvuose žmogus neįprastą dangaus šviesulį taip pat gana dažnai išvysta naktį, važiuodamas keliu vienas ar su kompanija.

Vis dėlto, tiek ekspedicijose žodžiu apklausti pateikėjai, tiek ir pasakotojai virtualioje erdvėje, įvairius šviesulius dangaus skliaute dažniausiai linkę aiškinti racionaliai. Pateikėja Gailutė iš Biržų danguje stebėtą neįprastą reiškinį sieja su rudenį vykstančiais žvaigždžių lietumis ar kokio nors palydovo atspindžiu (VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l.20-21). Panašiai ir apsauginiu dirbantis vyras internete pasakoja naktį budėjimo metu kartu su kolegomis danguje matęs raudoną diską, tokio dydžio „kaip saulė vasaros vakare“: „Nors aš esu skeptikas ir mane sunku įtikinti, bet ir dabar tikiu, kad tai gamtos reiškinys“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.1, nr.191).

Daugelyje kitų pasakojimų apie nežinomos kilmės dangaus šviesulius reikšmingomis aplinkybėmis tampa nakties metas, gerai matomi įprasti dangaus kūnai ir iš jų išsiskiriantys, nepaprastai judantys ar ryškiomis spalvomis šviečiantys, keistomis formomis pasižymintys objektai. Pavyzdžiui, teigiama, jog švieselės danguje atrodo kaip trikampis, paukštis, skaisčiai baltos formos besikeičiančios figūros, ryškiai oranžinė žvaigždė, aplink kurią vėliau ima ryškėti mėlynos ir raudonos spalvos švieselės – lyg lemputės, ryškiai raudonos spalvos apvalus objektas, du išplaukę obuolio dydžio apskritimai, ratu išsidėsčiusios geltonos spalvos šviesos, kurios sušvinta raudonai ir išnyksta, cigaretės formos balti objektai ir pan. (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.1, nr. 380, 381, 383, 385, 386, 388, 389). Dėl savo neįprastos, kitiems dangaus kūnams nebūdingos, išvaizdos jie laikomi antgamtiškais.

Peržiūrėjus kelias dešimtis panašių interneto pasakojimų susidaro įspūdis, kad nemaža dalis interneto pateikėjų vengia kalbėti apie jausmus, užplūstančius stebint neįprastus dangaus šviesulius. Dažniau žymiai smulkiau yra nupasakojamos įvykio aplinkybės (paros metas, kiek esama įvykio liudininkų ir pan.), stebėto objekto išvaizdos ypatumai, reginio trukmė – tarsi pateikiami įrodymai su šiais reginiais nesusidūrusiems. Neretai, lyg bijant apsijuokti, iškeliamos ir kelios versijos, kas tai galėję būti: „Tai nežinau ką mes vakar matėme, ar tai galėjo būti kažkoks lėktuvas, ar šiaip kas pajuokavo su žaisliniu aparatu ar išties NSO“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.1, nr. 383).

Vis dėlto patikimiausiu reiškiniu tikrumo įrodymu sakmiškuosiuose naratyvuose tampa kelių liudininkų dalyvavimas: „Jei būčiau buvęs vienas, tai galvočiau, kad prisisapnavo“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.1, nr.191); „Pasikviečiau brolių, kuris taip pat matė tą objektą“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.1, nr. 380); „Eidamas namo pastebėjau ir atkreipiau dėmesį į geltonas šviesas danguje <...> Be manęs šitą dalyką matė dar keli žmonės“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.1, nr. 386). Galbūt taip yra todėl, kad Lietuvoje viešojoje erdvėje į pasakojimus apie NSO dažniausiai žiūrima skeptiškai, iš tokių patirčių turinčių žmonių juokiamasi. Tai patvirtina daugelis pateikėjų, besidalijantys savo istorijomis apie danguje regėtus šviesulius, kuriuos jie laiko NSO, virtualioje terpėje:

Mažai kas tiki, kam papasakoju savo istoriją, bet matau, yra žmonių patyrusių panašių situaciją. NSO pirmą ir paskutinį kartą mačiau būdama dar vaikas. Namuose buvome tik aš ir mama: aš žaidžiau savo kambaryje, o mama buvo svetainėje, žiūrėjo televizorių. Žaidžiant, kaip dabar prisimenu ir dar dabar jaučiu tą jausmą, pajutau kažkokį nerimą. Žvilgtelėjusi pro langą, mačiau vieną ar tik tris žvaigždes, tiksliai nepamenu, ir nerimas manęs neapleido, pasidarė nejauku. Pradėjau dažniau žvilgtinti pro langą ir mačiau, kad viena iš žvaigždžių keičia savo poziciją ir atrodo lyg artėtų. (VDU ER2273 A Nr. 2, b.1, nr. 247)

Man panašiai buvo. Tada man buvo 10 metų, dar niekas nemiegojo. Žiūriu labai ryški žvaigždė, ir staiga pradėjo skraidyti į visas puses taip staigiai, kad joks lėktuvas ir sraigtasparnis taip staigiai negalėjo <...>, nuėjau miegoti, o rytoj ryte supratau, kad tai buvo ateiviai, ir kai pasakiau savo draugui, jis, aišku, nepatikėjo. (VDU ER2273 A Nr. 2, b.1, nr. 249)

Cituotiems internetiniams pasakojimams bendra tai, kad abu pateikėjai teigia su NSO susidūrę būdami vaikais, tačiau prisiminimai ryškūs iki šiol. Šiuo aspektu pasakojimai apie NSO primena buvusių gyvenimų prisiminimus ir kai kuriuos pasakojimus apie susidūrimą su mirusiųjų dvasiomis, patirtus vaikystėje, tačiau išlikusius atmintyje ir bėgant metams. Galbūt galime teigti ir taip, kad vaikai apskritai turi didesnę ryšį su mistine sfera nei suaugusieji, jų ir vaizduotė yra lakesnė.

Nors Lietuvoje į pasakojimus apie NSO žiūrima su humoru, svetur NSO tyrimus vykdo šalių vyriausybės bei mokslininkai. Jungtinėse Amerikos valstijose yra susikūrusios tokios organizacijos kaip CUFOS (Center for UFO Studies), FUFOR (Fund for UFO Research)

ir MUFON (Mutual UFO Network). Šių organizacijų draugijos išleistoje knygoje teigiama, kad dalis neatpažintų skraidančių objektų vis dėlto vėliau yra išaiškinami kaip atpažinti skraidantys objektai, tačiau didelė dalis lieka neįminta paslaptimi (Berliner, Galbraith, Huneeus 1995: 91).

Ir mūsų analizuojamuose sakmiškuosiuose naratyvuose, baimę žmogui dažniausiai kelia tam tikri ypatingi gamtoje stebimi reiškiniai, kurių jie negali paaiškinti, tačiau kaip teigia kalbinti pateikėjai, kai kurie reiškiniai gali bauginti, net ir esant žinomoms jų priežastims. Tą matome ir pateikėjos Gailutės pasakojime, kurį ši prisimena girdėjusi iš savo mamos. Esą po dukros krikštynų ji užmetė ant durų išdžiūti baltą, gėrimais supiltą staltiesę. Pabudusi naktį ji nustėro, nes staltiesė buvo raudona. Moteris lyg ir suvokė, kad tai galėjusi būti šiaurės pašvaistė, nes buvo žiema ir sniegas galėjo atspindėti kokį nors dangaus kūną, tačiau ją sukaustė tokia nepaaiškinama, stingdanti baimė, kad negalėjusi nė pajudėti ar pažadinti vyrą (VDU ER 2273 A Nr.1, b.22, l.20).

Kaip matome, sakmiškųjų naratyvų pasakotojai mistinei sferai priskiria įvairius gamtos reiškinius, kurie išeina už įprastai suvokiamo pasaulio ribų. Dažniausiai tai neįprastos formos ar ryškumo dangaus šviesuliai ir šviesos atspindžiai, kurie žmogui sukelia nepaaiškinamą baimės ir bejėgiškumo jauseną. Dalis pateikėjų vengia kalbėti apie savo jausmus, tačiau pasakojimuose atsispindi begalinis noras įtikinti su šiais reiškiniais nesusidūrusius asmenis savo matytų reginių tikroviškumu, iš to galime spręsti, jog pateikėjams šios patirtys visgi turi gilią emocinę prasmę.

Galime manyti, kad riba tarp gamtiškų ir antgamtiškų reiškinių, priklausomai nuo individualaus pasaulio suvokimo ir žinių apie pasaulį lygio, gali būti lengvai peržengiama, o tie patys reiškiniai skirtingai interpretuojami. Dalis pateikėjų tokias savo patirtis yra linkę aiškinti racionaliai, kita dalis priskiria šiuos reiškinius antgamtinio pasaulio slėpiniams. Nors sakmiškieji pasakojimai apie paslaptinius gamtos reiškinius gali būti paveikti populiarių tarptautinių siužetų apie skraidančias lėkštes, įvairių šviesulių pavidalais rodosi ir mitinės lietuvių sakmių būtybės, pavyzdžiui, žiburinis. Tokiu būdu, įvairūs dangaus šviesuliai pateikėjų interpretuojami kaip dar viena antgamtinio pasaulio apraiškos žmogiškojoje realybėje forma.

Būtybių iš kosmoso apsilankymai. Jei stebėdami neįprastus dangaus šviesulius žmonės kartais suabejoja reiškinių tikroviškumu, mat tokie reginiai trunka neilgai ir pranyksta tarsi mirazas – nepalieka jokių savo buvimo pėdsakų, tai pasakojimuose apie susidūrimus su ateiviais iš kosmoso jau kalbama apie apčiuopiamas šių būtybių apsilankymo pasekmes – dažniausiai įvairius ženklus žmogaus kūne ar kitus fizinės būsenos pakitimus. Tokie susitikimai dažniausiai įvyksta netikėtai, pavieniams asmenims, tačiau kartais pasakojama ir apie grupinius seansus.

Pateikėja Stanislava (52 m.) iš Biržų rajono papasakojo, kaip prieš daugiau nei dešimt metų vykusioje ekspedicijoje prie Uralo kalnų dalyvavo moters artimi draugai, geologas ir geografė. Ten buvo įrengta tuometinės Tarybų Sąjungos stovykla, kur tyrimus atliko įvairių sričių mokslininkai iš Maskvos, Peterburgo, Rygos ir kitur. Vieną vakarą didžioji dalis ekspedicijos dalyvių vakarieniavo lauko valgykloje – palapinėje, kai išvydo ateivių laivą. Būtybės buvo panašios į žmones, bet tuo pačiu ir kažkuo kitokios – neaukšto ūgio ir su skafandrais, tačiau buvo aiškiai matyti, kur vyrai, o kur moterys. Pastarosios buvo šiek tiek smulkesnės ir dailesnės. Su ekspedicijos dalyviais ateiviai bendravo telepatiška, kiek daugiau kalbėjosi su jų vadovu. Vėliau visiems buvo išdalinta tam tikra slapta informacija, kurią jie galėjo pasiskaityti čia pat vietoje, tačiau kopijų ateiviai nepaliko (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 21, l. 55-56).

Panašų susitikimą su nežemiškos kilmės būtybėmis aprašo ir vaikinai lietuviškoje interneto svetainėje. Pateikėjas teigia buvęs pagrobtas net tris kartus, tačiau, kad ten buvo, jis prisiminė tik po keletos metų, meditacijų ir sapnų pagalba. Kita vertus, jis niekaip neprisimena momento, koku būdu būdavo nugabenamas į erdvėlaivį. Niekada aiškiai nėra matęs ir pačių ateivių, mat visą laiką pasijusdavo esantis pririštas prie kažko panašaus į stalą, apšviestas akinančios lempų šviesos. Ant stalo paguldytai aukai iš rankos buvo imamas kraujas, ateivių vadintas žmonių gyvybės ir išskirtinumo skysčiu. Pateikėjas teigia galėjęs pajudinti tik akis, tad visa, ką pavyko pamatyti – tik akių kampučiais užfiksuoti šešėliai. Kaip ir Stanislovas pasakojime, ateiviai iš kosmoso bendravo su vaikinu tam tikra telepatine forma: „Tuomet išgirdau balsą savo galvoje. Sunku paaiškinti tą jausmą. Tu girdi garsą, bet kuo puikiausiai suvoki, kad tai girdi ne tavo ausys. Tu suvoki, kad tai skamba tavo mintyse ir visa tai yra kažkaip kraupu“. Pokalbį su ateiviais vaikinai pamena tik fragmentiškai – esą jam buvo pasakojama apie žvaigždes ir žvaigždynus (VDU ER 2273 A Nr.2, b.11, l. 9-13).

Iš aptartų pasakojimų matome, jog žmogus susiduria su draugiškomis, bendrauti ir dalintis informacija nusiteikusiomis nežemiškos kilmės būtybėmis, kurios savo intelektualiniais gebėjimais yra pažengusios šiek tiek toliau nei žmogaus rūšis.

Internetu plintančius asmeninės patirties pasakojimus tyrinėjanti profesorė iš Kalifornijos universiteto Kimberly Ball (ji vadina juos *UFO-Abduction narratives*) pateikia daug nemalonesnius žmogaus kontakto su nežemiškos kilmės būtybėmis pavyzdžius. Ateiviai žmones pagrobia, užvaldo jų protus, „perrašo“ atmintyje saugomą informaciją, prisiminimus, ima iš žmogaus kūno mėginius, pavyzdžiui, iš vyriškos lyties pagrobtųjų spermą, iš moteriškos lyties pagrobtųjų – kartais net embrionus, implantuoja į žmogaus kūną tam tikrus stebėjimo / kontroliavimo prietaisus (Ball 2011: 99-103).

Antrajame cituotame iš internetinio pateikėjo užrašytame pasakojime, kaip ir K. Ball analizuojamuose siužetuose, pagrobto žmogaus kūnas naudojamas tam tikriems medicininiams eksperimentams – iš jo rankos imami mėginiai, kaip galime matyti iš pasakojimo – tyrinėti žmogaus rūšiai, tačiau priešingai nei angliškuose siužetuose, su žmogumi ateiviai nesielgia šiurkščiai. Pasakojimą su anglų kalba plintančiais naratyvais sieja ir tai, jog dauguma pagrobimo aukų savo prisiminimus atgauna tik hipnozės ar meditacijų pagalba. Ateiviai tarsi nori išlikti anonimais. Šioje vietoje galime įžvelgti tam tikrų panašumų su tradiciniu lietuvių folkloru. Sakmėse dažnai demonstruojama, jog mitologinių būtybių pasaulis žmogui yra nepažįstamas ir pavojingas.

Iš lietuvių pateikėjų užfiksuoti pasakojimai ir iš anglų kalbos versti naratyvai turi ir daugiau panašumų. Matome, jog tiek vieniems, tiek kitiems siužetams apie susidūrimus su ateiviais būdinga pakitusi laiko traktuotė. Dažniausiai dingsta ateivių pagrobtų žmonių kelių pastarųjų gyvenimo valandų prisiminimai. Kita vertus, net jei prisiminimai ir išlieka, laikas, kai vyksta susitikimas su kita gyvybės forma, tarsi išsiskreipia, t. y. sustoja arba priešingai – praeina akimirksniu. Susitikime su ateiviais dalyvavęs Stanislavos pažįstamas ant rankos turėjo laikrodį ir pastebėjo, kad nors seansas truko tam tikrą laiko tarpą, laikrodžio rodyklė nė kiek nepajudėjo, nors laikrodis prieš tai ir po to puikiai veikė. Po seanso su nežemiškomis būtybėmis visi jame dalyvavę žmonės juto maudulį kūne, lyg ilgą laiką būtų išbuvę nejudėdami vienoje pozoje (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 21, l. 55-56). Štai kitas pateikėjas virtualioje erdvėje pasakoja, jog po susidūrimų su keistomis švieselėmis danguje, neprisimindavo savo kelių pastarųjų gyvenimo valandų: „Vieną minutę aš žiūriu į juos, o kitą jau guliu savo lovoje praėjus maždaug 7 valandoms“ (VDU ER 2273 A Nr.2, b.12, l.9).

Ir iš kitų kalbų verstuose interneto pasakojimuose (tai galima suprasti iš angliškų vardų), susidūrus su gyventojais iš kosmoso, pakinta įprasta laiko tėkmė, o dažnai ir išnyksta prisiminimai: „Seržantas Cahrlesas L. Moody išgirdo žemų dažnių garsą ir greta savęs išvydo mažus, į žmonės panašius padarus. Atsipeikėjęs seržantas neprisiminė, ką veikė ir kur buvo pusantros valandos“; „Betty ir Barney Hillai iš Hempšyro važiavo automobiliu namo iš kelionės po Kanadą, kai danguje pamatė keistą objektą. Po dviejų valandų vyras su žmona atsipeikėjo maždaug už 70 km nuo tos vietos, kur prisimena važiavę. Pastarųjų dviejų valandų nė vienas negalėjo prisiminti. Abiejų laikrodžiai buvo sustoję tą pačią valandą“; „Australė Kelly Cahill kartu su šeima važiavo iš svečių, kai pamatė virš kelio sklendžiantį NSO kosminį laivą. Šeimos nariai atsigavo po valandos. Nė vienas neprisiminė, kur buvo ir ką veikė“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b.13, l.2-4).

Kalbėdami apie žmogaus susidūrimą su neįprastais dangaus šviesuliais ar kitais paslaptingais gamtos reiškinais konstatavome, jog dalis interneto pateikėjų vengia įvardinti

savo emocinę būseną reginio stebėjimo metu. Pasakojimuose apie susidūrimus su ateiviais priešingai – nevengiama detalai įvardinti savo jausmų. Pavyzdžiui: „Pamenu kaip nutirpo visas kūnas. Tiesiog sustingau stovėdamas prie lango. Apėmė kažkokia stipri baimė. Dažnai žmonės sako, kad norėtų pamatyti ateivius, tačiau kai pamatai kažką tokio keisto ar suvoki, kad tai padarai iš kitų planetų, tu pasimeti, tavo kūną tiesiog suparalyžiuoja“ (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 11, l. 9-10); „Visi miegojo, o aš iki ryto akių nebesumerkiau, jautėsi kažkokia panika širdy, kad tai, ko vaikas būdama bijojau, vėl sugrįžo. <...> [I. Š. – jaučiu] visišką bejėgiškumą, kad pakeisti nieko nebegalima“ (VDU ER 2273 A Nr. 2, b. 1, nr. 378).

Sakmiškiesiems naratyvams apie ateivių apsilankymus būdingas motyvas, jog apie buvusį kontaktą, net jei žmogaus atmintyje jis ir neišlieka, primena įvairios žymės ant kūno, sustojusios laikrodžių rodyklės ar net sutrikusi psichinė pusiausvyra (VDU ER 2273 A Nr.2, b.11, l. 14; b. 1, nr. 378). Kitais atvejais liekamosios susitikimų su ateiviais pasekmės žmogui gali būti netgi labai naudingos. Pavyzdžiui, pateikėjos Stanislavos tvirtinimu vienas seanse su ateiviais dalyvavęs profesorius turėjo rimtų bėdų su širdimi, ir netolimoje ateityje jo laukė sudėtinga operacija. Ateivių apsilankymo metu viena iš būtybių priėjo prie profesoriaus ir tiesiog uždėjo ranką jam ant peties. Kaip paaiškėjo vėliau, operacijos vyrui nebereikėjo, nes liga paslaptingai dingo (VDU ER 2273 A Nr.1, b. 21, l. 55-56).

K. Ball konstatuoja, jog pasakojimuose apie žmonių pagrobimus, ateiviai pasižymi emocijų stoka, kuri tarsi yra kompensuojama jų itin aukštu intelekto išsivystymo lygiu. Mokslininkė lygina ateivius su robotais ir išmaniais technikos prietaisais, ir tuo paaiškina, kodėl ateiviai su savo pagrobtais atlieka eksperimentus itin grubiai ir mechaniškai tarsi su daiktais (Ball 2011: 102-103). Apžvelgę porą dešimčių lietuviškų pasakojimų, galime teigti, jog lietuvių pateikėjų pasakojimuose ateiviai pasižymi santūriu emocionalumu, t. y. jie tam tikrais veiksmais reaguoja į savo aukos nuotaikas: ramina, teisinasi vardan ko su juo yra atliekamos procedūros, dalinasi žmonėms nežinoma informacija apie kosmosą ir pan. Pavyzdžiui, vaikiną į savo kosminį laivą nusigabenę ateiviai visaip stengėsi savo pagrobtąjį nuraminti, tad jam suprantama kalba paaiškino, jog viskas daroma dėl šviesesnės žmonijos ateities. Esą jie – mūsų broliai ir seserys, atvykę čia mums padėti. Kadangi jaunuoliui nusiraminti nelabai pavyko, ateiviai panaudojo tam tikrus medikamentus – pateikėjo tvirtinimu, jam prie galvos buvo pridėtas kažkoks šaltas prietaisas ir netrukus pasigirdo spengimas ausyse (VDU ER 2273 A Nr.2, b.11, l. 9-13). Štai dar viename internete patalpintame pasakojime-sapne nežemiškos kilmės būtybės tam tikrais šūksniais reaguoja į merginos, su kuria atliekami eksperimentai, patiriamas reakcijas, giria gerai pasirodžius (VDU ER 2273 A. Nr.2, b.1, nr. 246). Mūsų tyrimui šis pasakojimas-sapnas įdomus tuo, kad jame atsispindi iš populiariosios kultūros (televizijos, filmų, mokslinės fantastikos literatūros) perimti stereotipiniai vaizdiniai apie žmonių grobimus ir kosmosą, juo

labiau, kad ir pati pateikėja mini „Žvaigždžių karus“ bei prisipažįsta girdėjusi istoriją apie ateivius.

Iš pirmo žvilgsnio pasakojimai apie ateivių pagrobtus žmones su mitologinėmis sakmėmis lyg ir neturi nieko bendro. Kita vertus, ateiviai kaip ir dvasios, vaiduokliai, angelai, demonai – už įprastai suvokiamos, gamtiškos tikrovės ribų egzistuojančios būtybės, kurių žmogui verčiau pasisaugoti. K. Ball pastebėjo, jog esama panašumų tarp ateivių iš kosmoso ir įvairių antropomorfinio pavidalo mitologinių būtybių, kurios visos iš esmės priklauso nepaprastų būtybių kategorijai ir turi polinkį grobti žmones (Ball 2011: 99). Lietuvių sakmėse laumės grobia ar pakeičia žmonių vaikus, velnias nusivilioja, paklaidina žmogų pelkėse, raistuose, sugrįžę numirėliai bando į aną pasaulį nusitempti likusius gyvus giminaičius ir t. t. Tik jei seniau tokiomis sakmėmis buvo iliustruojamos elgesio taisyklės, pasaulio tvarka, skatinamas tam tikrų papročių laikymasis, tai dabartiniuose naratyvuose apie žmonių kūnus ir protus įvairių prietaisų pagalba sugebančius užvaldyti ateivius, anot K. Ball, atsispindi slaptos žmonių baimės, susijusios su itin sparčiu technologijų vystymusi ir nerimu, kiek toli dar gali tęstis ir į ką išsigimti šis vystymasis (Ball 2010: 101-102). Performuluodami mokslininkės žodžius, galvojame, kad galbūt šiuose sakmiškuosiuose pasakojimuose atsispindi nesąmoninga žmogaus baimė, kad tokia aukšto intelekto lygio, bejausme tarsi robotas būtybė ateityje gali virsti ir žmogaus rūšis. Kita vertus, lietuvių pateikėjų pasakojimuose ateiviai nėra bejausmės būtybės ir tiria žmogų ne kaip daiktą, o kaip gyvą objektą bei emocionaliai reaguoja į žmogaus būsenos pokyčius. Visgi jie stengiasi išlikti anonimiški ir primena kitas lietuvių mitologinės būtybės, kurių sakmių žmogui taip pat nėra lemta artimai pažinti.

IŠVADOS

1. Į tyrimo akiratį patekusi įvairiarūšė folklorinė medžiaga, įvardijama plačiu *sakmiškųjų naratyvų* terminu, argumentuojant, jog visuose siužetuose esama sakmiškojo prado užuominų, tačiau poskyriuose atsižvelgiant į konkrečių kūrinių turinį, formą ir semantiką jie priskiriami smulkesniems žanrams: *sakmėms*, *sakmiškieiems pasakojimams*. Pagrindiniu kriterijumi darbe laikomas tradicinių vaizdinių perimamumas, tad *sakmėms* priskiriami mitologinių sakmių siužetus paveldėję, tačiau naujai juos perteikiantys naratyvai, tikslinant įvardijami *aktualizuotomis mitologinėmis / tradicinėmis sakmėmis*. *Sakmiškaisiais pasakojimais* laikomi tradiciniame folklоре nepasitaikantys siužetai, kuriuose vis dėlto pastebima tam tikra tradicinio folkloro įtaka (mitinio pasaulio taisyklių išmanymas, tradicinių siužetų fragmentai, panaši į tradicines sakmes struktūra, meninės savybės ir t. t.). Vis dėlto, dalies analizuojamų kūrinių žanrinės ribos ne visada yra lengvai nustatomos ir negali būti aiškiai apibrėžiamos.

2. Tiek žodžiu, tiek virtualioje erdvėje užfiksuoti sakmiškieji naratyvai turi nemažai panašumų. Pirmiausia, jie pasižymi tokia pačia tematine įvairove. Antra, panaši šių kūrinių forma ir struktūra, internete užfiksuotų pasakojimų kalba primena šnekamosios kalbos manierą. Tačiau pasikeitęs sklaidos būdas sąlygojo ir kai kuriuos šių kūrinių skirtumus: virtuali erdvė leidžia panaudoti naujas išraiškos formas – siužetai, įspūdžiui ir tikroviškumui sustiprinti, papildomi ar net pakeičiami vaizdo pasakojimu, jie tampa detalesni ir ilgesni, naudojantis neribotomis galimybėmis tiražuoti šiuos pasakojimus ir vaizdus, sukuriami daugiau jų variantų.

3. Didžiausią sakmiškųjų naratyvų bloką sudaro siužetai apie įvairiais būdais, t. y. žmogui esant budriame būvyje ar miego metu, patiriamą žmogaus ir anapusinio pasaulio būtybių kontaktą, vaidenimosi žmogaus gyvenamuose ir visuomeninės paskirties pastatuose atvejus, spiritizmo seansų praktikas. Kiek rečiau pateikėjai pasakoja apie ypatingų galių turinčius žmones, neatpažintus skraidančius objektus bei kitus su mistine sfera siejamus gamtos reiškinius, buvusių gyvenimų prisiminimus ir susidūrimus su dieviškai sferai priskiriamomis būtybėmis ar ateiviais iš kosmoso.

4. Analizuoti sakmiškieji naratyvai atskleidė, kad daug vaizdinių yra perimti iš tradicinės kultūros, o net ir nauji reiškiniai pateikėjų dažnai yra aiškinami, remiantis iš tradicinės kultūros paveldėtomis žiniomis apie mitologinių būtybių pasaulį. Pasakojimų apie mirusiųjų ir gyvųjų bendravimą analizė parodė, jog mirę artimieji ar nenustatytos tapatybės vaiduokliai gyviesiems rodosi susiklosčius mitologinėse sakmėse pavojingomis laikomomis aplinkybėmis. Naratyvai apie mirusiuosius sapnuose dažniausiai atspindi ne individualių asmenų patirtį, o

kolektyvinėje atmintyje saugomas žinias apie pranašingus ženklus ir simbolinius mirusiųjų prašymus, individualiai dažniau aiškinami tik sapnuose regėti pomirtinio gyvenimo vaizdiniai.

Pasakojimai apie dvasių kvietimus daugiau atspindi kintančius dvasių kvietimo būdus ir tikslus: rečiau užsimenama apie draudimus sąmoningai siekti kontaktų su anapusinėmis būtybėmis ir vis dažniau pabrėžiamas pramoginis šio užsiėmimo pobūdis ar ekstremalių pojūčių paieška.

Tradicinių sakmių siužetų ar jų elementų randame ir gausiame šiandieninių naratyvų bloke apie mistiškus įvykius įvairiuose visuomeninės paskirties pastatuose bei privačiuose namuose. Naratyvų analizė atskleidė, kad kaip ir senesnėse sakmėse, vaidenasi tose vietose, kur anksčiau įvyko kokia nors nelaimė ar po namo pamatais yra užkasti tinkamai nepalaidoti palaikai. Tačiau nauja tai, jog nebereikšminga tampa savos – svetimos erdvės mitologema. Manoma, kad antgamtinio pasaulio reiškiniai gali pasireikšti visoje žmogų supančioje aplinkoje, kurioje tarsi nebelineka jokių „saugumo salelių“ ar tarpinių darinių – langų, durų, kuriuos išskyrė tyrėjai, nagrinėję tradicinius siužetus.

5. Dalis sakmiškųjų naratyvų turi naujus, neužfiksuotus lietuvių tradicijoje siužetus, pavyzdžiui, apie buvusių gyvenimų prisiminimus, vaizdo medžiagoje išryškėjančius paslaptinių būtybių siluetus, ateivių iš kosmoso apsilankymus. Tačiau įsigilinus paaiškėja, jog žmogaus kontaktas su antgamtiniu pasauliu, net ir pačiomis moderniausiomis, tradicinėse sakmėse neregėtomis formomis – toks pat bauginantis ir žmogui pavojingas kaip ir susidūrimas su mitinėmis sakmių būtybėmis. Tuo pačiu šių pasakojimų gyvenimiškas ir medžiaginis tikroviškumas XXI a. gyvenančiam žmogui tampa antgamtinio pasaulio buvimo įrodymu.

6. Nors internete publikuojami ne tik žodiniai, bet ir vaizdiniai pasakojimai bei statiškos nuotraukos, tačiau išsamesnė pastarosios medžiagos analizė parodė, kad šie pasakojimai taip pat turi daug sąsajų su tradicinėmis sakmėmis ir tikėjimais. Nuotraukoms sakmiškuose pasakojimuose priskiriamos panašios magiškos savybės kaip ir veidrodžiams, todėl pasakojimai apie vaizdo medžiagoje išryškėjusius paslaptinius siluetus turi sąsajų su senesnėmis sakmėmis ir įvairiais burtais. Tai reiškia, kad kintant siužetų sklaidos būdams, keičiasi tik neesminės detalės.

7. Užfiksuoti sakmiškieji naratyvai atspindi ir svarbų sociokultūrinį aspektą – tokius naratyvus dažniau prisimena, pasakoja, savo patirtimis dalijasi jais tikintys žmonės, o vyraujanti viešoji nuomonė antgamtinio pasaulio reiškinius dažnai yra linkusi vertinti dviprasmiškai. Apie mistines patirtis pasakoja abiejų lyčių, įvairaus amžiaus ir skirtingose Lietuvos vietose gyvenantys pateikėjai. Pasakojimuose dažnai įžvelgiama mirties ir nežinomybės baimė, būdinga visų laikų žmonėms. Vyresnių pateikėjų asmeninės patirties memoratai dažniau yra paveldėję tradicinių sakmių siužetus, o įvairūs pasaulio reiškiniai

aiškinami remiantis mitinio mąstymo struktūromis. Jauniausiųjų respondentų pasakojimuose išvelgiamas begalinis noras įsitikinti anapusinio pasaulio egzistavimu, todėl neretai mistifikuojami net įprasti aplinkos reiškiniai. Jų pasaulėžiūroje ypač jaučiamas populiariosios kultūros propaguojamų vertybių poveikis.

8. Sakmiškuose naratyvuose apie įvairias mistines patirtis pateikėjai dažniau pasakoja apie jų patirtus neigiamus jausmus, dėl to tokie reiškiniai labiau įsirėžia į jų atmintį. Susidūrimas su dieviškai sferai pateikėjų priskiriamomis antgamtinio pasaulio būtybėmis sukelia teigiamas emocijas ar net ekstazę, tačiau analizuoti naratyvai atskleidė, kad net pačioje šviesiausioje antgamtiskumo patirtyje slypi lašelis baimės, todėl patiriamos emocijos ir jausmai taip pat ne visada yra teigiami.

9. Sakmiškuosiuose naratyvuose atspindinčioje dabartinio žmogaus pasaulėžiūroje išvelgiamas daugiasluoksnis pasaulio matymo modelis. Nors susidūręs su nežinomais reiškiniais, žmogus dar dažnai atsigręžia į senuosius tikėjimus, tačiau jis gyvena globaliosios kultūros veikiame pasaulyje ir neišvengiamai patiria masinėmis komunikacijos priemonėmis sklindančios informacijos poveikį, kuris, be abejo, turi įtakos ir sakmiškųjų naratyvų turiniui – juose galime išvelgti populiarių siaubo filmų, televizijoje ar spaudoje pasakojamų kriminalinių ar mistinių istorijų, fantastinės literatūros fragmentų.

ŠALTINIAI

Publikuoti ir archyviniai šaltiniai

- ATU Uther Hans-Jörg. *The types of international folktales: a classification and bibliography*, Helsinki, Suomalainen tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica, 2011. T. I: Animal tales, tales of magic, religious tales and realistic tales, with an introduction. T. II: Tales of the stupid ogre, anecdotes and jokes, and formula tales. T. III: Appendices.
- BIDŽ Balys Jonas. Dvasios ir žmonės: liaudies sakmės, t. 4: *Raštai*, parengė R. Repšienė, Vilnius, 2003, p. 15–90.
- BILLS Balys Jonas. Lietuvių liaudies sakmės, t. 3: *Raštai*, Parengė R. Repšienė. Vilnius: LLTI, 2002. P. 259–532.
- BILMM Balys Jonas. Liaudies magija ir medicina, Bloomington, 1951.
- BILKŠ Balys Jonas. Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė medžiaga ir aiškinimai, Vilnius, Mintis, 1993.
- BIML Balys Jonas. Mirtis ir laidotuvės: lietuvių liaudies tradicijos, t. 5: *Raštai*, parengė R. Repšienė, Vilnius, 2004, p. 121–214
- BRMŠ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Sud. N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996–2005: T. I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. 1996. T. II: XVI amžius. 2001. T. III: XVII amžius. 2003. T. IV: XVIII amžius. 2005.
- BsJK *Juodoji knyga*. Surinko J. Basanavičius. Sudarė K. Aleksynas. Parengė K. Aleksynas, L. Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12).
- BsLPĮ 3 *Lietuviškos pasakos įvairios*. Kn. 3. Surinko J. Basanavičius. Parengė K. Aleksynas. Įvadą parašė L. Sauka. Paaiškinimai L. Saukos, K. Aleksyno. Vilnius: Vaga, 1997. (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 3).
- BsLPĮ 4 *Lietuviškos pasakos įvairios*. Kn. 4. Surinko J. Basanavičius. Parengė K. Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1998. (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 4).
- BsV *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*. Surinko J. Basanavičius. Parengė K. Aleksynas; pabaigos žodį ir paaiškinimus parašė L. Sauka. Vilnius, 1998. (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka; t. 7).
- DSPSO Pasakos. Sakmės. Oracijos. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Paruošė B. Kerbelytė, K. Viščinis. Redagavo K. Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1973.

KLPTK	Kerbelytė Bronislava. Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas. T. I–III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999–2002: T. I: Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos. 1999. T. II: Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailą velnią. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo. 2001. T. III: Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos. 2002. T. IV: Pasakojimai. Anekdota. Oracijos. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2009.
LMD	Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
LPTK	Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteka (sudarytoja – B. Kerbelytė).
LTR	Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
SIŠLSA	Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdota. Surinko Matas Slančiauskas. Parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė. Redagavo K. Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1975.
TD IV	Vilniaus krašto lietuvių tautosaka, <i>Tautosakos darbai</i> . Parengė Jonas Balys, Kaunas, 1938, t. IV.
VDU ER	Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų ir etnologijos katedros etnologijos rankraštynas.
VLD	Laumių dovanos: lietuvių mitologinės sakmės. Paruošė N. Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
VsV	Sužeistas vėjas: lietuvių liaudies mitologinės sakmės. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.

Internetiniai šaltiniai

Lituanistikos paveldo informacinė sistema *Aruodai*. Prieiga per internetą:

<http://www.aruodai.lt/paieska/terminas.php?TeId=4110> [žiūrėta 2016-01-11]

The Website for the International Society for Contemporary Legend Research / Tarptautinės

sakmių tyrinėtojų draugijos oficiali svetainė. Prieiga per internetą:

<http://contemporarylegend.org/> [žiūrėta 2016-01-11]

Žydų ligoninė Kaune, www.urbanexploration.lt. Prieiga per internetą:

<http://www.urbanexploration.lt/633/objektai/civiliniai-pastatai/zydu-ligonine-kaune/> [žiūrėta 2016-01-11]

B. a. Biržų „Norfoje“ nufilmuotas vaiduoklis, www.delfi.lt (publikuota 2005-07-30). Prieiga per internetą:

<http://www.delfi.lt/news/daily/hot/birzu-norfoje-nufilmuotas-vaiduoklis.d?id=7190479> [žiūrėta 2016-01-11]

B. a. Operos vaiduoklis – tikroji istorija, www.apiemistika.lt. Prieiga per internetą:

<http://apiemistika.lt/dvasios/operos-vaiduoklis-tikroji-istorija/> [žiūrėta 2016-01-11]

Dabartinės lietuvių kalbos interneto žodynas: <http://dz.lki.lt/search/> [žiūrėta 2015-05-15]

Online kino teatras Filmux.org: Prieiga per internetą: <http://filmux.org/1285-skambutis-2-the-ring-two-2005.html> [žiūrėta 2016-01-11]

Filmo „Amitvilio košmaras“ aprašymas, <http://filmai.mhost.lt> Prieiga per internetą:

<http://filmai.mhost.lt/5003-amitvilio-kosmaras-the-amityville-horror-online.html> [žiūrėta 2016-01-11]

Laimius Stražinskas. Vaiduokliai dvaruose. Prieiga per internetą:

http://www.vambutai.eu/vaiduokliai_dvaruose.html [žiūrėta 2016-01-11]

Denisas Nikitenka. Palanga įdarbins „Anapilio“ vaiduoklius: Prieiga per

internetą: <http://lzinios.lt/lzinios/190159> [žiūrėta 2016-01-11]

Internetiniai portalai, kuriuose rinkti sakmiškieji naratyvai

<http://tv.lrytas.lt/?id=13914195631389356132>

https://www.youtube.com/watch?v=PTudV_t_wPA

<https://www.youtube.com/watch?v=rrnU0-Gsczs>

<http://www.nso.lt/lt/ghost.htm>

http://www.videotau.lt/poltergeisto-aktyvumas_2ac7d954c.html

<http://www.snopes.com/horrors>

<http://www.sagen.at/>

<http://taskurnubego.wordpress.com/2007/07/03/miesto-legendospavogti-sausainiai/>
<http://www.cha.lt/2007/01/15/kistinutikimai.html>
<http://saulei.blogas.lt>
<http://vika.eforum.lt/viewtopic.php?p=53&sid=e3cc09f4c450e4a40a8f3c8aa44e90d7#53>
<http://www.anest-rean.lt/index.asp?DL=L&TopicID=48>
<http://extraplus.vhost.lt/forum/viewtopic.php?t=2774>
http://www.cha.lt/2007/01/15/kisti_nutikimai.html
<http://www.peticijos.lt/forumas/viewtopic.php?f=13&t=119>
<http://www.redakcija.lt/forums/ShowPost.aspx?PageIndex=7&PostID=95337>
<http://www.anest-rean.lt/index.asp?DL=L&TopicID=48>
<http://www.anest-rean.lt/index.asp?DL=L&TopicID=48>
<http://www.qedata.se/dr/index.htm>
<http://www.freewebs.com/baisios13istorijos/baiisiosistorijos.htm>
<http://hogvartsas.forum7.biz/viegianti-buda-f47/baisios-istorijos-t92.htm>
<http://www.cha.lt/category/skaitiniai/44220-dirbtinis-maistas.html>
<http://thorone.blogas.lt/tag/autobusas;>
<http://css.lt/forumas/showthread.php?t=1941&page=46>
http://www.videotau.lt/poltergeisto-aktyvumas_2ac7d954c.html
<http://www.supermama.lt/forumas/lofiversion/index.php/t116873.html>
<http://www.supermama.lt/forumas/lofiversion/index.php/t202388-0.html>
<http://anomalija.lt/forum/index.php?topic=48.0>
<http://anomalija.lt/forum/index.php?topic=495.0>
<http://anomalija.lt/2013/01/reinkarnacija-gyvenimo-pamokos/>
<http://linksmas.net/dvasiu-kvietimas-t34932-285.html>
<http://www.alfa.lt/straipsnis/12620186/10-istoriju-apie-ateiviu-pagrobimus>
<http://www.man.lt/dvasios-tikrai-yra/>
<http://cha.lt/skaitiniai/idomybes/41046-vaiduokliai-nuotraukose.html>
<http://www.chatas.lt/mistika/vaiduokliu-foto-t4455-35.html>
<http://www.likimas.lt/pasakojimai-apie-nepaprastus-sugebejimus/laiminga-ranka-12.html>
<http://www.likimas.lt/pasakojimai-apie-nepaprastus-sugebejimus/telepatija-24.html>
<http://www.mamyciuklubas.lt/vaikas/psichologe-nematomi-draugai-tiesus-kelias-i-vaiko-pasauli-17885/>
http://americanfolklore.net/folklore/2009/10/bloody_mary.html#comment-3998
<http://www.nso.lt/visi/vaizdai.htm>
http://www.nsoregistrucas.lt/Liudininku_pasakojimai.html

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Allen A. Charlotte, Dunn B. Henry, 2005. Rumors, urban legends and Internet hoaxes, *Proceedings of the Annual Meeting of the Association of Collegiate Marketing Educators*, p. 85-91, prieiga per internetą: <<http://www.sbaer.uca.edu/research/acme/2005/10.pdf>> [žiūrėta 2013 04 15].
- Ališanka Eugenijus, 1998. *Vaizdijantis žmogus: sacrum sklaida kultūroje: [studija]*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Ališanka Eugenijus, 2001. *Dioniso sugrįžimas: chtoniškumas, postmodernizmas, tylą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Amorth Gabriele, 2000. *Egzorcistas pasakoja. Kaip atpažinti demoną ir kaip jo atsikratyti*, Vilnius: Dialogo kultūros institutas.
- Amorth Gabriele, 2004. *Nauji egzorcisto pasakojimai*, Vilnius: Dialogo kultūros institutas.
- Amorth Gabriele, 2005. *Egzorcistai ir psichiatrai*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Armstrong Karen, 2007. *Trumpa mito istorija*, Vilnius: Alma littera.
- Anglickienė Laima, 2004. Judėjo įvaizdis lietuvių folklore: viduramžių prietarų atspindžiai, *Tautosakos darbai*, t. XXI (XXVIII), p. 41-53.
- Anglickienė Laima, 2008. „Atiduok širdį!“: širpės ir jų parodijos, *Tautosakos darbai*, t. XXXVI, p. 235-253.
- Anglickienė Laima, 2009. Širpės ir jų parodijos, *Tautosakos darbai*, t. XXXVIII, p. 15-29.
- Anglickienė Laima, 2013a. Širpės, Anglickienė L., Skabeikytė-Kazlauskienė G., Macijauskaitė-Bonda J., Kulakauskienė D., Šlepavičiūtė I. *Šiuolaikinis moksleivių folkloras: kolektyvinė monografija*, Vilnius: Gimtasis žodis, p. 147-186.
- Anglickienė Laima, 2013b. Folkloro tekstų įtaigos sustiprinimas: širpių vizualizacija, *Res Humanitariae*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, nr. 13, p. 23-35.
- Aries Philippe, 1993. *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*, Vilnius: Baltos lankos.
- Ball Kimberly, 2010. UFO-Abduction Narratives and the Technology of Tradition, *Cultural Analysis*, vol. 9, prieiga per internetą: <http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume9/vol9_article4.html> [žiūrėta 2015 03 29].
- Balys Jonas, 1936 a. Gyvi numirėliai, *Vairas*, nr. 6, p. 611-625.
- Balys Jonas, 1936 b. Dvasių nunešti žmonės, *Jaunoji Lietuva*, nr. 3, p. 167-170.
- Balys Jonas, 1937. Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose, *Tautosakos darbai*, t. III, p. 149-238.
- Balys Jonas, 1941. Numirėliai ir vėlės, *Naujoji Lietuva*, nr. 108.
- Balys Jonas, 1956. Giltinė, *Lietuvių enciklopedija*, vol. VII, Boston: Mass, Lietuvių enciklopedijos leidykla, p. 235.

- Balys Jonas, 2003. Dvasios ir žmonės, *Raštai*, t. IV, p. 15-90.
- Balys Jonas, 2004. Mirtis ir laidotuvės, *Raštai*, t. V, p. 119-214.
- Balsys Rimantas, 2008. Maldos į senuosius lietuvių ir prūsų dievus XIV-XVII a. rašytiniuose šaltiniuose, *Tautosakos darbai*, t. XXXV, p. 249-268.
- Balsys Rimantas, 2012. Jauja – XVI-XVII a. valstiečių „bažnyčia“, *Sakralieji baltų kultūros aspektai* [Senovės baltų kultūra, t. 9], Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, p. 191-205.
- Balsys Rimantas, 2013a. Apie baltiškas teofanijas, *Res Humanitariae*, Klaipėda, t. XIII, p. 74-94.
- Balsys Rimantas 2013b. Pirtis – XIV-XVIII a. valstiečių „mažoji bažnyčia“, *Gimtasai kraštas*, nr. 6, p. 17-23.
- Beresnevičius Gintaras, 1990. *Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*, Klaipėda: Gimtinė.
- Beresnevičius Gintaras, 1995 a. Sielos fenomenologijos įvadas, *Lietuvių kultūros tyrinėjimai*, t. 1, Vilnius.
- Beresnevičius Gintaras, 1995 b. *Baltų religinės reformos*, Vilnius: Taura.
- Beresnevičius Gintaras, 1997. *Religijotyros įvadas*, Vilnius: Aidai.
- Beresnevičius Gintaras, Laurinkienė Nijolė, 1999. Lietuvių religija ir mitologija, *Mitologijos enciklopedija: [pasaulio tautų mitologinės būtybės ir vaizdiniai]*, Vilnius, t. 2, p. 235-269.
- Beresnevičius Gintaras, 2006. Burtai ir tikėjimai Vilniaus krašte 4-ame XX a. dešimtmetyje, *Metai*, nr. 12 (gruodis), p. 6, prieiga per internetą:
<<http://www.spauda.lt/mitai/lietuva/vilntika.htm>> [žiūrėta 2012-11-21].
- Berliner Don, Galbraith Marie, Huneeus Antonio, 1995. *Unidentified flying objects briefing document: The best available evidence*, United states of America, CUFONS, FUFOR, MUFON, prieiga per internetą:
<<http://www.openminds.tv/wp-content/uploads/Rockefeller-Briefing-Document.pdf>> [žiūrėta 2015-01-25].
- Best Joel, Horiuchi Gerald T., 1985. The razor blade in Apple: the social construction of Urban legends, *Social problems*, vol. 32, no. 5, June, p. 488-499, prieiga per internetą:
<https://www.thefolklorist.com/pdf/Best_1985.pdf> [žiūrėta 2013-04-15].
- Blank Trevor J., 2007. Examining the Transmission of Urban Legends: Making the Case for Folklore Fieldwork on the Internet, *Folklore Forum*, vol. 37.1, p. 20-23, prieiga per internetą:
<<https://scholarworks.iu.edu/dspace/bitstream/handle/2022/3231/FF%2037-1%20Blank.pdf?sequence=1>>, [žiūrėta 2012-01-15].
- Brednich Rolf Wilhelm, 2002. Where They Originated...: Some Contemporary Legends and Their Literary Origins, *Folklore: An Electronic Journal of Folklore*, vol. 20, prieiga per

interneta: <<http://www.folklore.ee/folklore/vol20/legends.pdf>> [žiūrėta 2013-04-15].

Būgienė Lina, 2007 a. Pasakojamoji tautosaka skirtingų kartų žemaičių lūpose: kelios pastabos apie Viekšnių apylinkių pasakojimus, *Tautosakos darbai*, t. XXXIII, Vilnius, p. 56-71.

Būgienė Lina, 2007 b. Nūdienos žemaičių sakmė: tarp anekdoto ir siaubo istorijos, *Tautosakos darbai*, t. XXXIV, p. 68–78.

Būgienė Lina, 2008. Objekto problema šiandienos tautosakos moksle ir naratyvų analizės perspektyvos, *Tautosakos darbai*, t. XXXV, p. 43-44.

Būgienė Lina, 2010. Rytų Lietuvos kultūrinė tradicija: keli užkalbėtojo paveikslo bruožai, *Tautosakos darbai*, t. XL, Vilnius, p. 66-79.

Daraškevičienė Audronė, 2009. Populiarių pomirtinio gyvenimo vaizdinių kaita XX a. Žemaitijoje, *Tautosakos darbai*, t. XXXVII, Vilnius, p. 162-178.

Eliade Mircea, 1997. *Šventybė ir pasaulietiškumas*, iš prancūzų kalbos vertė Petras Račius, Vilnius: Mintis.

Fernback Jan, 2003. Legends on the net: an examination of computermediated communication as a locus of oral culture, *New Media and Society*, vol. 5 (1), p. 29-45, prieiga per internetą: <http://www.rcirib.ir/articles/pdfs/cd1/Ingenta_Sage_Articles_on_194_225_11_89/Ingenta878.pdf> [žiūrėta 2013-04-15].

Greimas Algirdas Julius, 1979. *Apie dievus ir žmones: lietuvių mitologinės studijos*, Čikaga: A. Mackaus knygų leidimo fondas.

Greimas Algirdas Julius, 1999. *Semiotika: Baimės ieškojimas*, Vilnius: Baltos lankos.

Greimas Algirdas Julius, 2005. *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius: Baltos lankos.

Goldstein Diane E., Grider Sylvia Ann, Thomas Jeannie Banks, 2007. *Hounting experiences: Ghosts in contemporary folklore*, Utah: Utah State University Press Logan.

Heathcote-James Emma, 2011. *Bendravimas po mirties*, iš anglų kalbos vertė Lina Kulišauskaitė, Kaunas: Obuolys.

Heulmann Magdalene, 2006. Folkloras šiandieninėje Vokietijoje: keli aspektai, *Tautosakos darbai*, t. XXXI, p. 51-57.

Iglis David, Holmes Mary, 2003. Highland and other haunts: Ghosts in Scottish tourism, *Annals of Tourism Research*, vol. 30, no. 1, p. 50–63, prieiga per internetą: <<http://www.arllectures.de/ghostsscotland.pdf>> [žiūrėta 2015-02-18].

Ivanauskaitė Vita, 2007. Žemaičių sapnai: tekstų folkloriškumas ir kontekstų reikšmė, *Tautosakos darbai*, t. XXXIV, p. 79-96.

Ivanauskaitė-Šeibutienė, Vita 2011. Mirusiųjų sapnavimas katalikiškuose tikėjimo patirčių ir liudijimų kontekstuose, *Tautosakos darbai*, t. XLII, p. 56-77.

Ivanauskaitė-Šeibutienė Vita, 2012. Sapno pasakojimas kaip folklorinis naratyvas, *Homo*

narrans: folklorinė atmintis iš arti, kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 178-219.

Yla Stasys, 1978. *Lietuvių šeimos tradicijos. Šeimos kūrimo vyksmai*, Čikaga: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, p.10-13.

Kairaitytė Aušra, 2008. Mergelės Marijos apsiareiškimų traktuotė lietuvių folklore, *SOTER*, t. 28(56), p. 155-165.

Kaivola-Bregenhøj Annikki, 2005. Pasakojimas ir pasakojimo pateikimas, iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis, *Tautosakos darbai*, t. XXII (XXIX), Vilnius, p. 203–218.

Kardec Allan, 1857. *Spiritualist Philosophy: The spirit's book*.

Kardec Allan, 1861. *The Mediums' Book*.

Kardec Allan, 1864. *The Gospel According to Spiritism*.

Kardec Allan, 1996. *Spiritualist Philosophy: The spirit's book*, translated by Anna Blackwell, Brasilia: Federação Espírita Brasileira Departamento Editorial, prieiga per internetą:

<http://www.allankardec.com/Allan_Kardec/Le_livre_des_esprits/lesp_us.pdf> [žiūrėta 2012 04 10].

Keil Jurgen H. H., Tucker Jim B., 2005. Children who claimed to remember previous lives: cases with written records made before the previous personality was identified, *Journal of Scientific Exploration*, vol. 19, no. 1, p. 91-101, prieiga per internetą:

<http://www.medicine.virginia.edu/clinical/departments/psychiatry/sections/cspp/dops/dr.-tuckers-publications/REI32%20Tucker_keil-1.pdf> [žiūrėta 2013 04 15].

Kerbelytė Bronislava, 1992. Žmogus sakmėse, *Liaudies kultūra*, 1992, nr. 4, p. 13-15.

Kerbelytė Bronislava, 1999. Folk legends as a Means of Research into Customs, *Darbai ir dienos*, t.11 (20), p.53-59.

Kerbelytė Bronislava, 2002. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas, t. III: Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*, Vilnius: Lietuvių pasakojamosios tautosakos institutas.

Kerbelytė Bronislava, 2008. Dvasieji lietuvininkų ir lietuvių sakmėse, *Res Humanitariae*, t. III, p. 84-99.

Korzonaitė Edita, 2002. *Žmogaus elgesio su mirusiais ir vėlėmis raida sakmėse ir papročiuose*, daktaro disertacija, Kaunas: VDU.

Korzonaitė Edita, 2003. Žmogaus ir numirėlio bendravimas: išmonės ir realybės santykis folklore, *Tautosakos darbai*, t. XVIII (XXV), p. 167-176.

Krikščiūnas Povilas, 2012. Folkloriniai lietuviškojo Homo Interneticus akiračiai, *Homo narrans: folklorinė atmintis ir arti*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 444–461.

- Kudirka Juozas, 1991. *Vėlinės*, Vilnius: Mokslas.
- Kudirka Juozas, 1993. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*, Vilnius: Vaga.
- Kulakauskienė Dovilė, 1999. Lietuvių agrarinė magija: XIX a. pab.-XX a. pirmoji pusė, *Darbai ir Dienos*, t. 11(20), p. 95-119.
- Kulakauskienė Dovilė, 2003. Kaip Seredžiaus krašto vaikai naudoja elementariąją magiją, Seredžius, *Lietuvos valsčiai*, kn. 9, p. 856-861.
- Kulakauskienė Dovilė, 2006. *Magija bręstančios asmenybės gyvenime (XX a., II pusės - XXI a. pr. Lietuvoje)*, daktaro disertacija, Kaunas: VDU.
- Kulakauskienė Dovilė, 2008. Pirmoji magijos praktika moksleivių gyvenime: dvaselių kvietimai, *Tautosakos darbai*, t. XXXV, p. 134-150.
- Kulakauskienė Dovilė, 2013. Burtai, Anglickienė L., Skabeikytė- Kazlauskienė G., Macijauskaitė-Bonda J., Kulakauskienė D., Šlepavičiūtė I. *Šiuolaikinis moksleivių folkloras: kolektyvinė monografija*, Vilnius: Gimtasis žodis, p. 214-255.
- Macijauskaitė-Bonda Jurgita, 2006. Vėles regintys vaikai lietuvininkų ir lietuvių tautosakoje, *Tiltai, Priedas: mokslo darbai*, nr. 32: *Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė kultūra (V)*, p. 131-139.
- Macijauskaitė-Bonda Jurgita, 2009. *Vaikas lietuvių pasakose ir sakmėse: palikuonis ir ypatingas žmogus*, daktaro disertacija, Kaunas: VDU.
- Magnússon Finnur, 1996. Narratives of Modern Dying. Looking for Authentic Death, *How to Make Ethnologist, Pro ethnologia*, nr. 4, Tartu, p. 81-88, prieiga per internetą: <http://www.erm.ee/pdf/PEnr4.pdf> > [žiūrėta 2015 04 02].
- Merkienė Irena Regina, 2002. Vėlės XX a. pabaigos pasaulėjautoje: pietryčių Latvijos lietuvių memoratai, *Darbai ir dienos, Dabarties kultūra: pokrypiai ir nuokrypiai*, Kaunas, t. 31, p.227-237.
- Merkienė Irena Regina, 2005. *Pietryčių Latvijos lietuviai: tapatumo išraiška, etninės ir kultūrinės orientacijos*, Vilnius: Versus Aureus.
- Mood Raymond, 1991. *Gyvenimas po gyvenimo: mokslininko tyrinėjimai apie gyvenimo tęsinį po kūno mirties*, vertė A. Miškinis, Utena: Alka.
- Narbutas Ignas, 1998. *Senieji lietuvininkų tikėjimai*, daktaro disertacija, Kaunas, VDU.
- Otto Rudolf, 1958. *The idea of the holy*, USA: OUP.
- Paknys Mindaugas, 2008. *Mirtis LDK kultūroje*, Vilnius: Aidai.
- Paukštytė-Šaknienė Rasa, 2012. Tradicijos sampratos šiuolaikinėje Lietuvoje, *Lituanistica*, t. 58. nr. 2(88), p. 206–217.
- Racėnaitė Radvilė, 2008. Citrinos su ŽIV įdaru, arba ko bijo šiuolaikinis žmogus, *Tautosakos darbai*, t. XXXV, p. 58-59.
- Racėnaitė Radvilė, 2011. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*, Vilnius:

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Račiūnaitė Rasa, 1999. Mirtis senojoje lietuvių pasaulėžiūroje, *Acta Baltica' 99*, d. 2, Kaunas: AESTI, p. 120–127.

Sauka Donatas, 1997. *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslo enciklopedijų leidybos institutas.

Sauka Leonardas, 1998. *Lietuvių tautosaka. Vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, Kaunas: Šviesa.

Saukaitė Monika 2012. Vaizdo naratyvumas, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 64, p. 33-45.

Savickaitė Eglė, 2013. *Magija kaip universali patirtis: Lietuvos studentų tyrimai XXI a. pr.*, daktaro disertacija, Kaunas: VDU.

Savukynas Virginijus, 2002. *Internetinis folkloras*, prieiga per internetą: <<http://www.omni.lt>> [žiūrėta 2010-01-12].

Simonsen Michèle, 1999. Naratyvumo teorija ir folkloro tyrinėjimai. Teisingas ir neteisingas pagrindinės idėjos taikymas, vertė Dalia Zaikauskienė, *Tautosakos darbai*, t. X (XVII), p. 208-217.

Skabeikytė Gražina, 1998. Kodėl dramblio akys raudonos? (Dabartinio vaikų folkloro ypatumai), *Rubinitis: Žurnalas apie vaikų knygas*, nr. 1 (8), p. 13–16.

Skinkaitis Rimas, 2011. Reinkarnacijos samprata Rytų ir Vakarų kultūrose krikščioniškojo mokyimo požiūriu, *Soter*, t. 40(68), p. 21-31.

Surgailytė Elzė, 1997. *Telefoninis žudikas arba miesto legendos, kaip šiuolaikinė mitologija*, prieiga per internetą: <<http://www.qedata.se/dr/index.htm>> [žiūrėta 2010 11 27].

Stundžienė Bronė, 2012. Šiuolaikinė lietuvių folkloristika ir jos metodologiniai horizontai, *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*, kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 13-39.

Šlekonytė Jūratė, 2008. Balandžio pirmosios pokštai Lietuvos žiniasklaidoje ir jų tendencijos (*Kauno dienos atvejis*), *Tautosakos darbai*, t. 35, p. 70–83.

Šlepavičiūtė Ingrida, 2009. *Lėmimo išvengęs ir bėdos / baimės ieškantis herojus lietuvių pasakose*, magistro baigiamasis darbas, Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas.

Šlepavičiūtė Ingrida, 2010. Mitinio mąstymo tęstinumas ir kaita interneto pasakojimuose, *Liaudies kultūra*, nr. 3(132), p. 37-46.

Šlepavičiūtė Ingrida, 2011. Mirties sampratos kaita sakmiškuose pasakojimuose, *Res Humanitariae*, Klaipėda, t. IX, p. 86-109.

Šlepavičiūtė Ingrida, 2012. Mistinės jaunimo patirtys interneto pasakojimuose, *Tautosakos darbai*, t. XLIII, p. 70-84.

Šlepavičiūtė Ingrida, 2013. Sakmiškieji pasakojimai, Anglickienė L., Skabeikytė- Kazlauskienė G., Macijauskaitė-Bonda J., Kulakauskienė D., Šlepavičiūtė I. *Šiuolaikinis moksleivių folkloras: kolektyvinė monografija*, Vilnius: Gimtasis žodis, p. 186-213.

Šlepavičiūtė Ingrida, 2014. Tradicinės pasaulėžiūros reliktai Alantos senolių pasakojimuose, Lietuvos lokaliniai tyrimai [elektroninis išteklius], [d. 17] (etnologija), p. 1-25.

Tamošaitis Regimantas, 1998. *Kelionė į laiko pradžią: indų idealizmas*, Vydūnas, Krėvė, Vilnius: Pradai.

Tye Diane, 2005. On Their Own: Contemporary Legends of Women Alone in the Urban Landscape, *Ethnologies*, vol. 27, no. 2, 219-236, prieiga per internetą:

<<http://www.erudit.org/revue/ethno/2005/v27/n2/014047ar.pdf>> [žiūrėta 2013 04 15].

Tucker Elizabeth, 1999. Tales and legends, *Children's folklore: a source book*, ed. Brian Sutton Smith [et al], Logan, Utah, p. 193-211, prieiga per internetą:

<http://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1059&context=usupress_pubs> [žiūrėta 2012-01-12].

Tucker Jim B., 2007. Children who claim to remember previous lives: past, present, and future researches, *Journal of Scientific Exploration*, vol. 21, no. 3, p. 543-522, prieiga per internetą:

<<http://www.medicine.virginia.edu/clinical/departments/psychiatry/sections/cspp/dops/dr.-tuckerspuplications/REI35.pdf>> [žiūrėta 2011-10-13].

Tucker Jim B., 2008. Children's reports of past-life memories: A review, *EXPLORE: The Journal of Science and Healing*, vol. 4(4), p. 244-248.

Tuminas Pr., 1973. *Raudondvario bažnyčios istorija*, rankraštis.

Vaitkevičienė Dalia, 2008. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Vėlius Norbertas, 1977. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*, Vilnius: Vaga.

Vėlius Norbertas, 1987. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*, Vilnius: Vaga.

Vėlius Norbertas, 2011. *Chtoniškoji lietuvių mitologija*, parengė P. Vidžiūnas, Vilnius: Aidai.

Vileišis Petras, 1887. *Konstancija Skirmuntt. Istorija Lietuvos trumpai apsakytą*, New York.

Višinskaitė Asta, 2006. Individualumas ir tradicija pasakojimuose apie sapnus, *Tautosakos darbai*, t. XXXI, p. 183-189.

Višinskaitė Asta, 2005. Sapnų aiškinimai: teksto formų lyginimas, *Tautosakos darbai*, t. XXII (XXIX), p. 119-124.

Višinskaitė Asta, 2007. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės*, daktaro disertacija, Kaunas: VDU.

Voigt Vilmos, 2003. Ar labai tamsūs pasakojamosios tautosakos horizontai, vertė Lina Būgienė, *Tautosakos darbai*, t. 19, p. 51–65.

Walter Brenda S. Gardenour, 2014. Listening to Ghosts: Haunted Hospitals, Spectral Patients, and the Monstrous in Modern Medicine, *Trespassing Journal: an online journal of trespassing art, science, and philosophy* 4, p. 51-62 ISSN: 2147-2734, prieiga per internetą: <http://trespassingjournal.com/Issue4/TPJ_I4_Walter_Article.pdf> [žiūrėta 2015-01-25].

Wigger Bradley J., 2011. See-through Knowing Learning from Children and Their Invisible Friends, *Journal of Childhood and Religion*, vol. 2, nr. 3 (May), p. 1-34, prieiga per internetą: <http://childhoodandreligion.com/wp-content/uploads/2015/03/Wigger-May-2011.pdf> [žiūrėta 2015-01-20].

Williams Bryan, Ventola Annalisa, 2011. Poltergeist Phenomena: A Primer on Parapsychological Research and Perspectives, *4th installment of Public Parapsychology primer series*, prieiga per internetą: <<http://publicparapsychology.org/Public%20Parapsych/Poltergeist%20Phenomena%20Primer%20Final.pdf>> [žiūrėta 2015-01-25].

Woolley D. Jacqueline, Cornelius A. Chelsea, Lacy Walter, 2011. Developmental changes in the use of supernatural explanations for unusual events, *Journal of Cognition and Culture*, vol.11, p. 311-337, prieiga per internetą: <<http://www.utexas.edu/cola/depts/psychology/files/PDF/FacultyPDFs/WoolleyPDFs/Events.pdf>> [žiūrėta 2014 03 14].

Левкиевская Елена Евгеньевна, 2010. Детские страшные рассказы в коммуникативно аспекте, кн.: *Детский фольклор в контексте взрослой культуры*, ред. М. Л. Лурье и И. А. Сергиенко, Санкт-Петербург, p. 48-70.

Мелетинский Елеазър Моисеевич, 1976. *Поэтика мифа*, Москва.

Осорина Мария Владимировна, 1986. «Черная простыня летит по городу», или Зачем дети рассказывают страшные истории, *Знание – сила*, № 10, p. 43 – 45.

Осорина Мария Владимировна, 2010. *Секретный мир детей в пространстве мира взрослых*, 5-е издание, Санкт-Петербург.

PRIEDAS

VDU ER 2273 bylos Aplanke Nr. 2 išskirtos šios smulkesnės internetinių sakmiškų pasakojimų grupės:

- Trumpi, vieno ar dviejų siužetų sakmiškieji pasakojimai (b.1, šie kūriniai, turi konkrečius numerius),
- interneto pokalbiai apie mistines patirtis (b.2, ištisu internetu pokalbiu kopijos, kuriuose aptariami įvykiai į atskirus kūrinius sunkiai išskiriami, todėl nurodomas tik puslapio numeris),
- internete publikuojami straipsniai, kuriuose pateikiami pasakojimai apie tam tikrų konkrečių ar nežinomų asmenų susidūrimą su antgamtiniais reiškiniais (b.3),
- anoniminė ar autorinė kūryba apie įvairius mistinius pasaulio reiškinius (b.4),
- šiurpes ir šiurpių parodijas primenantys vaikiški pasakojimai (b.5),
- pasakojimai apie įvairias technikos prietaisų, medicinos naujovių, mokslo išradimų grėsmes (b.6),
- pasakojimai apie buvusių gyvenimų prisiminimus (b.7),
- baugaus siužeto filmukų internetinės nuorodos ir aprašymai (b.8)
- televizijos laidų mistine tematika įrašai (b.9),
- istorijos apie pilių ir dvarų vaiduoklių (b.10)
- pasakojimai apie neatpažintus skraidančius objektus (b.11).

PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS:

1. Mitinio mąstymo tęstinumas ir kaita interneto pasakojimuose, *Liaudies kultūra*, nr. 3 (132), 2010, p. 37-46 ISSN 0236-0551.
2. Mirties sampratos kaita sakmiškuose pasakojimuose, *RES HUMANITARIAE*, T. IX, Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, 2011, p. 86-109. ISSN 1822-7708.
3. Mistinės jaunimo patirtys interneto pasakojimuose, *Tautosakos darbai XLIII*, , Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 70-84. ISSN 1392-2831.
4. *Sakmiškieji pasakojimai*, Anglickienė L., Skabeikytė- Kazlauskienė G., Macijauskaitė-Bonda J., Kulakauskienė D., Šlepavičiūtė I. *Šiuolaikinis moksleivių folkloras: kolektyvinė monografija*, Vilnius, Gimtasis žodis, 2013, p. 186-213. ISBN 978-9955-16-475-3.
5. Tradicinės pasaulėžiūros reliktai Alantos senolių pasakojimuose, *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Etnologija (www.llt.lt)*, Vilnius, VšĮ „Versmės“ leidykla, 2014, p. 1-25. ISSN 2029-0799.

Ingrida ŠLEPAVIČIŪTĖ

**SAKMIŠKIEJI LIETUVIŲ NARATYVAI
APIE ANTGAMTINIO PASAULIO PATIRTIS
XXI A. PR.: TRADICIJŲ TĘSTINUMAS IR KAITA**

Daktaro disertacija

Spausdino – Vytauto Didžiojo universitetas
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)
Užsakymo Nr. K16-046. Tiražas 15 egz. 2016 07 07.
Nemokamai.